

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN PROGRAMI

**DÖVİZ KURLARININ DIŞ TİCARETE ETKİLERİ:
TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE BOLATLI

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. GÜNER KOÇ AYTEKİN

ANKARA

2024

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANSMAN PROGRAMI

**DÖVİZ KURLARININ DIŞ TİCARETE ETKİLERİ:
TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE BOLATLI

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. GÜNER KOÇ AYTEKİN

ANKARA

2024

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

26/01/2024

Ayşe Bolatlı

ADAMA

Hazırlamış olduğum “DÖVİZ KURLARININ DIŞ TİCARETE ETKİLERİ: TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ” konulu Yüksek Lisans Tezimi, Yüksek Lisansa başvuru yapmama vesile olan oğlum Aras Bolatlı’ ya, bu süreçte desteklerini esirgemeyen eşim Fatih Bolatlı’ ya ve sevgili annem ile babama adamak isterim.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma süresince desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam DOÇ. DR. GÜNER KOÇ AYTEKİN' e, değerli katkılarından dolayı eğitim hayatım boyunca beni her zaman destekleyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

BOLATLI, Ayşe, Döviz Kurlarının Dış Ticarete Etkileri: Türkiye ve Avrupa Birliği Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

2015 yılından bu yana değer kaybı içinde bulunan Türk Lirası'nın bu durumu ülke içerisinde gerek ihracat gerekse ithalat yapan firmalar açısından önemli döviz kuru etkilerini de beraberinde getirmektedir. Döviz kazandırıcı faaliyet olması açısından ihracatı, döviz harcama özelliği ile de ithalatı etkileyen döviz kuru hareketleri, dış ticaret için alınan kararların baş rolüne oturmaktadır. Çünkü dış ticaret açığındaki gelişmeler Türkiye'nin hem yurtiçi hem de global piyasalarda en önemli göstergelerinden biridir. Bu kapsamda değerlendirilen veya değer kaybeden Türk Lirası'nın dış ticarete yani ithalata ve ihracata etkileri tarihsel çerçevede ve temel kavramlar ışığında bu çalışmada ele alınmaktadır. Türkiye ekonomisinde belirleyici olan dönemler itibarıyla uygulanan döviz kuru rejimlerinin, ticareti nasıl şekillendirdiği ve değerlendirme yaparken tek başına etkili olup olmadığını göreceğiz. Çünkü reel sektör artan talebi karşılarken dış piyasalardan önemli ölçüde etkilenmekte ve globalleşmeyle birlikte bu etkileşim önemli finansal sonuçlar doğurmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Döviz Kuru, Dış Ticaret, İhracat ve İthalat

ABSTRACT

BOLATLI, Ayşe, Effects Of Exchange Rates on Foreign Trade: The Example of Türkiye and the European Union, Master's Thesis, Ankara, 2024.

This situation of the Turkish Lira, which has been depreciating since 2015, brings with it significant exchange rate effects in terms of both Export and Import companies. Exchange rate movements, which affect exports in terms of foreign exchange earning activities and imports with their foreign exchange spending feature, play the leading role in the decisions taken for foreign trade. Because the developments in the Foreign Trade Deficit are one of the most important indicators of Turkey in both domestic and global markets. In this context, the effects of the Turkish Lira, which has appreciated or depreciated, on foreign trade, that is, on imports and exports, are discussed in this study in the light of historical framework and basic concepts. We will see how the exchange rate regimes applied in terms of the decisive periods in the Turkish economy shape trade and whether they are effective on their own when making an assessment. Because while the real sector meets the increasing demand, it is significantly affected by foreign markets and this interaction with globalization creates important financial results.

Keywords: Exchange Rate, Foreign Trade, Export and Import

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

BİLDİRİM	i
ADAMA	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	3
DÖVİZ KURU VE OLUŞUMU, DÖVİZ KURU VE DÖVİZ İYASASI ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN TEORİLER VE YAKLAŞIMLAR	3
1.1. Döviz, Döviz Kuru ve Döviz Piyasası.....	3
1.2. Döviz Arz ve Talebi ile Döviz Kurunun Oluşumu.....	4
1.3. Döviz Kurunu Belirleyen Faktörler	5
1.3.1. Temel Faktörler	5
1.3.2. Sermaye Hareketleri	5
1.3.3. Faiz Oranları ve Beklentiler	5
1.3.4. Politik Faktörler.....	6
1.4. Döviz Kuru Çeşitleri	6
1.5. Döviz Kuru Sistemleri.....	6
1.5.1. Sabit Kur Rejimi.....	7
1.5.2. Dalgalı Kur Rejimi	9

1.5.3. Alternatif Kur Uygulamaları	9
1.5.3.1. Serbest Dalgalanma	10
1.5.3.2. Kirli Dalgalanma.....	10
1.5.3.3. Aralık İçinde Dalgalanma	10
1.5.3.4. Kaygan Aralık.....	10
1.5.3.5. Sürünen Pariteler.....	11
1.5.3.6. Sabit Kurda Ayarlanabilir Rejim	11
1.5.3.6.1. Bretton Woods Sistemi	11
1.5.3.6.2. IMF'nin Amaçları	12
1.5.3.6.3. Dünya Bankası'nın Amaçları.....	12
1.5.3.6.4. GATT ve Dış Ticarete Serbestleşme	12
1.5.3.6.5. Dünya Ticaret Örgütü	13
1.5.3.6.6. Bretton Woods Sisteminin Çöküş Süreci.....	13
1.5.3.7. Para Kurulu	13
1.5.3.8. Tam Dolarizasyon veya Para İkamesi	14
1.6. Döviz Kuru Politikası ve Yaklaşımları	15
1.6.1. Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Teorik Yaklaşımlar	15
1.6.1.1. Geleneksel Cari Hesap Yaklaşımları	16
1.6.1.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı	16
1.6.1.1.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı.....	16
1.6.1.2. Modern Varlık Piyasası Yaklaşımları.....	17
1.6.1.2.1. Mundell-Fleming Modeli	17
1.6.1.2.2. Parasalcı Yaklaşım	17
1.6.1.2.3. Portföy Dengesi Yaklaşımı	18
1.6.1.2.4. Para İkamesi Yaklaşımı	18
1.6.1.2.5. Diğer Yaklaşımlar	18
1.7. Dövizde Arzın Belirlenmesi	19
1.8. Döviz Piyasalarında İşlem Yapan Aktörler Kimlerdir?	20

1.9. Döviz Piyasasının İşlevleri Nelerdir?	20
1.10. Döviz Piyasası İşlem Türleri Nelerdir?	20
1.10.1. Anında Teslim İşlemleri.....	20
1.10.2. Vadeli Teslim İşlemleri	20
1.10.3. Swap İşlemleri.....	21
1.10.4. Seçme Hakkı	21
1.10.5. Kur Riskinden Korunma ve Spekülasyon	21
2. BÖLÜM.....	23
DIŞ TİCARETİN TANIMI, TÜRLERİ, ÖDEME ŞEKİLLERİ VE DIŞ TİCARET TEORİLERİ.....	23
2.1. Dış Ticaret, Tarihçesi ve Ekonomiye Etkileri	23
2.2. Dış Ticaret ve Ödemeler Bilançosu.....	26
2.3. Dış Ticaret Türleri	27
2.3.1. İhracat ve İhracat Türleri.....	28
2.3.2. İthalat ve İthalat Türleri.....	29
2.4. Ülkeler Neden Dış Ticaret Yaparlar?	30
2.4.1. Üretimin Yetersiz Olması.....	30
2.4.2. Teknoloji ve Fiyat Avantajı.....	31
2.5. Dış Ticarete Ödeme Şekilleri	31
2.5.1. Peşin Ödeme.....	31
2.5.2. Mal Mukabili Ödeme	31
2.5.3. Vesaik Mukabili Ödeme.....	32
2.5.4. Kabul Kredili Ödeme	32
2.5.5. Akreditifli Ödeme ve Türleri.....	32
2.5.5.1. Gayri- kabili Rücu Akreditif (Cayılamaz Akreditif)	33
2.5.5.2. Kabilirücu Akreditif (Cayılabilir Akreditif)	33
2.5.5.3. Teyitli Akreditif	33
2.5.5.4. Teyitsiz Akreditif	33

2.5.5.5. Döner-Rotatif Akreditif (Revolving Akreditif)	34
2.5.5.6. Back to Back Akreditif	34
2.5.5.7. Devredilebilir Akreditif	34
2.5.5.8. Kırmızı Şartlı (Red Clause) Akreditif.....	34
2.6. Dış Ticaret Teorileri	35
2.6.1. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri	35
2.6.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi.....	36
2.6.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	37
2.6.2. Faktör Donatımı Teorisi (Hecksher-Ohlin Modeli)	38
2.6.3. Dış Ticaret Üzerine Alternatif Teoriler	38
2.6.3.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	38
2.6.3.2. Varlık Teorisi	39
2.6.3.3. Teknoloji Açığı Teorisi.....	39
2.6.3.4. Yeni Mal Geliştirme Teorisi	39
2.6.3.5. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	39
2.6.3.6. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	39
2.6.3.7. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	40
2.7. Dış Ticarete Uygulanan Politikalar	40
2.8. Dış Ticaret Politikasının Araçları	42
2.8.1. Dolaylı Araçlar	42
2.8.2. Doğrudan Araçlar	42
2.8.2.1. Fiyatlar Üzerinde Etkili Olan Araçlar.....	42
2.8.2.2. Miktarlar Üzerinde Etkili olan Araçlar	43
3. BÖLÜM.....	44
DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET DENGESİNE ETKİLERİ, 1980 YILI SONRASI TÜRKİYE'DE KUR POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ.	44
3.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret Üzerine Etkisi	44
3.2. Literatür Taraması	47

3.3. 24 Ocak 1980 Kararları	49
3.4. 5 Nisan 1994 Kararları	50
3.5. 2000-2007 Yılları Arası Dönem.....	51
3.6. 2008 Dünya Ekonomik Krizi	53
4. BÖLÜM.....	56
DIŞ TİCARETTE TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ	56
4.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci	56
4.2. Avrupa Birliği ve Euro'ya Geçiş.....	57
4.3. AB'nin Dış Ticaret Politikası ve Dünya Ticaretindeki Önemi	59
4.4. Türkiye'nin Dünya Ticaretindeki Yeri.....	60
4.5. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaret İlişkisi.....	62
4.6. Türkiye'nin İhracat Yapısı ve AB ile İhracatı	67
4.7. Türkiye'nin İthalat Yapısı ve AB ile İthalatı.....	69
4.8. 2019 Sonrası Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Dış Ticareti.....	71
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	78
ÖZGEÇMİŞ.....	87

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
ITO	: International Trade Organization (Uluslararası Ticaret Organizasyonu)
OGT	: Ortak Güvenlik Tarifesi
SDR	: Special Drawing Rights (Özel Çekme Hakları)
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WTO	: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1. Türkiye’de Kullanılan Döviz Kuru Sistemlerinin Yıllara Göre Sınıflandırması	14
Tablo 2. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Gösterge Niteliğindeki Döviz Kurları (30.12.2022)	22
Tablo 3. Üretim ve Emek Miktarına Rakamsal Örnek.....	37
Tablo 4. Mutlak Üstünlüklere Göre Üretimdeki Değişime Rakamsal Örnek	37
Tablo 5. Aylara Göre Dış Ticaret, Aralık 2022 (Milyon Dolar)	45
Tablo 6. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Yapılan Bazı Çalışmaların Özeti	47
Tablo 7. 1980-88 Yılları Arasında Yıl Sonu Dolar ve Mark Kuru Seviyesi	50
Tablo 8. 1989-93 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)	51
Tablo 9. 31.12.2008-30.11.2023 Türkiye’de Döviz Kurları Karşılaştırması	55
Tablo 10. 1996-2010 Yılları Arası İçin Gümrük Birliği’nin Türkiye ve Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi (Milyon Dolar)	65
Tablo 11. Türkiye ve Avrupa Birliği Arası İhracat (Bin Dolar) Yıllar İtibariyle Ülke Gruplarına Göre İhracat 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi).....	69
Tablo 12. Türkiye ve Avrupa Birliği Arası İthalat (Bin Dolar) Yıllar İtibariyle Ülke Gruplarına Göre İthalat 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi).....	70
Tablo 13. Türkiye ve Avrupa Birliği İhracat-İthalat Karşılaştırması	71

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No:

Şekil 1. Döviz Arz ve Talebi ile Döviz Kuru Nasıl Oluşur?	4
Şekil 2. J Eğrisi	8
Şekil 3. Serbest Ticaret ve Sanayinin Büyüklüğü.....	64

GRAFİKLER DİZİNİ

Sayfa No:

Grafik 1. 2022 Aralık Ayında Enerji Ürünleri ve Altın Hariç İhracat.....	46
Grafik 2. 2022 Aralık Ayında Enerji Ürünleri ve Altın Hariç İthalat.....	46
Grafik 3. 2013-2023 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri (Bin ABD Doları)	62
Grafik 4. Ükelere Göre İhracat Dağılımı, Aralık 2022	70
Grafik 5. Ükelere Göre İthalat Dağılımı, Aralık 2022	71

GİRİŞ

Globalleşmeyle beraber ülkelerin birbiriyle etkileşimi kolaylaştığı için, ülkeler arasında ticaret kaçınılmaz olmuştur. Dış ticareti etkileyen en önemli başlık döviz alım satımlarında meydana gelen fiyat değişimleridir. Kur değişimleri ülke ekonomisinin metriklerini etkileyen önemli bir maliyet kalemidir. Merkez Bankası döviz kurlarına müdahale ederek ihracatçıları ve ithalatçıları korumaya çalışır. Böylece ekonomiyi kontrol altında tutmuş olur.

Türkiye’de dış ticaret son yılların en önemli ekonomik başlıklarından biri haline gelmiştir. Bu başlığın altını doldurmak için döviz kuru ile ilgili uygulamaları da değerlendirmek gerekir. İş gücünün bedeli ve sermayenin geliri olan ücret ve faiz yurt içi iktisadi dinamikleri etkileyen unsurlar iken bir diğer unsur da döviz kurudur. Ülkelerin dış ticaret dengesizliklerinden kaynaklanan problemler sebebiyle döviz kuru, uluslararası rekabette belirleyici rol üstlenmektedir. 2001 ekonomik kriziyle Türkiye sabit kur rejiminden esnek kur uygulamasına geçmiş ve kurlarda dalgalanmalar baş göstermiştir. Bu durum ihracata ve ithalata yansımalarıyla ticari hayatı etkilemiştir.

Dönemler itibarıyla Türkiye’de uygulanan döviz kurlarıyla ilgili önemli kararların dış ticareti nasıl etkilediği bu çalışmada ele alınmıştır. Bu konudaki kararlar neticesinde Türk Lirası değerlenirse yabancı mallar ucuz hale gelir ve ithalatta artış görülür ve ithalattaki artış yurtiçi piyasalarda önemli etkilere sebep olur. Özellikle ülkemizde ithal girdilere bağlı ihracatın söz konusu olduğunu da düşünürsek bu etkiler ekonomide başta dış ticaret olmak üzere birçok faktör üzerinde kendisini gösterir. Çünkü son yıllarda uygulanan esnek kur rejimiyle ülkedeki dış ticaret hacmi artmaktadır. Değerli hale gelen Türk Lirası karşısında ithalat ucuzlar ve yabancı mallara olan talep artar hatta yurt içi üretimde dışa bağımlı sektörlerin hammaddeye ulaşımı kolaylaşır ve bu sektörlerin varsa ihracatı yükselir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde döviz ve kurla ilgili tanımlamalar, çeşitleri ve döviz kuru sistemleri üzerinde durulacaktır. İkinci bölümünde ülkeler arasındaki uluslararası ticaretin tanımı, bu konudaki teoriler ve politikalara değinilecek olup üçüncü bölümünde ise döviz kuru ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki, Türkiye’nin önemli ekonomik gelişmelere dayanan tarihçesiyle örneklendirilecektir. Dördüncü ve son bölümde ise Türkiye ve Avrupa Birliği ticareti başlıklar halinde aktarılacaktır.

Sonuçta döviz kuru kavramı iktisadi istikrar için önemlidir. Kurdaki dalgalanmalar uluslararası ticaret hacmini etkilemektedir. Bu konuyla ilgili birçok teorik ve ampirik çalışma hazırlanmıştır. Fakat döviz kurunun, yurtiçi artan talep ve küreselleşmenin getirdiği uluslararası pazarlardaki büyüme ortamında dış ticarete etkilerine rağmen tek başına dış ticaret verilerini açıklamakta yeterli olmadığı belirtilecektir.

1. BÖLÜM

DÖVİZ KURU VE OLUŞUMU, DÖVİZ KURU VE DÖVİZ İYASASI ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN TEORİLER VE YAKLAŞIMLAR

1.1. Döviz, Döviz Kuru ve Döviz Piyasası

Döviz, yabancı ülke parasının değerini ifade eder. Uluslararası ödemeler, iki ülkenin ulusal paralarının değiş tokuşu olarak tanımlanır. Ülkelerin paraları yani döviz, ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir unsurudur.

Döviz Kuru, ulusal paranın diğer ülke paraları cinsinden fiyatlandığı göstergeye denir. Bu tanımdan hareketle, ithalata konu malın değeri, imalatının nerede yapıldığı ve o ülkenin kendi parası karşılığında ne kadar değerli olduğu başlıkları üzerinden iki belirleyiciye bağlıdır. Örnek vermek gerekirse; ithalata konu bir USB belleğin maliyeti 7 Euro ve Türk Lirası/Euro döviz kuru $1\text{€}=2,0\text{ TL}$ olduğu durumda, USB belleğin TL olarak fiyatı 14,0 TL olacaktır.

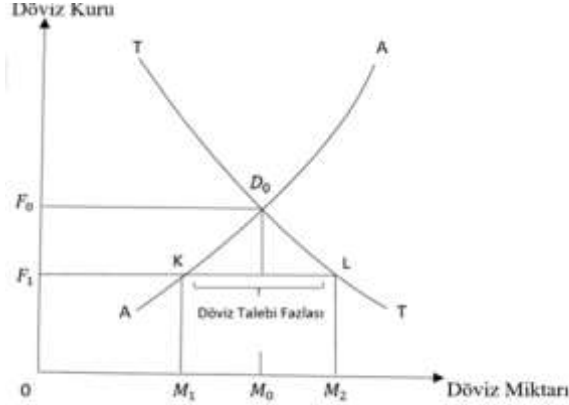
Döviz kurları kendiliğinden bir rakam değildir. Ülke parasının değerini ifade ettiği için, belirlenmesinde bazı faktörler etkilidir. Bunlar; ödemeler bilançosu dengesi, ihracat-ithalat verileri, dış borçlanma, iç talep-iç borçlanma ve enflasyon olarak sayılabilir.

Döviz kurunu ifade ederken kullanılan iki ayrı tanım vardır: Nominal Döviz Kuru; yabancı paraya sahip olabilmek için ne kadar yerli para cinsinden ödeme yapıldığını ifade eden ve günlük yaşamda kullanılan kurlardır. Reel Döviz Kuru; günlük hayatta kullanıldığını belirttiğimiz Nominal Döviz Kurlarının enflasyona göre düzeltilmiş halini ifade eden kurlardır (*Seyidoğlu, 2020, s.408*).

Döviz Piyasası, ulusal paraların birbirine dönüşümünde tek bir ortak payda bulunması için ihtiyaç duyulan mekanizmanın işletildiği piyasalar döviz piyasası olarak adlandırılır (Can, 2017, s.375). Döviz piyasalarında yapılan işlemler yerli paranın yabancı paralarla birbirine dönüştürülmesi işlemlerini kapsamaktadır. Dünya üzerinde kabul görmüş ve işlemlere konu sadece bir cins ödeme aracı geçerli olsaydı, tıpkı Altın Standardı döneminde olduğu gibi, döviz piyasalarının oluşmasına da gerek kalmazdı. Öyle ki ülkelerin farklı para birimleri var ve bu para birimlerinin birbirine dönüşümü için

ayrı mekanizmaların oluşturulması gerekir, bu mekanizma ihtiyacına döviz piyasaları yanıt vermektedir.

1.2. Döviz Arz ve Talebi ile Döviz Kurunun Oluşumu

Şekil 1. Döviz Arz ve Talebi ile Döviz Kuru Nasıl Oluşur?

Kaynak: Dinler, 2000, s.492

Şekil 1’de olduğu gibi, dikey ekseninde döviz kurunun (örneğin yabancı para/TL fiyatı gibi), yatay ekseninde arz ve talep edilen döviz miktarının yer aldığı ele alınarak, döviz talebi (T) negatif eğimli, döviz arzı (A) pozitif eğimli birer eğri ile gösterilmiştir. Bu iki eğrinin kesiştiği D_0 noktasına rastlayan F_0 kuru ise arz ve talep edilen miktarları eşitleyen, başka bir deyişle, döviz piyasası dengesini sağlayan döviz kurudur (Seyidoğlu, 2020, s.391).

Döviz, tüketim gibi direkt kullanılmak üzere değil, ticaret yapmak ya da yatırım aracı sayesinde gelir elde etmek için talep edilmektedir. Bu sebeple değer kaybetmesi ya da değerlendirilmesi, ulusal paranın ucuzlaması ya da pahalı hale gelmesi demektir. Dış ticarete ithalat açısından bakarsak döviz talepte artış ya da azalış, dövizin değerliliği ile yakından ilişkilidir. Fakat döviz talebi yalnızca mal ithalatından kaynaklanmaz. Yurt dışında yatırım yapmak isteyenlerin, risk üstlenerek ya da üstlenmeden kar sağlamak amacıyla olanların da döviz talebi bulunmaktadır. İthalat dışı nedenlerle talep edilen dövizler kurlardan başka nedenlerle (geleceğe ait beklentiler, iç ve dış yatırımların karlılığı, ekonomik ve siyasal istikrar, vs.) ile de ilgilidir. Döviz talebi için ifade edilen bu açıklamaların tersi döviz arzı için geçerlidir (Seyidoğlu, 2020, s.391).

1.3. Döviz Kurunu Belirleyen Faktörler

Döviz kurunu belirleyen faktörler dört başlıkta toplanmaktadır. Enflasyon ve büyümeyi içeren temel faktörler, yatırımcıların kararlarına bağlı olarak sermaye hareketleri, faiz oranları ile piyasa beklentileri ve ülkedeki politik faktörler; döviz kurunu belirlemede önemli etkiye sahiptir.

1.3.1. Temel Faktörler

Temel faktörler; enflasyon ve büyümedir. Ülkedeki enflasyon diğer ülkelere göre yüksekse; üretilen mallar, yurtdışında yapılan üretim ile kıyaslandığında pahalı durumda olacaktır ve ithal mallarına olan talebi yükseltecektir. Haliyle içerde dövizle olan talep artacak ve ulusal paranın arzının yükseldiği görülecektir.

Kurların, piyasa arzı ve talebi ile belirlendiği ortamlarda, yerli para diğer ülke paralarına karşı değerlendirir veya değer kaybeder ise enflasyonu dahil ettiğimizde yapacağımız değerlendirmelerde, enflasyonun ülke parası değeri ile arasında ters ilişki olduğu sonucuna götürecektir.

1.3.2. Sermaye Hareketleri

Kısa vadeli portföy yönetimi yani tasarruf sahibi yatırımcıların kazanç sağlamak için sermaye piyasası araçlarından oluşan menkul kıymetlerine dair alacakları kararların sonuçları ve spekülasyon beklentileri yani piyasada oluşacak riske dair yatırımcıların geleceğe yönelik sezgileri, sermaye hareketleri başlığı altında sayabileceğimiz ve döviz kurunu belirleyen faktörlerdir.

1.3.3. Faiz Oranları ve Beklentiler

Faiz oranları ve piyasadaki beklentiler kurlar üzerinde belirleyici olan diğer faktörlerdir. Örneğin, Türkiye’de faiz oranları Avrupa ülkelerine göre daha yukarıda seyrediyorsa, bu olumlu farktan yararlanmak için TL olarak düzenlenmiş borçlanma senetlerine (bono/tahvil) tahvillere talep artar; haliyle TL’ ye olan yönelim artar. Bu da TL’nin EURO ile kıyaslandığında, beklentilerde bir değişim olmadığı durumda, değer kazanması demektir (Çağlar, 2003, s.83).

1.3.4. Politik Faktörler

Ekonomik olarak değeri düşmesi gereken bir para birimi bazı dönemlerde değeri kaybediyor veya ekonomik olarak değeri düşmesi gereken bir para birimi bazı dönemlerde değeri artıyorsa ülkedeki ekonomik ve politik değişimleri birlikte ele almak gerekmektedir.

1.4. Döviz Kuru Çeşitleri

Döviz kuru, ulusal paranın yabancı ülke paraları karşısındaki değeri olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle döviz kuru eğer yabancı para karşılığı yerli para olarak belirtiliyorsa “dolaysız kotasyon” (direct quotation) adını almaktadır. Örnek 5,00 TL/£ (Euro başına 5,00 TL). Ters bir ifadeyle, eğer kur, yerli para değerindeki yabancı para olarak belirtiliyorsa buna da “dolaylı kotasyon” (indirect quotation) denir. Örnek; 5,00 TL/£ = 1/5,00 \$/TL (TL başına 1/5,00 Euro). Uluslararası piyasalarda kurlar yaygın olarak dolaysız kotasyona göre gösterilir ve dolaysız kotasyon uygulanan ülkelerde kuru yükselmesi, yabancı paranın ulusal para cinsinden değerlendirildiği veya ulusal paranın yabancı para karşısında değeri yitirdiği anlamına gelir (Seyidoğlu, 2016, s.143).

- Alış Kuru, döviz alımı için belirlenen alış fiyatıdır.
- Satış Kuru, döviz satmak için belirlenen satış fiyatıdır.
- Kur Marjı, alış ve satış fiyatları arasındaki farktır.
- Çapraz Kur, yurtiçi piyasalarda yerli para içermeyen gösterimlerdir.
- Spot Kur, Taraflar arasında dövizin spot alınıp satılmasına konu işlem fiyatıdır.
- Forward Kur, Vade günü belirlenmiş fiyat ile ödemek için alışverişte kullanılan fiyattır.

1.5. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz fiyatlarının, belirlenmesinde kullanılan sistemlerdir. İşlemlerde resmi otoritelerin veya piyasa mekanizmasının müdahalesinin varlığı veya etkisi döviz kuru sistemlerini birbirinden farklılaştıran göstergedir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse piyasa şartlarıyla şekillenen ve adına dalgalı kur sistemi denilen uygulamadan, merkezi otoritenin belirleyici olarak yer alıp yön verdiği sabit kur sistemine kadar geniş tanımlamaların yer aldığı döviz kuru sistemlerini ifade eden uygulamalar bulunmaktadır.

Bu etkileşimde bir ülkenin yabancı paralara karşı değerinin belirlenmesinde kullanılan döviz kuru sistemlerini üç ana yöntem başlığı altında toplayabiliriz:

1.5.1. Sabit Kur Rejimi

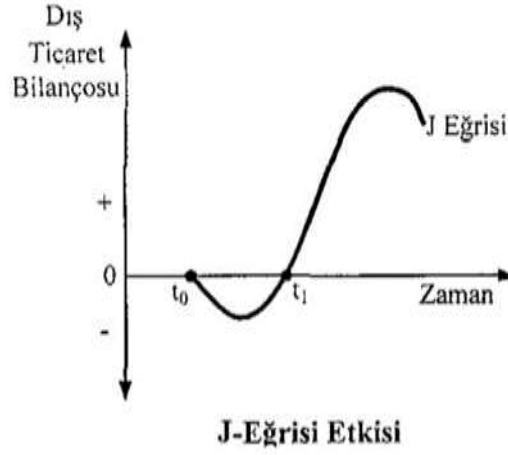
Yerli paranın diğer ülke paralarına karşı değerini bazı durumlarda merkezi otorite belirler. Değişiklik gerekiyorsa bunu da söz konusu merkez yapar. Bu yöntem Türkiye’de 1980’lerin ortalarına kadar uygulanmıştır.

Sistemin en önemli faydası ihracat ve ithalat yapan dış ticaret firmalarına yöneliktir çünkü kurda değişme olup olmayacağına dair belirsiz bir beklenti bulunmamaktadır. Bu tür belirsizlikle vadeli satışa konu dış ticarete risk demektir. Böyle bir riskin olmadığı ortamda yapılacak ticaretin hacmi büyürken yatırımları da olumlu etkilediği görülmüştür. Merkez Bankası dövizle karşı talep artışı olması durumuna istinaden yeterli miktarda döviz rezervi bulunduramıyorsa sistemin sakıncalı yanı kendini gösterebilir çünkü artan döviz talebini, kurları sabit tutabilmek için karşılamak durumundadır. Sabit Kur Rejimi ülke para biriminin aşırı değerlenmesi sonucunu doğuracağından dış ticarete açığa ve bozulmalara sebep olabilir.

Sabit döviz kuruna otoritenin müdahale yöntemleri; Devalüasyon ile müdahale edilerek paranın değeri diğer ülke paralarının karşısında azaltılır. Yurt dışına satışı ifade eden ihracata konu ürüne olan dışarıdaki talebi artırırken yurtdışından alımı ifade eden ithalata konu mala olan talebin düşürülmesini amaçlar (Sidney, 1959, s.62). Devalüasyon istikrar temini ve dış satımı desteklemek olmak üzere iki sebeple yapılır.

Ülkede ödemeler bilançosu açık veriyorsa bu açık giderilsin diye devalüasyon, merkezi otorite müdahalesi için önemli bir silahtır. Uygulama sonucunda ithalata konu ürünler pahalı hale gelirken, ihracata konu ürünler ucuzlar ve ülke parasında değer kaybı söz konusu olur. Sonrasında ihracat artar, ithalat azalır ve bu sayede dış ticaretten kaynaklı açık küçülürken ihracattaki artış yurtiçinde döviz gelirini artmış olur.

Ulusal paranın değer kaybı ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi J eğrisi ve Marshall-Lerner Şartı ile açıklamak mümkündür (Ünsal, 2009, s.457).

Şekil 2. J Eğrisi

Kaynak: Philion, 1995, s.101

Eğri literatürde devalüasyonun önce olumlu sonra olumsuz etkisine değinmektedir. Devalüasyon yapılırca dış ticaret bozulur. Çünkü düşük kur uluslararası ticarete ihracat mallarını ucuzlatırken ithal mallarını pahalılaştırır (Kargı, 2004, s.630). İhracatta önce kısa vadede azalmaya sonrasında ise iyileşmeye sebep olduğunu göstermek isteyen eğrinin şeklinden dolayı adı J Eğrisidir.

Ülkenin dış ticaret hacminin değişmesi bazı şartlara bağlıdır: Ülkenin ihracat ettiği malların fiyatı artarsa o mallara olan dış talep artar. Ülkede devalüasyon sonucu mal ve hizmet fiyatları artarsa, ucuz olan talep edilir. Devalüasyondan tek başına çare ummak yeterli değildir, üretim hacminin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Devalüasyon sonucu fiyatların ulusal para karşılığında yükselmemesi, enflasyonist baskının olmaması gerekir. Devalüasyonun olumlu sonuç vermesi Marshall-Lerner şartına bağlanmıştır (Vergil, 2009, s.35).

Arzın sonsuz esnekliğe sahip olduğu durumda, Marshall-Lerner şartı, ihracat mallarının esnekliği ve ithalat mallarının esnekliği toplamını 1'den büyük olarak ifade etmektedir (Şimşek ve Kadılar, 2002, s.5).

Marshall-Lerner şartının sağlanması, dövizde istikrar için önemlidir çünkü ülkenin dış ticaret bilançosunda, milli paranın değerini azaltmak suretiyle piyasa dengesinin sağlandığını belirtmektedir.

Revalüasyon, yerli paradaki değer artışını ifade etmektedir. Dış ticaret bilançosunda fazlalık varsa bu fazlalığı eritmek için revalüasyon yöntemine başvurulur. Uygulamanın neticesinde ülke ihracatı azalırken, ithalat artar. Dış satıma konu malların fiyatı yabancı paralar karşısında artış gösterirken, dış alıma konu mallar ülke içerisinde ucuzlayacaktır. Döviz kaynaklı gelir kaybı kaçınılmaz olur (Seyidoğlu, 2013, s.435).

Az Değerlenmiş Kur Politikası, döviz kurlarının enflasyondan az artırılmasını ifade eder. Sonucu da yerli paranın aşırı değerlenmesidir ve satın alma gücünü artırır ki bu da ithalata konu malları ucuzlatır (Seyidoğlu, 2003, s.384).

Fazla Değerlenmiş Kur Politikası, kurların enflasyondan fazla artırılması ve ülke parası az değerlenirken dövizin aşırı değerlenmesi demektir. Değeri düşen ulusal para sebebiyle ithalat artık pahalı hale gelecek, ihracatçı kesim ise fiyat avantajı elde edecektir (Seyidoğlu, 2003, s.384).

1.5.2. Dalgalı Kur Rejimi

Yerli para biriminin yabancı para birimleri karşısında, piyasa şartları ile birlikte arz ve talep etkisiyle belirlendiği kur sistemi dalgalı kur rejimidir. Örneğin Euro'ya talep varsa Euro kuru yükselir, ülkeye Euro girişi artınca da kurun değeri düşmeye başlayacaktır. Esnek Kur Rejimi olarak da bilinir.

Dalgalı döviz kuru rejiminde de Merkez Bankalarının zaman zaman müdahaleleri söz konusudur. Örneğin Tür Lirası, Avrupa Birliği ulusal para birimi olan Euro'ya karşı değer kazanıyorsa ve bu değerlenme ithalatı artırıp, ihracatı düşürüyorsa, cari açık artacak demektir ve merkezi otorite müdahalesi gerekmektedir (Uçan, 2014, s.56).

1.5.3. Alternatif Kur Uygulamaları

Döviz kuruna dair uygulanan politikalar, faizler, büyüme oranları, cari açık, enflasyon ve dış ticaret kavramlarıyla oldukça alakadar sonuçlar içermektedir. Günümüzde artık ülkeler coğrafi konumlarından bağımsız olarak fazlasıyla yakın ve finansal açıdan bu yakınlık önemli bir bağımlılık yaratmaktadır.

İki ülkenin birbiriyle ticaretini anlayabilmek için ilk önce ödeme aracına konu para birimlerinin karşılıklı değerliliğini anlayabilmek gerekir ki buradan hareketle döviz piyasaları ve kurların takip edilmesi gerekliliği gündeme gelmiştir.

Kurlar uluslararası ticaretin direkt belirleyicilerinden biri olduğu için uygulanan döviz kuru rejimlerinin fırsatları ve dezavantajları ile tercih edilen uygulamaların doğru şekilde pratiğe dökülmesi ülkelerin geleceği açısından önemlidir. Bu sebeple Sabit ve Dalgalı Kur Rejimleri zamanla yeni uygulamalara ihtiyaç duyulduğunu göstermiş ve mali koşullara göre ayarlanmış yeni alternatif sistemler ortaya çıkmıştır (Alacahan ve Akarsu, Journal Awareness, 2017, s.333).

1.5.3.1. Serbest Dalgalanma

Döviz kuru serbest olarak piyasada belirlenir. Mal ve varlıkların arz ve talebinde beklenen değişimler, döviz kuru değişimlerine yansır. Serbest dalgalanmaya bırakılan kur uygulamalarında piyasaya yapılan müdahaleler, gereksiz dalgalanmaları önlemek ve değişimleri istikrarlı hale getirmek için yapılmaktadır (Tunca, 2001, s.109).

1.5.3.2. Kirli Dalgalanma

Gözetimli Dalgalanma olarak da literatürde geçen Kirli Dalgalanma ile merkezi otorite belirlediği bir parite ile döviz piyasasına müdahalesini gerçekleştirir. Farklı parametreler üzerinden doğrudan müdahale veya dolaylı müdahale mümkündür.

1.5.3.3. Aralık İçinde Dalgalanma

Bir Bant İçinde Dalgalanma olarak da literatürde karşımıza çıkan rejimde, nominal döviz kuru, merkezi otoritece belirlenmiş olan parite etrafında aşağı yönlü veya yukarı yönlü belli bir aralığın içinde serbest dalgalanmaya bırakılır. Sapma olması durumunda otorite müdahalesi gelir. Aralık genişliği bu sayede değişebilir. Mesela aralık genişliği daraldıkça sabit kur sistemine yaklaşan uygulama, aralık genişliği arttıkça dalgalı kur sistemine yaklaşmaktadır.

1.5.3.4. Kaygan Aralık

Merkezi otorite tarafından süresiz olarak merkezi paritenin sürdürülmesi taahhüt edilemez. Bu durumda belirlenmiş aralıklarla merkezi ayarlamalar yapılır. Yüksek enflasyonun geçerli olduğu durumda bant rejiminin türevi gibi değerlendirilmektedir.

Merkezi parite ayarlamalarının zamanı ve oranı hareketliliğe sebep olan ciddi belirsizliklere yol açmaktadır. Standart bant sisteminde olduğu gibi bant için uygun genişliği seçmek oldukça zordur (Alacahan ve Akarsu, Journal Awareness, 2017, s.335).

1.5.3.5. Sürünen Pariteler

Kurlarda yaşanacak belirsizliği azaltmak, enflasyonun gerilemesini sağlamak ve kur üzerindeki baskılara karşı merkez bankasının müdahalesini azaltmak hedeflenmektedir. Sürünen kur veya yüzen pariteler olarak anılan sistemde, bir ülke, kendi parasının diğer ülke paralarına karşın değerini, kısa vadeli olarak, önceden belirlediği miktarda düşürür. Değerdeki düşme miktarının önceden bilinmesi, piyasalarda belirsizliği azaltırken otorite kontrolüne ihtiyaç duyulmasının da önüne geçmektedir. Uygulamaya gelen eleştiriler ise şöyledir: Ülkede ulusal paranın düzenli olarak her sene belirlenmiş düzeyde değer kaybedeceğini bilmek, ülkeden sermaye çıkışına sebep olur, bunun yaşanmaması için faiz oranlarının diğer ülkelere kıyasla yükselmesi gerekir. Ayrıca bu uygulama enflasyonist politikalar izlemeyi kolaylaştırmaktadır. Yani değer düşüşünün ön görülmesi enflasyonu sürekli hale getirmektedir (Çağlar, 2003, s.76).

1.5.3.6. Sabit Kurda Ayarlanabilir Rejim

Sabit Kurda Ayarlanabilir Rejim, Bretton Woods Sistemi olarak literatürde yer almaktadır ve nominal döviz kuru sabit olarak uygulanır. Merkezi otoritenin politikasının dışına çıkıp ayarlamalar (devalüasyon) yapılması sabit kurda ayarlanabilir rejimde sıkça kullanılmaktadır.

1.5.3.6.1. Bretton Woods Sistemi

Uluslararası rezerv parayı belirlemek ve belirsizliğin ortadan kaldırılması ve dünya ticaretinin serbestçe hareketliliğini sağlamak amacıyla 1944 Temmuz ayında ABD’de, finans konferansı düzenlenmiş, kırk beş ülkenin temsilcileri bir araya gelmiş, Keynes Planı ve White Planı olmak üzere tasarlanmış iki ekonomi planı üzerinde değerlendirmeler yapmışlardır. Bretton Woods Sistemi ile ülke parası altın karşılığında belirlenmiş ölçüde dolara sabitlenmiş ülke paralarının birbiriyle değişimi sabit bir kur sayesinde dolara bağlanmıştır.

Konferansta İngiltere heyetinin başkanlığını yapan Keynes’in kendi adıyla anılan İngiltere planına göre; Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Uluslararası

Ticaret Örgütü kurumları var olacaktır ve Dünya Bankası bütün ülke Merkez Bankalarının üstünde bir uluslararası Merkez Bankası konumunda olurken Bancor adlı rezerv yaratabilme yetkisi alacaktır (Van Dormael, 1978, s.168).

ABD Hazine Bakanı Harry Dexter White'ın adını taşıyan White Planı kabul edilmiş ve IMF (*Uluslararası Para Fonu*) ve Dünya Bankası kurulmuştur. Dünya Ticaret Örgütü kurulamamış yerine GATT (*Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması*) düzenine geçilmesi ön görülmüştür. 1969'da IMF tarafından SDR adlı bir rezervin yaratılmasına karar verilmiştir. 1995'te ise WTO (*Dünya Ticaret Örgütü*) kurulmuştur (Van Dormael, 1978, s.168).

1.5.3.6.2. IMF'nin Amaçları

Uluslararası Para Fonu, uluslararası parasal iş birliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak, ödemeler dengesi sıkıntısı çeken üye ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeteri kadar maddi destekle bulunmak ve üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini ve süresini düşürmek için kurulmuştur (Kazgan, 1994, s.113).

1.5.3.6.3. Dünya Bankası'nın Amaçları

Dünya Bankası 1994 yılında kurulmuştur. Ülkelerin ekonomik gelişim adına çalışmalarını desteklemek amacıyla kurulan Dünya Bankası, 1950 sonrası ülkelerin finansman taleplerine odaklanmıştır. 1980 sonrası ise istikrar politikalarına finansman desteği sağlamayı amaçlamıştır (Kazgan, 1994, s.113).

1.5.3.6.4. GATT ve Dış Ticarete Serbestleşme

Imf ve Dünya Bankası, uluslararası finansal piyasadaki sistemin organizasyonunu üstlenirken; GATT dünya ticaretinin serbestleşmesini amaçlar. İki dünya savaşı arası yıllar korumacı politikaların tavan yaptığı dönemken II. Dünya Savaşı sonrası dünya ticaretinin serbestleşmesine dair arayış hakim olmuştur. Bretton Woods ile birlikte dünya ticaretinin serbestleşmesi ve mal piyasasında istikrarı sağlamak amacıyla 1947'de Cenevre'de ikili müzakerelerle ITO tüzüğünün hazırlanması çalışmaları sürerken geçici olarak GATT'ın kuruluşuna karar verilmiştir (Kazgan, 1994, s.113).

1.5.3.6.5. Dünya Ticaret Örgütü

Temellerini 1947 Tarife ve Ticarete Dair Genel Anlaşma'dan (GATT) almaktadır ve Türkiye'nin de dahil olduğu üye ülkelerin her türlü politikalarının şekillenmesi ve gelişmesinde rol oynamaktadır. Dünya Ticaret Örgütü'nün yapısı hakkında şunları söyleyebiliriz: 1994 yılında yapılan toplantılarda GATT anlaşmasında bazı değişikliklere gidilmiş ve Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması karara bağlanmıştır. Günümüzde faaliyetlerini dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde sürdürmektedir. Üyeler arası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaktadır. Üye ülkelerin ticaret politikalarını gözden geçirmektedir. Temel olarak içerdği anlaşmalar ise; Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Hizmetler Ticaretine İlişkin Genel Anlaşma (GATS), Ticaretle bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS) (Kazgan, 1994, s.124).

1.5.3.6.6. Bretton Woods Sisteminin Çöküş Süreci

Sabit Kurda Ayarlanabilir Rejim, Bretton Woods Sistemi uluslararası ekonomiye kazandırdığı kurum ve kuruluşlar ve politikalar sonrasında çöküş sürecine girmiştir. Bu sürecin sebepleri; ABD'de dış ticaret açıklarının oluşması ve doların değerinin düşmesidir. Altına karşı sabitlenen para birimi sebebiyle altın kıymetli bir maden olarak sınırlı arza sahipken ABD'nin altın rezervleri azalmıştır. IMF ulusal para değer düşürmeyi yani devalüasyonu zorlayıcı şartlara bağladığından piyasadaki dolar bolluğuna müdahale sınırlı kalmıştır. Sistemin devamlılığı için özel çekme hakları olarak adlandırılan ve literatürde SDR olarak adı geçen rezerv para çıkarılması da süreci kurtarmaya çare olmamıştır. Sorunlar giderilemeyince ABD 1971'de Altın-Dolar konvertibilitesine (*bir kıymetin başka bir kıymet ile değiştirilmesi*) son vermiştir (Seyidoğlu, 2016, s.29).

1.5.3.7. Para Kurulu

Ulusal paranın kıymeti, güvenilir para birimlerinden birine eşitlenerek para basımı yapılmaktadır. Milli paranın döviz konvertibilitesi esastır. Böylece, ülkenin sabit bir kurda korunması ve genişleyici bir para politikasından uzak durması sağlanır.

Para arzındaki artış veya azalış, bu sistemde, döviz stoklarındaki artış veya azalışla ilişkili olmakta; hükümet otoritesi, bunun dışında, para arzına etki edememektedir. Döviz kuru sabitken para arzını artırmaya kalkışmaları halinde, milli para ile döviz arasındaki parite düşecek; bu durumda, vatandaşlar, ellerindeki milli

paraları, önceden belirlenmiş olan orandan, döviz ile değiştireceklerdir (Çağlar, 2003, s.78).

Milli para merkez bankasında toplanırken; döviz halkın elinde toplanacak ve ülke dövizleşmiş olacaktır. Bu durum devam ederse sistem çökeceğinden; hükümetlerin bu yola başvurmayacakları ve dolayısıyla, bu istikrarlı para politikası sayesinde inanırlılığa sahip olacakları düşünülmektedir. Böylece bu ülkelerin paraları spekülative hücumlara maruz kalmayacaktır (Çağlar, 2003, s.78).

1.5.3.8. Tam Dolarizasyon veya Para İkamesi

Para kurulu olarak bilinen uygulamanın en uç rejimidir. Diğer ülke para birimlerinin benimsenirken, ülkenin parasal anlamda kendi uygulama ve yasal çerçeveden ayrıldığı durumu ifade eder. Yani yabancı para tutmakla buna karşılık yerli para bulundurmanın alternatif maliyeti ile ilgilidir.

Tablo 1.
Türkiye’de Kullanılan Döviz Kuru Sistemlerinin Yıllara Göre Sınıflandırması

YILLAR	DÖVİZ KURU REJİMLERİ
1980 Öncesi	Sabit Kur Rejimi
1980 Yılı	Kirli Dalgalanma
1981-1988 Yılları	Yönlendirilmiş Sabit Aralık
1989-1993 Yılları	Yönetimli Dalgalanma
1994 Yılı	Kirli Dalgalanma
1995-1999 Yılları	Yönetimli Dalgalanma
2000-2001 Yılları	Yönlendirilmiş Sabit Kur
2001 Sonrası	Dalgalı Kur Sistemi

Kaynak: Polat, 2015, s.25

Dönemler itibariyle Türkiye’de tanımladığımız kur sistemlerinden hangilerinin uygulandığını belirtmek gerekirse; 1980 öncesinde Sabit Kur Rejimi uygulanırken 1980 yılında Kirli Dalgalanma Rejimine geçilmiştir. 1981-1988 yılları arasında Yönlendirilmiş Sabit Aralık Sisteminden 1989-1993 yılları arasında Yönetimli Dalgalanma rejimine geçilmiştir. 1994 yılında tekrar Kirli Dalgalanma Rejiminin uygulandığı Türkiye’de 1995-1999 yılları arasında Yönetimli Dalgalanma yeniden uygulamaya alınmıştır. 2000-2001 yılları arasında Yönlendirilmiş Sabit Kur Sistemini tekrar uygulayan Türkiye 2001 yılından itibaren Dalgalı Kur Sistemi izlemektedir.

1.6. Döviz Kuru Politikası ve Yaklaşımları

Döviz kuru yaklaşımları Reel Hedefler Yaklaşımı ve Nominal Çapa Yaklaşımı olarak ele alınmaktadır. Reel Hedefler Yaklaşımında, döviz kuru, enflasyon sonrası hedeflere ulaşmak için, değiştirilebilen bir politika aracıdır. Bir ülkenin cari işlemler bilançosunda amaç olumlu gelişim ise; döviz kuru devalüe edilir. Bu yaklaşım üç varsayıma bağlıdır (Çağlar, 2003, s.115):

Birinci varsayımda, nominal ücretlerde ve yurtiçine yönelik olarak üretilen malların fiyatlarında bir katılık olması gerektiği vurgulanır. İkinci sırada, bu reel devalüasyonlar, milli gelir ve toplam talep üzerinde önemli etkilere sahip olması gerektiği ve ihracat artışlarına yol açmamasının önemi dile getirilir. Son olarak ise, ülkenin, diğer ülkelere göre farklı iç veya dış kaynaklı reel şoklara maruz kaldığı varsayılmaktadır (Çağlar, 2003, s.115).

Nominal Çapa Yaklaşımına göre ise, bir ülkenin döviz kuru, enflasyonu düşük olan başka bir ülkenin parasına sabitlenmelidir. Böylece düşük enflasyon ithalatı yapılmış olacaktır. Bu yaklaşımın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için bazı şartların yerine gelmesi gerekir; kurla ilgili rejim, kredi sağlayabilmek konusunda düzenli ve sağlıklı bir işleyişle başarıya ulaşmalıdır. Aksi durumda döviz stokları azalacaktır. Uygulanacak rejimin, döviz piyasasında inanılabilirliğe yani kredibilite anlamında bir karşılığa sahip olması gerekir. Rejimin istihdam piyasasında da güvenilir olması önemli çünkü döviz kuru sabit tutuldukça ülke parası reel olarak değer kazanacak ve ülkenin rekabet gücü zayıflayacaktır. İstihdam piyasasındaki özellikle nominal ücretle ilgili esnemeyen faktörler, piyasaya gerekli olan reel ayarlamaları engellememelidir (Çağlar, 2003, s.115).

1.6.1. Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Teorik Yaklaşımlar

Döviz kurlarının belirlenmesinde ekonomik ve sosyal faktörler ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri önemli rol oynamaktadır fakat bu faktörler kurları tek bir teori ile açıklamakta yetersiz kalırlar.

Geleneksel Yaklaşımlar durağan bir yöntemden beslenirken, Modern Yaklaşımlar ise devinime sahip bir yöntemden beslenmektedir ve zaman içerisinde ülkelerdeki değişimleri de dikkate almaktadır. Döviz kurlarının belirlenmesinin temelinde geleneksel yaklaşımlar yatarken, bu yaklaşımların kurları belirleme ve

açıklamada eksik kalan yanlarını tanımlamak için modern yaklaşımlar gündeme gelmiştir.

1.6.1.1. Geleneksel Cari Hesap Yaklaşımları

Uzun vadeli etkenlerle sermayenin ülke sınırları dışına akmadığı ya da çok az hareketliliğinin bulunduğu döneme uygun olarak sabit kur sistemiyle açıklanan yaklaşımlardır. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı ve Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı ile döviz kurunu dış ticarete dayalı olarak açıklamaya çalışan yaklaşımlardır.

1.6.1.1.1. Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı

Ulusal paranın değerini o ülkenin dış ticaret bilançosu belirler ve dış ticaret bilançosunun fazla verdiği durumda ulusal paranın değerlenmesi; açık verdiği durumda değer kaybetmesi olarak ifade edilir. Bu tanımdan hareketle yerli/yabancı malların fiyatlarını, tüketici tercihleri ve teknolojik gelişmişlik gibi dış ticareti etkileyen faktörlerin ulusal paranın değerini de belirlemede etkili olduğunu söylemek mümkündür (Seyidoğlu, 2003, s.379).

Özetle, ekonomik büyümenin kurlar üzerindeki etkisini dile getirirken piyasalarda gördüğümüz üzere büyümekte olan ulusların kendi paraları değerlenirken durgunluk halindeki ülkelerin paraları ise değersizleşmektedir. Dış ticaret akımları yaklaşımı uluslararası sermaye akımlarının etkisini dikkate almamaktadır, halbuki kur hareketlerini, sadece ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyle açıklamak yeterli olmayacaktır.

1.6.1.1.2. Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı

Kur üzerinden yerli paraya dönüştürülmüş fiyat karşılaştırmalarının, ülkeler arasında eş değer olması gerektiğini savunan görüştür. Satın alma gücü paritesi yardımıyla iki ülkedeki fiyat düzeyleri kullanılarak ulusal paraların döviz kurları hesaplanabilir (Can, 2017, s.379). Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı kur hareketlerinde fiyat düzeyi değişimlerini dikkate alır ve bu sebeple “Döviz Kurlarının Enflasyon Teorisi” olarak da literatürde geçmektedir.

Mutlak satın alma gücü paritesi, iki ülkedeki bir ürünün fiyatının belli bir kurda eşitlenmesidir; görelî satın alma gücü paritesi ise bu ülkelerde aynı ürünün zaman içindeki fiyat değişim hızının belli bir kurda birbirine eşit olmasıdır. Tanımlamadaki eksiklik iki ülke arasında birbirleriyle tam olarak eşlenebilecek fiyat dizinleri olmamasıdır. Farklı

ülkelerde üretilen benzer mallar arasında bile karşılaştırılabilecek ölçüde kalite farkları görülebilir. Sermaye akımlarını da dikkate almayan mutlak satın alma gücü paritesi, dış ticarete etkili bazı maliyetleri ve engelleri göz ardı ettiğinden ticareti dengeleyen kuru ifade etmekte yetersiz kalabilir (Seyidoğlu, 2003, s.381).

Sermaye akımlarının kurlar üzerindeki kısa dönemli etkileri, döviz kurları için yeni yaklaşımlar doğurmuştur ve Modern Varlık Piyasası Yaklaşımları literatüre girmiştir. Bu yaklaşımları sıralamak gerekirse, Mundell-Fleming Modeli, Parasalcı Yaklaşım, Portföy Dengesi Yaklaşımı, Para İkamesi Yaklaşımı ve Dinamik Yaklaşımlar.

1.6.1.2. Modern Varlık Piyasası Yaklaşımları

Bretton Woods Sistemi çöktükten sonra esnek kur sistemine geçilmiştir. Yeni sistemde döviz kuru dalgalanmalarının olması, geleneksel yaklaşımlarla kurdaki değişimi açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu sayede Modern Varlık Piyasası Yaklaşımları gündeme gelmiştir.

1.6.1.2.1. Mundell-Fleming Modeli

Robert Mundell ve J. Marcus Fleming'in geliştirdiği model, ödemeler bilançosu dengesinin sermaye hareketleri hesabını da içererek, kurlardaki değişimi açıklamaya çalışmıştır. Döviz kurunun, ödemeler bilançosu denge durumundayken ve döviz arzıyla döviz talebinin birbirine eşitlenmesiyle dengeye geleceğini savunur. Ekonominin talep konusuyla ilgilenen model toplam talepte kaydedilecek bir artışın, denge üretim düzeyinin artmasına yol açacağını ifade etmektedir. Modele göre iç ve dış dengesizliklerin yaşandığı ülke ekonomilerinde sabit kur uygulaması sürdürülebilir değilken, esnek kur uygulaması da ekonomik entegrasyonun çeşitli politikalar uygulama olanağını sınırlandırmaktadır (Mimbang, 2023).

1.6.1.2.2. Parasalcı Yaklaşım

1970'li yıllarda Robert Mundell ve Harry G. Johnson tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşım, ödemeler dengesi bilançosunu, parasal tanımlamalarla açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımda stok değerler dikkate alınmaktadır. Para arzını ve para talebini etkileyen belirleyiciler üzerinde durulmuştur.

Talepte etkili faktörler sabitken, para stoğunun artması ve para arzının genişlemesi, halkın elinde tutmak istediğinden fazla para hacmini yaratmaktadır. Fazlalık

durumundaki para, yerli ve yabancı mal ve hizmetlere harcanır ya da kazanç sağlamak için menkul değerlere yatırılır. Böylece, para arzının artması, ithalatı ve döviz talebini artırmaktadır. Döviz talebindeki artış, ulusal paranın değer kaybetmesine sebep olur. Bu yaklaşımda ayrıca, geleceğe yönelik beklentiler de dikkate alınmaktadır (Seyidoğlu, 2003, s.385).

1.6.1.2.3. Portföy Dengesi Yaklaşımı

1952 yılında Harry Markowitz tarafından açıklanan yaklaşımda, teknolojiye dair gelişmelerin sonucu olarak ithalat yoluyla ülkeye gelen ürünlere karşı talep azalır, cari işlemler dengesinin olumlu anlamda etkileneceği, çünkü döviz kullanımının azalacağı ifade edilmektedir. Yabancı varlıklar azalırken ulusal varlıklar artırılacak ve böylece yeni bir portföy tercihi doğacaktır. Söz konusu yeni tercih ile döviz arzı artarken kur düşecektir (Sekmen, 2017, s.328).

1.6.1.2.4. Para İkamesi Yaklaşımı

Para ikamesi, milli para yerine diğer ülke parasını tercih etmeyi ifade etmektedir. Para ikamesi yaklaşımı, ekonomide etkili aktörlerin, kendi aralarında farklı para birimlerinden oluşan bir portföyü bulundurmaya tercih etmeleridir. Yüksek enflasyon ve istikrarsız yerli paranın geçerli olduğu ülkelerde kur hareketlerini açıklamakta etkili bir yaklaşımdır (Sekmen, 2017, s.309).

Döviz Kuru sabitlenip para basma yetkisini elinde tutan kurumun, bu yetkisi dolayısıyla para basarak elde ettiği reel gelirinin olmadığı ve ulusal para yerine yabancı ülke para birimlerinin kullanıldığı sistemin de “dolarizasyon” olarak tanımlandığını bu kısımda belirtmek gerekir.

1.6.1.2.5. Diğer Yaklaşımlar

1970’li yıllara gelindiğinde sabit kur sistemi sonlanıp ekonomik anlamda serbestleşmenin hızla arttığı süreçte, geleceğe yönelik beklentilerin finansal gelişimi açıklayan ve sosyo-psikolojik etkenleri de beraberinde modele dahil eden yeni yaklaşımlar oluşturulmuştur.

Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı; yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları ile cari ve vadeli döviz piyasaları arasındaki teorik ilişkiyi vermektedir. Düşük faizin olduğu ülkenin parası

yüksek faizin olduğu ülkenin parasına göre vadeli piyasada, aradaki fark kadar prim yapar (Uçan, 2014, s.41).

Döviz kurlarında hedefi aşma (overshooting) yaklaşımı, bu yaklaşımda döviz kurları bir finansal varlığın fiyatı olarak ele alınmaktadır. Para arzı artırılırsa tahvil fiyatları yükselir ve faiz oranlarında bir düşüş meydana gelir. Tasarruf sahipleri ise portföylerindeki yerli menkul kıymetlerin payını azaltıp yabancı menkul kıymetlerin payını arttırarak buna tepki göstermektedir. Bu da döviz kurunda ani yükselmeye neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2003, s.392).

Etkin piyasalar yaklaşımı, gelecekte oluşabilecek bilginin, piyasaya yansıdığını ve döviz kurlarının bu bilgiler ışığında yeniden oluştuğunu kabul etmektedir. Uyarlanmış beklentiler yaklaşımı, döviz kuruna dair beklentilerdeki değişiklik, bir önceki dönemin tahmin hatalarına bağlı olarak gerçekleşen değerlerden farklıysa, döviz kuru beklenenden farklı olmaktadır (Seyidoğlu, 2003, s.392).

Rasyonel beklentiler yaklaşımı, ekonomik bireylerin sisteme dayalı beklentilerinde hata yapmayacaklarını savunur. Güvenli sığınak etkisi yaklaşımı, ülkedeki menkul değerler siyasi riskleri ön görerek diğer ülkelere gidebilirler.

Spekülatif kabarcıklar yaklaşımı, temel ekonomik göstergelerden bağımsız, paranın değerinin artacağı ya da azalacağı beklenir. Beklentinin hayat bulması balonu oluştururken temel değişkenlerin etkisi kendini gösterdiğinde balon sönecektir (Çağlar, 2003, s.101).

Döviz piyasasının mikro yapısı yaklaşımı, brokerlerin rolü, işlem hacmi, döviz işlemlerinin şeffaflığı, kurumların ve piyasanın örgütsel yapısı, risk ve belirsizlikler, simetrik ve asimetrik bilgi, spot ve türev piyasalar arasındaki ilişkiler üzerine ele alınmış bir yaklaşımdır (Bulut, 2005, s.174).

1.7. Dövizde Arzın Belirlenmesi

Ulusal gelirin artışı durumunda ithalata talep artar ve kur yükselir, döviz arzının artmasına sebep olur. Enflasyondaki farklılık ihracatın düşmesine neden olur. Döviz miktarını ve arzını azaltır. Dış borcu ödeyebilmek için döviz basılması döviz arzını artırır döviz talebini azaltır ve kur yükselir. Faiz oranının yüksek olduğu ülkeye, faiz geliri için diğer ülkelere döviz girişi olması döviz arzını artırır. Piyasadaki beklentilerin olumlu

olduğu bir ortamda da dövize olan talep artar. Döviz kurundaki artış beklentisi döviz arzının düşmesine sebep olacaktır (Seyidoğlu,2013, s.468).

1.8. Döviz Piyasalarında İşlem Yapan Aktörler Kimlerdir?

Döviz piyasasının varlığı ilgili piyasada işlem yapan aktörler aracılığıyla mümkündür. Bu aktörler; bankalar ve banka dışı işlemciler, dış ticaret ve dış yatırım işlemleri yapan kişiler ve firmalar, spekülâtörler ve arbitrajcılar, merkez bankaları ve hazine, döviz brokerleri, gelirlerini enflasyona karşı korumaya çalışan işlemciler, tüketim ve tasarruf yapanlar ve mali kurumlardır (Seyidoğlu, 2013, s.362).

1.9. Döviz Piyasasının İşlevleri Nelerdir?

Döviz piyasasının işlevleri satın alma gücü transferi, kredi kolaylıkları, riskten korunmayı sağlamaktır. Ulusal paraların birbirine dönüşümünü sağlayarak uluslararası ticaret, yatırım ve fon aktarımlarına olanak tanır. Uluslararası mali işlemlerde vade uzarsa kredi imkanı sağlar. Kur riskinden korur (hedging) ve tarafların zarar etmemelerini ya da zarardan en az etkilenmelerini sağlar (Seyidoğlu, 2013, s.370).

1.10. Döviz Piyasası İşlem Türleri Nelerdir?

Döviz piyasasında anlık ve vadeli işlemler olmak üzere çeşitli işlemler yapılmaktadır. Bu işlemler; anında teslim işlemleri, vadeli teslim işlemleri, swap işlemleri, seçme hakkı (option), kur riskinden korunma işlemleri (hedging) ve değişim (spekülasyon) işlemleridir (Seyidoğlu, 2016, s.139).

1.10.1. Anında Teslim İşlemleri

Belirlenen kur ile o anda ödeme koşulu ile gerçekleştirilen işlemlerdir. Örneğin: Türk Lirası verip, dolar almak anında teslim işlemine örnektir. Anlaşmaya varıldığında taraflardan biri döviz, diğeri kararlaştırılan kur üzerinden bunun karşılığı olan ulusal parayı teslim etmesi durumu daha çok nakit döviz işlemlerinde görülür. Ödeme ve teslim tarihine işlemin valörü denir ve iki işgünü sonrasına ait olan valör günü taraflara ödeme kolaylığı sağlar (Seyidoğlu, 2013, s.370).

1.10.2. Vadeli Teslim İşlemleri

Gelecekte teslimi ön görerek yapılan işlemlerdir. Belirlenmiş olan vade tarihinde belirlenmiş tutardaki ulusal paraya karşılık belirlenen kadar diğ er ülke parasının

değişimini ifade etmektedir. 30, 60, 90 gün şeklindeki vadelerde forward işlemi gerçekleştirilmektedir. Taraflar kendi aralarında belirleyebildikleri şartlarla kur riskine karşılık bu işlemi yapmayı tercih ederler (Seyidoğlu, 2016, s.139).

1.10.3. Swap İşlemleri

Değerinin düşeceği beklenen yabancı paranın alınması, değerinin artacağı beklenen başka yabancı paranın ise satılması esasıyla yapılan işlemlerdir. Vadeli olarak yapılan işlemlerde, mali bir kurum aracılığı söz konusudur. İşlemlerde dövizin alınıp-satılmasına konu olan kura “swap” adı verilir (Uzunoğlu, 2007).

1.10.4. Seçme Hakkı

Dövizin önceden belirlenen fiyattan satın alınması hakkını ifade eder. Örneğin, bugünkü kur ile anlaşmaya varılıp 90 gün için yapılan anlaşmadan sonra alıcı taraf döviz kuru artarsa aldığı dövizini satıp kar edebilir, isterse dövizini elinde bekletmeye devam edip karını almayı tercih edebilir (Seyidoğlu,2013, s.420).

1.10.5. Kur Riskinden Korunma ve Spekülasyon

Kurlarda olumsuz değişikliklerle sonuçlanacak gelişmelere karşı korunmaya dayanan işlem şeklidir. Dış ticaret yapan ithalatçı ve ihracatçı firmalar sıklıkla kur riskinden korunma işlemlerine başvurmaktadır. Spekülasyon ise, hali hazırda piyasada beklenen eğilimlerin değerlendirilmesi ve yeni piyasa şartları gözetilerek riske katlanılması üzerine kazanç elde etme çabası olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 2.
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Gösterge Niteliğindeki Döviz Kurları
(30.12.2022)

Döviz Kodu	Döviz Cinsi	Döviz Alış	Döviz Satış	Efektif Alış	Efektif Satış
Currency Code	Currency	Forex Buying	Forex Selling	Banknote Buying	Banknote Selling
USD/TRY	ABD DOLARI	18,6983	18,732	18,6852	18,7601
AUD/TRY	AVUSTRALYA DOLARI	12,667	12,7497	12,6088	12,8261
DKK/TRY	DANİMARKA KRONU	2,6766	2,6897	2,6747	2,6959
EUR/TRY	EURO	19,9349	19,9708	19,9209	20,0007
GBP/TRY	İNGİLİZ STERLİNİ	22,4892	22,6065	22,4735	22,6404
CHF/TRY	İSVİÇRE FRANGI	20,2019	20,3316	20,1716	20,3621
SEK/TRY	İSVEÇ KRONU	1,7837	1,8022	1,7825	1,8064
CAD/TRY	KANADA DOLARI	13,7896	13,8518	13,7386	13,9045
KWD/TRY	KUVEYT DİNARI	60,7537	61,5487	59,8424	62,4719
NOK/TRY	NORVEÇ KRONU	1,89	1,9027	1,8886	1,907
SAR/TRY	SUUDİ ARABİSTAN RİYALİ	4,9717	4,9806	4,9344	5,018
JPY/TRY	JAPON YENİ	14,1301	14,2237	14,0778	14,2777

Kaynak: TCMB

Türk Lirasının 30.12.2022 tarihi itibarıyla TCMB gösterge niteliğindeki döviz kurları karşısındaki değeri Tablo 2’de verilmiştir. USD/TRY döviz alış kuru 18,6983 iken döviz satış kuru 18,732’dir. EUR/TRY döviz alış kuru 19,9349 iken döviz satış kuru 19,9708’dir.

2. BÖLÜM

DIŞ TİCARETİN TANIMI, TÜRLERİ, ÖDEME ŞEKİLLERİ VE DIŞ TİCARET TEORİLERİ

2.1. Dış Ticaret, Tarihçesi ve Ekonomiye Etkileri

Tarihte ticaret çok eskilere dayanmaktadır. Toplumlar ihtiyaçlarını karşılamak için kendilerinde olan ile diğer toplumlarda olmayan taleplerde takas yöntemini geliştirmiştir. Zamanla yapılan takaslar yerini değerli metallerle yapılan ticarete dönüşmüştür. Parayla birlikte ülkeler arası ticaret gelişmiştir.

Dış ticaret ya da uluslararası ticaret deyimi bağımsız ülkeler arasındaki mal ve hizmet değişimini ifade ederken uluslararası ekonomik ilişkiler deyimine göre daha dar bir ifade gücü vardır çünkü uluslararası ekonomik ilişkiler mal ve hizmet ile birlikte bağımsız ülkeler ya da devletlerarası gerçekleşen emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi faaliyetleri de içermektedir. Mal ve hizmet ticareti bir ülke sınırları içerisinde ortaya çıkarsa İç Ticaret olarak tanımlanır. Ülkeler arasında yapılıncı da Dış Ticaret adını alır (Tomanbay, 2014, s.3).

Bu tanımlamadan hareketle dış ticaret; ithalat ve ihracatın toplamı olarak ifade edilmektedir. İhracat; mal veya hizmetin ulusal sınırların dışında yer alan alıcılara teslim edilmesidir. Dolayısıyla yerel para biriminden farklı bir döviz ile hem ihracat firmaları açısından hem de ülke ekonomisi açısından önemli gelir kaynağıdır. Uluslararası mevzuatlara bağlı gerçekleştirilir ve önemli yönetmelikler doğrultusunda hareket etmeyi gerektirir. İhracatçılar birliğine üye olmak, işleme dair gümrük beyannamesi düzenlemek ve gümrük idareleri ile iş birliği içinde hareket etmek başlıca kurallarıdır.

İthalat; en basit tabir ile dış alım demektir. Yani ihracattan farklı olarak burada ulusal sınırların dışındaki satıcılardan ülkeye giren mal veya hizmetler söz konusudur. Ülke ekonomileri açısından kısıtlayıcı önlemlerle kontrol altında tutulması hedeflenir çünkü ihracatın aksine döviz ödemesi gerektirir. Kurallara tabiidir ve Türkiye’de içeriğine dair önemli ticaret politikaları bulunmaktadır.

İhracat ve ithalat tanımlarından hareketle dış ticaret ithalat ve ihracat işlemlerinin toplamı iken “dış ticaret hacmi” hem parasal hem de reel anlamda ithalat ve ihracat toplamını tanımlar (Tomanbay, 2014, s.4).

Uluslararası ticaretin tarihçesi Orta Çağ’da yapılan ve literatürde bilinen en önemli ticaret olan “İpek Yolu” ticareti kadar eskilere dayanmaktadır. Yapılan yeni coğrafi keşifler sayesinde ticaret yolu değiştirilmiş ve yeni kıtalar keşfedildikçe dış ticaretle birlikte sömürgecilik yaygınlaşmıştır.

Ticari düşüncenin literatürde bilinen ilk öğretileri Avrupa’da yayılan Merkantilizm’ dir ve ticarete korumacı uygulamalarla kendine yer bulmuştur. Sanayi devrimi ile liberalizm kökleşmiş ve buhar gücünün sanayiye uygulanmasıyla, büyük ölçekli üretime geçilmiştir (Gürsoy, 2020, s. 22).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde koruma odaklı ve yerli ekonomiyi kuvvetlendirecek adımlar kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle birinci dünya savaşı ile ikinci dünya savaşı arasında hüküm süren ekonomi literatürü ve uygulanan politik kararlar, belirtilen himayeciliği baskın bir şekilde açıklamaktadır. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile dış ticarete korumacılığın arttığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası kuruluşların ve ekonomik entegrasyonların olduğu bir süreç yaşanmıştır. IMF, Dünya Bankası, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Dünya Ticaret Örgütüne dönüşen GATT gibi kuruluşlar ilgili dönemde hayata geçmiştir (Topallı, 2022, s.7).

1980 yılları ve sonrası ise küreselleşmenin de etkisiyle gelişen teknoloji, haberleşme ağları ve lojistik faaliyetler ülkeler arasındaki ekonomik ve finansal akımların da gelişmesine sebep olmuştur. Tarihçesinden bu yana dış ticaretin iktisadi olarak değerli sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde küresel ekonomide iç ve dış ekonomik dengeler birbirine sıkı sıkıya bağlı ilişkiler olarak gündemde yer almaktadır. Bir ülkenin dış ticaretteki gücü o ülkenin gelişimiyle yakından ilgilidir. Haliyle gelişme ve kalkınma sürecinde önemi büyüktür. Çünkü ekonomik olarak gelişmekte olan ülkeler diye adlandırılan uluslar, üretimini yaptıkları hammaddeleri ekonomik olarak daha gelişmiş olarak sayılan ülkelere satarken, aynı gelişmiş ülkelere onların ürettiği mamulleri almaktadırlar.

Dış ticaretin saydığımız gerekçelerle önemi ve ülke içerisindeki döviz kuruyla olan yakından ilişkisi sebebiyle, tüm işleyişin sorunsuz takibi için, ülkeler ticari ilişkilerini düzenleyecek kararlara ve uygulamalara sahip olmalıdır ve bu amaçla bazı dış ticaret politikaları uygulamalıdır.

Dış ticaretin ülke ekonomisi için önemi, gelir ve döviz artışına katkı sağlaması ve ülkeler arasındaki ticari faaliyetleri artırarak iş imkanlarının artmasına ve dolayısıyla işsizlik oranlarının düşmesine yardımcı olmasıdır. Böylece ülke milli geliri artar ve vatandaşların yaşam standartları yükselir. Ülke içi üretimin fazla olması o ürünün veya hizmetin diğer ülkelere satılması ile döviz girdisi sağlar. Coğrafi açıdan her ülkenin şartları eşit değildir. Bu nedenle dış ticaret araçları kullanılarak üretimin devam etmesi ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arası rekabet artmıştır. Bir ürünü daha ucuza ve yüksek kalitede üretmek isteyen ülkeler teknolojik açıdan gelişmeye ihtiyaç duymuştur ve bu sayede teknolojik bilgi ve tecrübenin de paylaşılması dış ticaret ile mümkün hale gelmiştir. İhracat yaparak yurt dışındaki müşterilere ürün ve hizmetler sunan bir şirket, teknolojik gelişmeleri yakından takip eder ve bu teknolojileri üretim süreçlerinde kullanarak daha verimli bir hale getirir. Teknoloji ülkelerin hatta firmaların birbirleri ile rekabet edebilme konusunda öne çıkan bir faktördür. Gelişmiş teknolojiye sahip ülkeler, pazar da talep edilen ürünlerin tedarikinde hızlı cevap verebilmekte böylece diğer ülkelere göre rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Ülkelerin pazar paylarını koruyabilmeleri veya geliştirebilmeleri için teknolojilerini ileri taşımaları kaçınılmazdır.

Dış ticaret; ülkelerin kültürel, sosyal, ekonomik, teknolojik ve lojistik faaliyetlerinden etkilenmektedir. Sosyal ve kültürel özellikler; ürün çeşidine karar vermede veya dış pazarlara hangi ürünleri satabileceklerini belirlemede etkili olmaktadır. Ekonomik ve teknolojik gelişmişlik ve beraberinde lojistik etkenler dış ticarete iş yapış şekillerini önemli ölçüde belirlemektedir.

Ülkeler arasında yapılan ticari anlaşmalar, uygulanan gümrük tarifeleri, ithalat ve ihracat kotaları, teşvikler gibi devletin koymuş olduğu kısıtlamalar da ülkelerin dış ticaret hacimlerini ve ticaretlerini etkilemektedir.

Dış ticaret üzerinde etkili bir diğer faktör lojistik kavramıdır. Lojistik bir ürünü üretmek için hammadde tedarikinden son tüketiciye teslim edilene kadar olan süreci

kapsamaktadır. Bir ürünün doğru zamanda doğru yerde olması müşteri memnuniyetini beraberinde getireceğinden süreçten ayrı veya bağımsız olması düşünülemez.

Sonsuz insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi olarak tanımladığımız iktisat biliminde, söz konusu insan ihtiyaçlarının artması ve farklılaşması ekonomide ülkeleri, uluslararası boyutta talepleri çözümleyebilmek adına dış ticarete sürüklemiştir. Dış ticarete olan talep bazı dönemlerde ülke ekonomilerinde olumlu bazen de olumsuz etkiler yaratmıştır. Asıl amaç büyüme ve refah düzeyindeki kalkınmayı yükseltmek için ihracat ile dış satımı artırıp, ithalat ile dış alımı azaltmayı hedeflemekken bunun tüm sektörlerde sistematik işleyişi kalkınma için oldukça önemli ve sonuçları ekonomik ilişkiler açısından kıymetlidir.

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar İthal İkameci, bir ticaret politikası uygulanmıştır. Bu politikanın amacı, kullanılacak malların yerli üretici tarafından üretilmesi ve döviz tasarrufu yaparak ülkenin dış etkenlere ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasıdır. Bu dönemde Türkiye, yüksek tarife ve kota uygulamaları, ithalatı sınırlandıran uygulamalar ve devlet destekli teşvikler ile yerli üretimi teşvik etmiştir. Ancak bu uygulama dışa bağımlılığın artmasına sebep olmuştur. Çünkü yüksek tarifeler ve diğer ticaret kısıtlamaları nedeniyle yabancı ürünler Türkiye’de pahalı hale gelmiştir. Yabancı mallar yerine yerli üretim ile ihtiyaçların karşılanması genel olarak yabancı ürünlerden daha pahalıya mal olmuş ve kalite açısından da geride kalmıştır. 24 Ocak 1980’de uygulamaya alınan İstikrar Kararları Türkiye’de ihracata bağlı sanayileşmeyi getirmiş ve ihracat özendirilerek dünya piyasalarına entegre olmak amaçlanmıştır. Böylece döviz gelirinin artırılması hedef gösterilmiştir.

2.2. Dış Ticaret ve Ödemeler Bilançosu

Bağımsız ülkeler arasındaki mal ve hizmet değişimini uluslararası ticaret yani dış ticaret olarak tanımlamıştık. Dış ticaretin türleri ve dış ticaretin ödemeler bilançosu ile ilişkisi bu bölümde ele alınacaktır.

Normal Ticaret, mevzuatla herhangi bir ayrıcalığa sahip olmayan, serbest dövizle gerçekleştirilebilen, ülkede var olan ihracat, ithalat ve kambiyo rejimlerinin genel kurallarıyla yapılan ticarettir (Tomanbay, 2014 s.4).

Bağlı Ticaret; iki ülke arasında düzenlenen ticari sözleşmeye bağlı olarak ihracatçı ülkenin ithalatçı ülkeden yapılan ihracatın bedeli olarak döviz dışında bir işlem öne sürmesini bağlı ticaret olarak tanımlayabiliriz (Tomanbay, 2014 s.5).

Sınır Ticareti; komşu iki ülkenin hususi bir düzenlemeyle sınır ve kıyı çevrelerindeki şehirlerin ihtiyaçlarını daha basit ve taraflar arası müsait şartlarla yerine getirebilmesidir. Sınır ticaretinin limanlar kullanılarak yapıldığı yerde Kıyı Ticaretinin tanımını yapmış oluruz (Tomanbay, 2014 s.5).

Serbest Bölge Ticareti; sınırlar dahilinde ve liman yakınındaki bölgede, yapılan ticarettir. Mallar gümrüksüz ithal edilir. İkiye ayrılır: Ticaret Serbest Bölgesi ve Üretim Serbest Bölgesi (Tomanbay, 201, s.6).

Ödemeler bilançosu, bir dönem için değerlendirilen bir ülke ekonomisiyle dünyanın diğer kısmı arasındaki mal, hizmet ve gelir ile ilgili işlemleri, sahiplik üzerine el değişikliklerini ve bu ekonomideki altın, özel çekme hakları ve uluslararası hak ve yükümlülükleri muhasebe açısından birbirini karşılıklı olarak dengelemeleri için tutulan kayıtlara dair istatistiksel bir rapordur. Ödemeler dengesi ise, bir ülkenin bir yılda ihracattan elde ettiği döviz ile, ithalat için borçlandığı döviz miktarını göstermektedir (Can, 2017, s.186).

Döviz kuru ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye baktığımızda, ödemeler bilançosunun dış ticaret aktörlerince önemsendiğini söyleyebiliriz çünkü ödemeler bilançosu kayıtları kurun aşağı veya yukarı yönlü hareketiyle ilgili fikir verebilmektedir. Bu da dış ticaretin tanımındaki ihracat veya ithalat kararlarının verilmesine ortam sağlamaktadır.

2.3. Dış Ticaret Türleri

Ülkeler arasında yapılan ticaret ithalat ve ihracat olarak adlandırılmakla birlikte her iki dış ticaret türü kendi içinde birçok alt başlıkta incelenmektedir. İhracat, ülkede yapılan üretime konu malların ulusal sınırlar dışına satılmasıdır. Serbest İhracat, Kayda Bağlı İhracat, Konsinye İhracat, Yurt Dışı Fuat ve Sergilere Katılmak ve İthal edilmiş Malın İhracat olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır. İthalat ise ülke sınırları dışından yurt içine getirilen mal ve hizmetlerin ticari adıdır. Bedelli İthalat, Bedelsiz İthalat ve Geçici İthalat olarak ifade edilen çeşitleri bulunmaktadır.

2.3.1. İhracat ve İhracat Türleri

İhracat, ülkedeki üretimin başka bir ülkeye satılmasıdır. İhracat ülkeye döviz girdisi sağladığı için ülke ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkenin kalkınmasına, istihdam artışına ve refah seviyesine önemli katkısı vardır. Uluslararası pazarda rekabet giderek artış göstermekte ve ülkeler ihracatlarını artırabilmek için çabalamaktadır. Çünkü bu şekilde üretilen malların ve hizmetlerin daha kaliteli ve verimli olması amaçlanmaktadır.

Ülkeler arası ihracat yapılması teknolojik gelişimi de destekler. Yeni pazarlara girebilmek için üretim teknolojilerini ve teknik altyapısını değiştirmesi gereken ülkeler rekabet halinde iken ve gelişim odaklı davranmak ve teknolojiyi yakından takip etmek durumundadır. İhracat yapmak, sadece bir ülkenin kendi ekonomisine değil, aynı zamanda dünya ekonomisine de katkıda bulunması demektir. İhracat yapan ülke, diğer ülkelerle ekonomik iş birliği ve ticaret yaparak küresel ekonomik büyümeye de ortak olur.

İhracatın; Serbest İhracat, Kayda Bağlı İhracat, Konsinye İhracat, Yurt Dışı Fuat ve Sergilere Katılmak ve İthal edilmiş Malın İhracat olmak üzere çeşitleri bulunmaktadır (Arzova, 2006):

Serbest İhracat; herhangi bir otorite kararı veya bağlayıcı bir anlaşma ile sınırlandırılmamış ihracat olarak tanımlanır. Serbest ihracat belirlenmiş özellikleri olmaksızın gümrük idareleri üzerinden yapılabilir.

Kayda Bağlı İhracat; ihracat rejimine göre kimi malların ihracında da kayıt zorunluluğu vardır. Kayıt işlemi ile yapılan ihracata Kayda Bağlı İhracat denir. Kayda alınarak ihraç edilecek mallar müsteşarlıkça yayınlanan tebliğde listelenmektedir. Kayıt işleminin amacı ihraç edilen maddenin ya da malın üretim ve fiyat politikasını ülke çıkarları doğrultusunda düzenlemektir (Tomanbay, 2014, s.132).

Dış Ticaret Müsteşarlığınca yayınlanan 2006/7 İhracatı Kayda Bağlı Mallar Tebliği'ndeki, listede yer alan malların ihracatını yapacak ihracatçılar, ihracatı gerçekleştirilecek mala ilişkin gümrük beyannamesi ile birlikte İhracatçılar Birlikleri Genel Sekreterliğine giderek beyannamenin onaylanmasını sağlar ve daha sonra ihracatçılar kayıt evrağını ve onaylı beyannamelerini gümrük idaresine teslim ederler.

Konsinye İhracat; ürünün yurtdışındaki müşterilere, bayilere, distribütörlere kesin satışı daha sonra yapılmak üzere gönderilmesi olarak tanımlanan konsinye ihracat önemli ihracat türleri arasında yer almaktadır. Konsinye ihracat yapmak için başvurular ilgili İhracat Birlikleri'ne yapılmaktadır. Konsinye olarak ihraç edilen ürünlerin kesin satışının bir yıl içerisinde yapılması gerekmektedir. Zorunlu ve haklı sebeplere istinaden İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'nce bu süre uzatılabilir. Gönderilen ürünler belirtilen süre içerisinde yurtdışında satılmaz ise uygun şartlarda yurda geri alınması gerekmektedir (Tomanbay, 2014, s.133).

Yurt dışı Fuar ve Sergilere Katılım; ülkeyi yurtdışında temsil edecek fuarlara gönderilen teşhir amaçlı ürünler de ihracat kapsamına girmektedir. Yurtdışında düzenlenen fuar, bilim, sanat, konferans ve seminer gibi etkinliklere gönderilecek bedelli veya bedelsiz malların yurtdışı gönderimi ile alakalı başvurular gümrük idarelerine yapılmalıdır.

İthal Edilmiş Malın İhracatı; mevzuata uygun şekilde ithal edilen, serbest dolaşıma girmiş malların ihracatı yapılabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus teşvik veya katma değer vergisi iadesinden yararlanmamış olmasıdır (Tomanbay, 2014, s.133).

İhracat, ülkelerin özellikle ekonomik olarak kalkınmasına, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesine katkı sağlar. İhracat ülkelerin küresel pazarlara açılabilmesi için bir araçtır ve uluslararası imaj yaratabilmek adına önemli bir adımdır.

2.3.2. İthalat ve İthalat Türleri

İthalat, bir ülkeye yabancı bir ülkeden mal ve hizmetlerin getirilmesidir. İthalat, ülkede üretilen mal ve hizmetlerin eksik kaldığı veya üretilen malların kalitesinin yetersiz olduğu durumlarda ihtiyaç durulan ürünlerin elde edilmesini sağlar. Ayrıca ithalat, yurtiçinde talebi karşılamak için yerli üretim kapasitesine sahip olmayan işletmelerin, dış ülkelere ürünleri getirerek müşteri ihtiyaçlarını karşılamalarını mümkün kılar.

Ancak ithalat, ülkenin döviz rezervlerinin azalmasına, yurtiçinde üreticilerin rekabet güçlerinin zayıflamasına ve yerli üretim yerine yabancı ürünlerin tüketilmesine neden olabilir. Bu nedenle, ülkeler ithalatı sınırlandırabilmek için gümrük vergileri, kotalar ve diğer ticari engeller gibi tedbirler alabilirler.

Gelişmekte olan ülkeler, sanayilerini geliştirmek için hammadde, cihaz gibi yatırım mallarını ithal etmek zorundadır. Gereken teknoloji ve altyapıda karşılaşılan eksikliklerden dolayı bu tür yatırım mallarını kendi ülkelerinden tedarik etmeleri çok zordur. Bu nedenle ithalat üzerindeki kısıtlamaları en az seviyede tutarak ülke ekonomilerini dış rekabete açarak, ülkelerin kalkınmalarına destek olmak için ithalat önemli bir dış ticaret aracıdır. Ancak ithalatın aşırı düzeyde artması yerli üreticiye zarar verebilir ve ülkenin dışa bağımlılığını artırabilir. Bu nedenle ithalatın dengeli yapılması önemli bir husustur. İthalatın; Bedelli İthalat, Bedelsiz İthalat ve Geçici İthalat olarak adlandırılan türleri bulunmaktadır.

Bedelli İthalat; herhangi bir ekonomik alanda değeri olan malın, gümrük mevzuatına uygun dış alımının yapılması ve bedelinin yine ilgili mevzuata göre ihracatçı tarafta yer alan ülkeye aktarılması işlemini kapsayan ithalat kavramıdır. Bedelsiz İthalat; dış alıma konu işlemde ilgili tutarı ödenmemesini yani ülkeden döviz çıkışı olmamasını ifade eden ithalat türüdür. Söz konusu ithalat işlemi gümrük vergisi muafiyeti anlamı taşımamaktadır. Geçici İthalat; ithalata konu vergilendirmeden istisna edilmiş ve ticarete dair politik uygulamalara konu edilmeyen ithalat türüdür. Türkiye Gümrük Bölgesi'nde kullanılmaya bağlı olarak yapılır (Arzova, 2009).

2.4. Ülkeler Neden Dış Ticaret Yaparlar?

Ülkeler birbirleriyle birçok nedenden ötürü ticaret yapmaya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenlerin başında yerli üretimlerinin yetersiz olması gelmektedir. Ülkeler arası teknoloji ve fiyat farklılıkları bir diğer önemli dış ticaret sebebidir. Çünkü kalite ve maliyet ticaret için önemli kavramlardır.

2.4.1. Üretimin Yetersiz Olması

Her ülke sınırları içerisinde yaptığı üretim sayesinde ülke içindeki talebi karşılayamaz. Dış ticaretin doğuşu da aslında tam olarak bu ihtiyaçtan gelmektedir. Haliyle bu durum diğer ülkelerle alışveriş yani ticareti gündeme getirir. Ülkelerin üretimlerinin kendilerine yeterli olmamasının iki nedeni vardır: bunlardan birincisi iklim koşullarının ve sahip olunan doğal kaynakların farklı olması ve her talebi karşılamaya uygun olmaması, ikincisi ise ülkelerin sahip oldukları kaynakları işleyebilecek gelişim düzeylerindeki eşitsizliktir.

2.4.2. Teknoloji ve Fiyat Avantajı

Ülkelerin dış ticarete ihtiyaç duymalarının bir diğer sebebi uluslararası uygulanan fiyat farklılıklarıdır ve her zaman uygun fiyata mal etmek tercih edilendir. Uygun fiyata mal edebilmenin öncelikli kuralı yıllarca yapılan üretim sürecinin sağladığı tecrübeyi etkin kullanmak ve iyi değerlendirmektir.

2.5. Dış Ticarete Ödeme Şekilleri

Ekonomik küreselleşmeyle dış ticaret hacmi artmıştır. Artan rekabet, dış kaynaklara erişimin kolaylaşması gibi faktörler dış ticaretteki artışa sebep gösterilebilir. Bu artışla birlikte dış ticarete ödeme şekilleri önem taşımaktadır. Alıcı ve satıcılar arasında tahsilat ve teslim güveni, tercih edecekleri ödeme şekilleri ile sağlanabilmektedir.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ve ilgili bakanlıkça çıkarılan tebliğler ile TCMB genelgelerinde belirtildiği üzere ithalatta geçerli ödeme türleri “Peşin Ödeme, Mal Mukabili Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Kabul Kredili Ödeme ve Akreditifli Ödeme” olarak sıralanmaktadır

2.5.1. Peşin Ödeme

Ödeme şekilleri arasında ihracatçılar için en risksiz ödeme şekli olarak bilinir. Satılacak malın ödemesini aldıktan sonra ihracatçı malları ithalatçıya teslim eder. İhracatçı da riskler azalırken, bütün riskleri ithalatçı üstlenir (Tomanbay, 2014, s.169).

2.5.2. Mal Mukabili Ödeme

Dış ticaret faaliyetlerinde en az kullanılan ödeme şekli olarak bilinir. Çünkü bu ödeme şeklinde bütün risk ihracatçı firmadadır. İhracatçı ve ithalatçı arasında yapılan sözleşmeye istinaden ihracatçı malları ithalatçıya gönderir, sonra sözleşmede belirtilen süre içerisinde ödeme almayı kabul eder. Burada risk ihracatçıdadır (Onursal, 2021, s.254)

Alıcının gümrük işlemlerini tamamlayabilmesi için ihracatçı tarafından ithalatçının mallar üzerinde mülkiyetinin gösterildiği konşimentonun verilmesi gerekir. Mal Mukabili ödeme türü finansman açısından güçlü firmaların tercihidir. Her

ne kadar ihracatçı ve ithalatçı birbirine güven duyarak bu ödeme yöntemini seçseler de mal bedelinin ödenememe durumu her zaman vardır.

2.5.3. Vesaik Mukabili Ödeme

İhracatçı kendi seçtiği ithalatçının bulunduğu ülkedeki muhabir bankaya, malları sevk ettikten sonra ilgili evrakları gönderir. Mülkiyeti kanıtlayan bu evraklarla birlikte ithalatçı firma gümrük işlemlerini tamamlayabilir. Bu belgeler teslim edildikten sonra aracı firma ödemeyi gerçekleştirir ve mallar ithalatçıya ödemedenden sonra teslim edilir. Böylece mal mülkiyeti ithalatçıya geçmiş olur (Onursal, 2021, s.250).

Belgelerin, bedeli karşılığında satılan malların ithalatçıya teslim edilmesi, aynı zamanda aracı bankanın ödemeyi ihracatçıya transfer etmesi iş akışı ile genelde kazan kazan sonuçlanan bir ödeme yöntemidir. Kolay ve güvenilir olsa da riskler ortaya çıkabilir. İhracatçı malları ithalatçının ülkesine gönderdiğinde ithalatçı malları almaktan vazgeçmiş olabilir. Bu gibi durumlarda ihracatçı büyük zararlar karşılaşabilir. Bu sebepten ötürü, genellikle birbirini bilen firmalarca tercih edilir (Tomanbay, 2014, s.173).

2.5.4. Kabul Kredili Ödeme

İthalatçı firmanın satın aldığı malın ödemesini belirli bir vadede yapacağını gösteren ve bu vadenin poliçeye bağlı olması ile yapılan ödeme yöntemidir. İhracatçının malları ithalatçıya göndermesinin ardından ihracatçı aracı banka ile poliçesini ithalatçının bankasına gönderir ve ithalatçının bankası poliçeyi inceleyip onay verdikten sonra poliçede belirlenen vadeye kadar bu belgeyi saklar. Vadesi gelen poliçe ithalatçıya ibraz edilerek tahsil edilir.

Bu tür ödemelerde poliçenin vadesinde ödenmeme riski söz konusudur. İhracatçı bu riskten korunmak için, ithalatçının poliçeyi kabulünün yanı sıra, bir banka tarafından aval verilmesini isteyebilir. Poliçeye aval verilmesi ile ihracatçının katlanacağı risk ortadan kalkar. Ayrıca ihracatçı, aval sayesinde poliçeyi vadesinden önce herhangi bir bankada iskonto ettirerek paraya çevirebilme olanağına kavuşmuş olur (Tomanbay, 2014, s.174).

2.5.5. Akreditifli Ödeme ve Türleri

Dış ticarete yaygın olarak kullanılan bir ödeme yöntemi olmasının yanı sıra alıcı ve satıcı arasında yaşanabilecek olan güvensizliği bankaları kullanarak ortadan

kaldırabilmek mümkündür. İhracatçı firma öncelikle satmış olduğu malın ödemesini almak ister, ithalatçı da satın almış olduğu malı ödemedenden önce almak ister. Her iki tarafı da güven çerçevesine alan akreditifli ödeme yöntemi dış ticarete yaşanan güven problemini ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır.

Akreditif alıcısının talimatıyla, işlemlere dahil olan banka, alıcı firmanın belirlediği detaylara göre ticarete konu mala dair belgelerin sunulmasında, satıcıya ödeme yapar ve bunu satıcı tarafa yazılı olarak taahhüt eder (Tomanbay, 2014, s.174).

2.5.5.1. Gayri- kabili Rücu Akreditif (Cayılamaz Akreditif)

Akreditif açıldıktan sonra tarafların onayları alınmadan iptal edilemeyen akreditife cayılamaz akreditif denir. Uygulamada bu ödeme şekli güvenilir ödeme şekli olarak değerlendirilir. Çünkü ihracatı yapan tarafın akreditife konu koşulları sağlamasına istinaden akreditif işlemini açan banka, akreditif şartları görüldüğünde ödenmesini içeriyorsa ödeme yapacağını; vadeye bağlı ise akreditif şartlarında belirtilen ilgili tarihte ödeme yapacağını; poliçe kabulü gerektiren bir akreditif işlemiyse vadeyle ilişkili poliçelerin kabul edileceğini taahhüt eder (Tomanbay, 2014, s.176).

2.5.5.2. Kabilirücu Akreditif (Cayılabilir Akreditif)

Amir banka, ihracatçıya açmış olduğu akreditifi kendi isteği ile her an iptal edebilmektedir. İhracatçı tarafından güvenilir olmayan bir akreditif türüdür. Akreditif metninde kesin olarak cayılamaz akreditif olarak belirtilmezse, akreditif cayılabilir sayılmaktadır (Onursal, 2021, s.289).

2.5.5.3. Teyitli Akreditif

Muhabir banka, açılan akreditifi lehtar olan satıcı tarafa bildirir. Amir bankanın talebine kendi teyidini de ekleyerek işlemin ihbarını yapar. Ödemeye ilgili satıcıya karşı, hem alıcının ülkesinde bulunan amir banka hem de satıcının ülkesinde bulunan muhabir banka taahhüttü geçerlidir (Tomanbay, 2014, s.177).

2.5.5.4. Teyitsiz Akreditif

Bu akreditif türünde muhabir banka açılan akreditifi satıcıya bildirir. Cayılamaz akreditiftir. Muhabir bankanın teyidine gerek duyulmadan ödeme yapılması beklenir. İthalatçı taraf için teyitli akreditife göre daha az maliyet içerdiğinden tercih sebebidir.

2.5.5.5. Döner-Rotatif Akreditif (Revolving Akreditif)

Alıcı ve satıcının ticari ilişkisinin uzun sürdüğü durumlarda kullanılır. Mal alımları uzun vadede sürdürülebilmektedir. Bu gibi durumlarda ihracatçı ve ithalatçı için eşit avantaj sağlayan döner-rotatif akreditif, yüksek tutarlı alımlarda sürekli yapılacak olan banka işlemleri sırasında doğacak masrafları engeller. Alıcıya yüksek yapılan alımlarda fiyat avantajı sağlaması da önemli bir avantajdır (Onursal, 2021 s.294).

Alıcı her bir sevkiyat için akreditif açmaktansa döner-rotatif akreditif ile açacağı bir akreditif ile bütün sevkiyatları gerçekleştirebilir. Satıcı bu akreditifi baz alarak üretimine ve sevkiyatına devam eder, akreditifin yenilenmesini beklemez. Bu akreditif türü ile her iki tarafın iş akışı aksamamış olur.

2.5.5.6. Back to Back Akreditif

Karşılıklı akreditif olarak da literatürde geçen Back to Back Akreditif uygulaması genellikle transit ticarete kullanılmaktadır. Bazı transit ticaretlerde malı alan ve satan aynı firma olabilir. İhraç edilen malları tekrar geri almaya gücü olmayan firmalar, bankalardan da kredi kullanamayacak durumda olduklarında karşılıklı akreditif kullanabilmektedirler. Bu ve benzeri durumlarda aracı firma satış yapacağı ülkedeki alıcının kendi lehine açtıracağı akreditifi teminat göstererek bir başka ülkeden alacağı mallar için satıcıya kendi bankasından akreditif açtırabilir. Böylece ilk akreditif (ihracat akreditifi), karşılığında açılan ikinci akreditife (ithalat akreditifi) karşılıklı akreditif denir (Tomanbay, 2014, s.179).

2.5.5.7. Devredilebilir Akreditif

Satıcı tarafından üçüncü bir şahsa devredilebilen akreditif türüdür. Akreditife konu mallar ticari ilişkideki birinci şahıs yerine bir başka satıcı tarafından transfer edilmektedir. Bu akreditifte devir işlemi sadece bir kere yapılabilir. Devir işlemleri akreditif metninde yazan koşullara uygun yapılır (Onursal, 2021, s.296).

2.5.5.8. Kırmızı Şartlı (Red Clause) Akreditif

Kırmızı şartlı akreditif denmesinin sebebi geçmiş tarihlerde işlemlere konu peşin ödeme şartının, akreditif metnine kırmızı kalem ile yazılmasından gelmektedir. Böylece akreditif amiri peşin ödemenin kolaylıkla göze çarpmasını sağlamaktadır. Bu uygulamadan sonra da akreditifin adı kırmızı şartlı akreditif olarak kalmıştır ve bu

akreditif işleminde ödeme peşin ya da avans şeklinde yapılmaktadır (Tomanbay, 2014, s.180).

Kırmızı şartlı akreditif sayesinde ihracatçı firma, ihracat öncesinde satıcının finanse edilmesini sağlar ve eğer üretim açısından bir eksiği varsa onu kapatmasına ve mal alımı yapacaksa bu durumu gerçekleştirmesini kolaylaştırır.

2.6. Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticaret teorisinin yanıtlamak zorunda olduğu üç ana soru bulunmaktadır: Ülkeler neden dış ticaret yaparlar, yani dış ticaretin kapalı ekonomiye göre ülkelere sağladığı yararlar nelerdir? Bir ülke dış ticaretinin içeriği neye göre belirlenir; başka bir deyişle, bir ülkenin hangi malları ihraç, hangilerini ithal edeceği neye göre belirlenir? Bir ülkenin ihraç fiyatları ile ithal fiyatları oranı, diğer bir deyişle dış ticarete göreceli fiyatlar, ya da dış ticaret hadleri nasıl oluşmaktadır? (Seyidoğlu, 2020, s.23).

2.6.1. Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Bilinen ilk ekonomik akım Merkantilizm' dir. Merkantilizm' e göre uluslararası ticaret ile tüm ülkeler aynı anda avantaj sağlayamazlar. Merkantilizm, paraya ve dış ticarete ön planda yer vermiştir. Dış ticaret fazlası verilmesi nihai amaç sayılmıştır. Dolayısıyla ülkelerin çıkarlarının çatıştığını kabul ederler ve dış ticarete korumacılığı savunurlar. İlgili dönemde ticaret altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle yapılmaktaydı ve haliyle ülke içinde kıymetli maden arzını artırmak dış ticarete fazla vermeye bağlıydı. Aynı gerekçe büyük kamusal harcamalar yapmak için de önemliydi. Ayrıca nüfus artışını da önemseyen görüş nüfusu da dış ticaret ile ilişkilendirmiştir. Fakat zaman içinde ön planda tutulan kıymetli madenlerin yerini yerli sanayiye kayan önem aldıkça işçi ücretleri, rekabet ve servetin kaynağı konularında bakış açısı değişmeye başlamıştır (Kazgan, 2006, s.45).

Merkantilizmin görüşleri, Klasik iktisadın öncülerinden Adam Smith tarafından eleştirilmiş ve uzmanlaşmayla yarar sağlanabileceği öne sürülmüş zaman içerisinde Merkantilist görüşten vazgeçilmiştir.

Bilime dayalı verilerle uluslararası ticareti ele almaya çalışan Adam Smith'in öne sürdüğü Mutlak Üstünlükler Teorisi dış ticaret konusunda literatüre geçen ilk teoridir.

Adam Smith'in öncülerinden biri olduğu Klasik Okul (Geleneksel Yaklaşım) "Ulusların Zenginliği" kitabında, Merkantilist öğretiyi ele alırken, ülke içindeki faaliyetleri kısıtlayan tehdit unsurları olarak görmüş ve bireysel girişimi destekleyen kapitalist girişimci sınıfın düşünceleriyle dile getirmiştir. Kitapta ayrıca İngiltere'nin dünya endüstrisine yön verdiği dönemin de etkisiyle gelişimi sağlayacak tam rekabet koşullarının korunmasına yönelik politika önerilerine de yer vermiştir (Allen, 2003, s.148; Huberman, 1991, s.221; Kazgan, 1984, s.39; Roll, 1952, s.155).

Zenginliğin kaynağının üretim sayesinde olacağını ileri süren ilk akım Klasik İktisat Okulu da değildir üstelik, Klasik İktisat Okulu kurulmadan önce, yine Merkantilizme tepki olarak, Fransa'da ortaya çıkan Fizyokrasi akımı da bu alanda çalışmıştır. Quesnay'in "Tabii Kanun" eseriyle desteklenen düzene göre doğa, mevcut şartlarda refah düzeyini sağlamak için gerekli olanı ortaya çıkarabilirdi. Yani temelinde sadece tarımsal üretim vardı ve dolayısıyla eksikler barındırıyordu. Klasik Okul ise bu felsefeyi daha bilimsel bir çerçevede ele almıştır (Kazgan, 2006, s.58).

2.6.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını bu teori ile açıklar. Buna göre, bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek daha pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir. Burada maliyet kavramının yalnızca homojen bir faktör olan emeği içerdiğini belirtmek gerekir. Bu modele göre birim emek başına üretim miktarlarının farklı olması tarafların karlı dış ticaret yapabilmeleri için temel koşuldur. Model, "bir ülkede tüm mallar diğer ülkelerden daha ucuza üretilebiliyorsa ne olur" sorusuna cevap veremez (Seyidoğlu, 2020, s.29).

Mutlak Üstünlük Teorisini açıkladıktan sonra karşılaştırmalı üstünlükler teorisine geçmeden, her iki geleneksel dış ticaret teorisinin temel varsayımlarını belirtmek gerekir, bu varsayımlar; malın malla değişimi mümkün olduğu, tam rekabetin söz konusu olduğu, merkezi otorite müdahalesinin bulunmadığı, tam istihdamın geçerli olduğu, emeğin tek üretim faktörü olduğu ve hareketliliğinin ülke sınırları içerisinde serbest, ülke sınırları dışında sınırlı yapıda olduğu ve ekonomilerdeki gelir dağılımı ile üretim maliyetlerinin sabit olduğudur (Ölmezoğulları, 2003, s.57).

Tablo 3.
Üretim ve Emek Miktarına Rakamsal Örnek

ÜLKELER	TEKSTİL	MAKİNE
Türkiye	50	100
Avrupa Birliği	120	40

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3’te görüldüğü üzere, bir yılda 1 metre tekstil ürünü üretmek için gerekli olan emek miktarı Türkiye’de 50 kişi ile Avrupa Birliği’ de ise 120 kişi ile gösterilmiştir. Yine bir yılda 1 adet makine üretmek için gerekli olan emek miktarı Avrupa Birliği’ de 40 kişi ile Türkiye’de ise 100 kişi ile tabloda belirtilmiştir. Verilere baktığımızda, Avrupa Birliği makine üretiminde, Türkiye ise tekstil üretiminde uzmanlaşmalıdır çünkü bu malları diğer ülkeye kıyasla daha az iş gücü maliyeti ile üretebilmektedir. Şimdi bu uzmanlaşmanın dünya ticaretindeki karşılığını Tablo 4’teki örnek üzerinden anlatalım:

Tablo 4.
Mutlak Üstünlüklere Göre Üretimdeki Değişime Rakamsal Örnek

ÜLKELER	TEKSTİL	MAKİNE
Türkiye	-1	2
Avrupa Birliği	3	-1
Dünya	2	1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4’te görüldüğü üzere dış ticarete başlanmasıyla Türkiye’de tekstil üretiminin 1 metre azalmasına karşılık makine üretimi 2 adet, Avrupa Birliği’ de makine üretiminin 1 adet azalmasına karşılık ise tekstil üretimi 3 metre artmaktadır. Dolayısıyla mutlak üstünlüklere dayalı uzmanlaşma, her iki malda da dünya üretiminin ve tüketiminin artmasına yol açmaktadır.

2.6.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Klasik iktisadın bir diğer öncülerinden D. Ricardo tarafından 1817’de yayımlanan “Politik Ekonomi ve Vergilendirme İlkeleri Üzerine” ile literatüre girmiştir. Bir ülke herhangi iki malın üretiminde diğer ülkeye nazaran dezavantajlı durumda olsa da bu iki ülke birbirleriyle ticaret yapabilirler. Ülkelerden biri daha az dezavantaja sahip olduğu ürünlerde uzmanlaşıp ihracatını yapabilecekken, diğer üründe ithalatçı olabilir. Aynı şekilde ikinci ülke de uzmanlaşmaya yönelecektir. Bu sayede iki ülkenin de

aralarındaki ticaretten geçerli avantajlar sağlaması mümkün olacaktır. Teorinin içeriğinde bazı eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksiklikler; ülkeler arasında işgücü verimliliğinin farklılaşması, gelişim ve ilerlemenin göz ardı edilmesi ve sermaye, doğal kaynak, girişimcilik gibi diğer üretim faktörlerine değinilmemesidir (Ölmezoğulları, 2003, s.60).

2.6.2. Faktör Donatımı Teorisi (Heckscher-Ohlin Modeli)

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin saymış olduğumuz eksikliklerini gidermek üzere 1930’lu yıllarda ortaya atılmıştır ve üretim faktörü olarak bu sefer emek ve sermaye bir arada ele alınmıştır. Ülkede hangi üretim faktörü daha fazla bulunuyorsa o daha yoğun olarak kullanılmalıdır (emek yoğun veya sermaye yoğun). Varsayımları şöyledir:

Sadece iki üretim faktörü vardır. Bunlardan biri emek, diğeri sermayedir. Ülkeler faktör zenginlikleri bakımından, mallar da faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklıdır. Bir malın üretim teknolojisi standarttır. Üretimde sabit verim geçerlidir. Talep şartları birbirine benzemektedir (Çelik, 2012, s.104).

2.6.3. Dış Ticaret Üzerine Alternatif Teoriler

Faktör Donatımı Teorisinin açıklamakta yetersiz kaldığı ve tartışmalara sebep olduğu alanlarda önemli katkıları olan dış ticaret teorileri Alternatif Teoriler başlığı altında toplanmaktadır. Söz konusu teoriler; Nitelikli İşgücü, Varlık, Teknoloji Açığı, Yeni Mal Geliştirme, Tercihlerde Benzerlik, Ölçek Ekonomileri ve Monopolcü Rekabet Teorileri olarak başlıklandırılmıştır.

2.6.3.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücü farklılığı ile dış ticareti ele alır. Teorinin temel önerisi, ülkede emek nitelikli ve yoğunsa, bu sayede yapılan üretime konu mallar ihraç edilmeli; ülkede emek niteliksiz veya az nitelikli ise bu gücün yetebildiği üretime konu malların ihracatına yönelim olmalıdır. Ülkede hangi faktör az bulunuyorsa o faktörün bağlı olduğu üretime konu mallar ithal edilmelidir (Uğur, 2022, s.25).

2.6.3.2. Varlık Teorisi

Ülkede hangi mal üretilmiyorsa ya da ciddi manada yüksek maliyete katlanılması koşuluyla üretimi mümkünse o malın içerde üretimi yerine dış ticaret sayesinde elde edilmesi gerektiğini savunur.

Teoriye göre dış ticaretin ana sebebi, ülkelerin her malı üretememesi ve bulunduramamasıdır. Dolayısıyla bu tür mallar dış ticaret aracılığıyla temin edilebilir. Ülkeler arasında doğal kaynaklar farklılık gösterebilir, teknolojik gelişim eş zamanlı ve aynı ölçüde olmayabilir (Uğur, 2022, s.37).

2.6.3.3. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji, üretimde farklılık yaratır ve ülkeler arasında teknolojik üstünlük eşit değildir. Zamanla teknolojinin, üretimin yapıldığı ülkenin dışında, diğer ülkeler tarafından da benimsenmesi, ilk üstünlüğe sahip olan ülke açısından farklılığın değişmesine sebep olur (Posner, 1961, s.323).

2.6.3.4. Yeni Mal Geliştirme Teorisi

Teknoloji açığı teorisine dayanarak malın keşfedildiği ülkede zamanla ilgili üretim standartlaşacağı için, üretim teknolojisi diğer ülkelere yayılacaktır. Böylece artık uluslararası diğer ülkeler de söz konusu malı üretebilir hale kavuşabilir (Atik, 2011).

2.6.3.5. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Talebi ön plana çıkarır ve uzmanlaşmayı ülke içindeki talep ve gelir seviyesiyle ilişkilendirir. Birbirine benzer talebe sahip ülkelerdeki gelir düzeyi de birbirine yakın seviyelerdedir. Potansiyel olarak ihraç edilebilecek malların potansiyel olarak ithal edilebilecek mallara eşit olduğu varsayılır. Ülkedeki ihracat yurt içi taleple belirleniyorsa ithalatın da belirleyicisi aynı şekilde yurtiçi taleptir (Uğur, 2022, s.45).

2.6.3.6. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek itibarıyla büyük firmalar dış ticarete önemli rekabet avantajına sahiptir. Bu da üretilen malda çeşitliliği beraberinde getirir. Teoriye göre içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri tanımlanmıştır. İçsel ölçek ekonomisinde firma kendi üretim düzeyini artırırsa birim maliyetlerinin düşeceği belirtilir. Dışsal ölçek ekonomisinde ise,

ilgili üretim sanayisi geliştikçe o alanda faaliyet gösteren firmanın üretimi artacak ve buna bağlı olarak birim maliyetleri düşecektir (Karluk, 2013: 158).

2.6.3.7. Monopolcü Rekabet Teorisi

Çeşitlendirilmiş olsa da üretime konu malların birbiriyle ikamesi mümkündür. Bunu birbirinden uzaklaştırmak için gerek kalitesinde gerek markasında gerekse kapsamında farklılaşmaya başvuran firmalar kendi üretimlerinde uzmanlaşıp tekel konumuna gelirler. Ölçek ekonomisi ile açıklanır (Uğur, 2022, s.54).

2.7. Dış Ticarete Uygulanan Politikalar

Literatürde bahsedilen dış ticaret politikaları “Serbest Dış Ticaret Politikası” ile “Korumacı Dış Ticaret Politikası” dır. Eğer bir ülkede İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi hakimse o ülkede “Korumacı Dış Ticaret Politikası” uygulanır. Dışa Açık Sanayileşme Stratejisi hakimse bu durumda da “Serbest Dış Ticaret Politikası” uygulanır.

Yerli üretim ile ithal ikamesini, ithalatın payının azaltılarak yurtiçi üretimin payını yükseltmeyi hedefleyen İthal İkameci Sanayileşme Stratejisinde, amaç ekonominin dışarıya olan tabiiyetini azaltmak ve döviz tasarrufu ederek hızla sanayileşmektir. Buradan hareketle devletin uluslararası ticarete müdahale ederek, yerli üreticiyi dışarıdaki rekabetten korumasını ve milli sanayinin geliştirilmesini savunan politika da Korumacı Dış Ticaret Politikası’ dır (Tomanbay,2014, s.18).

Korumacılık; rekabeti engellemesi, korunacak sanayi dallarının ekonomik nedenlerden daha fazla hükümet içinde etkili gruplara ya da lobilere göre belirlenmesi, korumanın korumayı getirmesi, tekeldiliği beslemesi, kaynak israfına ve rüşvete yol açması sebepleriyle dışa açık sanayileşmeyi benimseyen ülkelerde uygulanan serbest dış ticaret politikasında beklenen; otoritelerin piyasaya az, hatta hiç müdahale etmemeleridir. Buna göre ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşır ve bu ülkeler mallarını birbirine satarak dış ticareti gerçekleştirip refah artışı ve yarar sağlayacaklardır (Tomanbay,2014, s.18).

Küreselleşen günümüz dünyasında iletişim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte uluslararası ticaret de değişime dahil olmuş ve ticaret serbestleşmiştir. Kendi ülkelerinde olmayan ürünlerin veya hammaddelerin temini veya diğer ülkelere farklı hizmet

sağlamaları ülkelerin birbirleri ile ticari ilişkiye girmesinin en öncelikli sebebidir. Buna dış ticaret adı verildiğini belirtmiştik.

Bir malı veya hizmeti birden fazla ülke üretebilmektedir. Bu nedenle dış ticarete rekabet üstünlüğü sağlamak ülkeler için önemlidir. Her ülke sanayisini geliştirmeyi hedeflerken aynı zamanda ülkesine döviz sağlamak amacıyla dış ticaret yapmak ister. Ancak dış ticarete görülen çıkar çatışmaları ve rekabet nedeniyle, ülkeler kendi çıkarlarını korumak üzere dış ticaret politikaları ve çeşitli düzenlemeler yapmak zorundadırlar.

Hükümetler dış ekonomik ilişkilerinin ülke yararına düzenlenmesi için ilişkilerine çeşitli yasalar, yönetmelikler ve ilgili diğer mevzuatlar aracılığıyla müdahale ederler. Bu nedenle hükümetlerin hem ülkeler arası üretim faktörleri alışkanlığı hem de ülkeler arası mal ve hizmet ticaretinin ülke yararına düzenlenmesi için çıkardığı yasalara, yönetmeliklere ve genel anlamda gerçekleştirdiği müdahalelere “dış ekonomi politikası” adı verilir (Tomanbay,2014, s.14).

Dış ticaret ilişkisi ise dış ekonomik ilişkiler içinde önemli bir alt ilişki türüdür. Dolayısıyla hükümetlerin sadece dış ticari ilişkileri ülke yararına düzenlemek için çıkardıkları yasalara, yönetmeliklere ve genel anlamda gerçekleştirdiği müdahalelere dış ekonomi politikası adı verilir (Tomanbay,2014, s.14).

Dış ticaretin amacı genel olarak az gelişmiş ülkelerde ekonominin kalkınmasını sağlamak, ihracatı özendirerek ülkeye döviz girdisini artırmak ve ülkenin sanayisinin gelişimine katkı sağlamaktır. Ülkeler uluslararası rekabetten korunmak ve yerli firmaların zarar görmelerini engellemek için ithalatı kısıtlayıcı uygulamalar getirebilir. Hükümetler yapılan ithalat ve ihracat işlemleri üzerinden vergi alarak hazineye gelir sağlar ve daha çok ithalat ve ihracat işlemlerinin yapılmasına yönelik uygulamaları teşvik edebilir (Akan, 2021, s.51).

Dış ticaret politikasının amaçları ise dış ödemeler dengesizliklerinin giderilmesi, yerli sanayiye dış rekabetten korumak, iktisadi kalkınmayı sağlamak, piyasadaki aksaklıkların giderilmesi, yurtiçi iktisadi düzene ulaşmak, ülke hazinesine katkı sağlamak ve kendi kendine yetebilmektir (Gürsoy, 2020, s.14).

2.8. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Ülke ekonomisiyle ilgili karar alıcılar dış ticarete dair uygulanan politikalarda birtakım araçlar kullanırlar. Bu araçlar etkileri itibariyle Dolaylı ve Doğrudan olmak üzere ikiye ayrılır. Dolaylı Araçlar söz konusu olduğundan para politikası ve maliye politikası yürütülerek dolaylı olarak dış ticarete etki sağlamak hedeflenir. Doğrudan Araçlar söz konusu olduğunda ise fiyata ve miktara etki edebilecek uygulamalar devreye girmektedir.

2.8.1. Dolaylı Araçlar

Ülke ekonomisindeki karar alıcıların dış ticaret üzerinde uygulayacakları Para Politikası ve Maliye Politikası aracılığıyla piyasaya dolaylı olarak müdahale ettiği araçlardır.

Para Politikası; ülkenin para ve kredi koşullarının kontrollü biçimde düzenlenmesidir. Para arzı artırılır veya azaltılır. Maliye Politikası; merkezi otoritenin kamuyla ilgili yatırım, gelir ve borç yöntemi ile parametrelerin yönetimine yapılan müdahaleleri ifade eder. Genişletici ve daraltıcı olmak üzere uygulanır.

2.8.2. Doğrudan Araçlar

Dış ticaret için uygulanan politikalarda kullanılan doğrudan etkili araçlardır. Fiyatlar üzerinde etkili olan araçlar ve miktarlar üzerinde etkili olan araçlar piyasaya direkt etki etmeleri sebebiyle doğrudan araçlardır. Fiyatlar üzerinde etkili olan araçlar; ihracat vergileri, ithalat vergileri, gümrük tarife benzeri faktörler ve sübvansiyonlardır. Miktarlar üzerinde etkili olan araçlar ise; kotalar, tarife dışı faktörler ve devlet eliyle dış ticarettir.

2.8.2.1. Fiyatlar Üzerinde Etkili Olan Araçlar

Doğrudan araçların fiyatları etkileyerek kullanıldığı alanları ifade eder. Vergiler ve Sübvansiyonlar fiyatlar üzerinde etkili olan dış ticaret politikası araçlarıdır.

İhracat Vergileri; ülkeye özgü hammaddelerin yurt dışına arzını kısıtlayarak dünya piyasalarında fiyatların artmasını ve bu sayede dış ticaret hadlerini ülke lehine değiştirmeyi amaçlar (Gürsoy, 2020, s.17). İthalat Vergileri (Gümrük vergileri ve tarifeleri); ithal mallarından ülke sınırından girerken alınan vergilerdir. Gümrük Tarife

Benzeri Faktörler (İthalat Teminatları, Telafi Edici Vergiler, Damping ve Anti-Damping Vergisi, Çoklu Kur Sistemi)

Sübvansiyonlar; ihracat sübvansiyonları; ihracatın teşviki demektir. İthal İkame Endüstrilerine Verilen Sübvansiyon; yerli sanayiye dış rekabetten korumak için başvurulmuş yollardan birisidir (Gürsoy, 2020, s.17).

2.8.2.2. Miktarlar Üzerinde Etkili olan Araçlar

Doğrudan araçların dış ticarete konu üründe miktarı etkilemesini sağlayan dış ticaret araçlarıdır. Bu araçlardan; kotalar başlığı altında ithalat kotası ve ihracat kotası (Gönüllü İhracat Kısıtlamaları) olarak tanımlanmaktadır. Tarife Dışı Faktörler olarak ithalat yasakları yani bir malın ülkeye girişinin tamamen önlenmesi ve kambiyo denetimi olarak ifade edilen döviz piyasasına yapılan hükümet müdahaleleridir. Devlet Eliyle Dış Ticaret aracı ise görünmez engeller yani devletin halk sağlığı veya kamu güvenliği gibi nedenlerle çıkardığı idari, teknik veya diğer düzenlemeleri ya da standartları kapsamaktadır (Gürsoy, 2020, s.17).

3. BÖLÜM

DÖVİZ KURUNUN DIŞ TİCARET DENGESİNE ETKİLERİ, 1980 YILI SONRASI TÜRKİYE'DE KUR POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

3.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret Üzerine Etkisi

İhracat ülkeye döviz kazandırdığı için ülkelerin makroekonomik açıdan önem verdikleri bir konudur. İthalat ise ülkenin, karşılığında bedel ödemekle yükümlü olduğu bir işlem olduğundan yine önemli ekonomik göstergelerden biridir.

Finansal varlıkların oynaklığının sabit olmadığı ekonomilerde oynak bir dönemin ardından daha sakin durağan bir dönemin takip ettiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Değişikliğin ölçülmesi için bir fırsat yakalanan uygulamalarda finansal modeller yaygın olarak getirileri ve oynaklığı lineer modellerle *(bir yanıt ile bir veya daha fazla açıklayıcı değişken arasındaki ilişki)* tanımlamaktadır. Bununla beraber, finansal varlıkların oynaklığına dair lineer olmayan modellerin daha uygun olduğu konusunda da çok fazla gösterge vardır (Franses, vd, 2006, s.13).

Üretimde verimliliğin artması ekonomik büyüme için önemli bir faktördür. Bunun için bilgi ve yenilikçiliğe bağlı sanayi politikaları, uygulanacak yol haritaları belirlenmesi uluslararası ticaret ve finansal ilişkilerde rekabet üzerinde de etkili ve gereklidir (Koç Aytekin, 2015, s.82).

Döviz kurunda oluşabilecek ve beklenti dışı olan değişimler, kara etkileri nedeniyle ticaret hacminde ters yönlü belirleyici olmaktadır. Değişken döviz kuru ithalatçının riskini artırır. Kurdaki hareketlilik artarsa, kardaki risk beklentisi de yükselir. İthalatçılar bu riski almamak için ve döviz kuru riskine karşılık korunmanın maliyeti yüksekse veya korunmanın herhangi bir yolu yoksa kar riskindeki artış ithalattan elde edilecek yararı azaltacaktır ve uluslararası ticaret hacmini düşürecektir (Choudhig, 2006, s.3). Daha yüksek oynaklık ticaretin potansiyel kazancını artırmaktadır. Bununla beraber, daha oynak döviz kuru uluslararası firmalar için daha yüksek risk ortaya çıkarır. Bu etki uluslararası ticarete hacmi ve üretimi azaltıcı yönde eğilim göstermektedir (Broll, Eckwert, 1999, s.178).

Ülke, dış ticarete daha açık uygulamalar takip ediyor ise hem para piyasalarının hem de toplam arz şoklarının daha küçük döviz kuru hareketleri ürettiği görülmüştür. Yapılan bazı araştırmalarda ülkelerin uluslararası ticaretteki dışa açıklık farklılıklarına göre, reel döviz kurunun oynaklığı durumunda ülkeler arasında ithalatın etkilenmesi açısından fark olduğunu açık bir şekilde göstermektedir (Hau, 2002, s.615).

Döviz kurunda meydana gelen değişiklikler, ithal ve ihraç malların fiyatlarını etkilemektedir. Çünkü, döviz kurundaki artış ihraç mallarını ucuzlatırken ithal malları pahalı durumuna getirmektedir.

Esnek kur sisteminde kurların sık sık değişmesi, belirsizliği artırarak ticareti caydırmaktadır. Vadeli döviz piyasalarına ve opsiyon piyasalarına müracaat ederek belirsizlikten kurtulmak mümkünse bile, bu işlemlerin bir maliyetinin olması uluslararası ticaretin maliyetini yükselterek ticari işlemlerin daralmasına sebep olmaktadır (Çağlar, 2003, s.70).

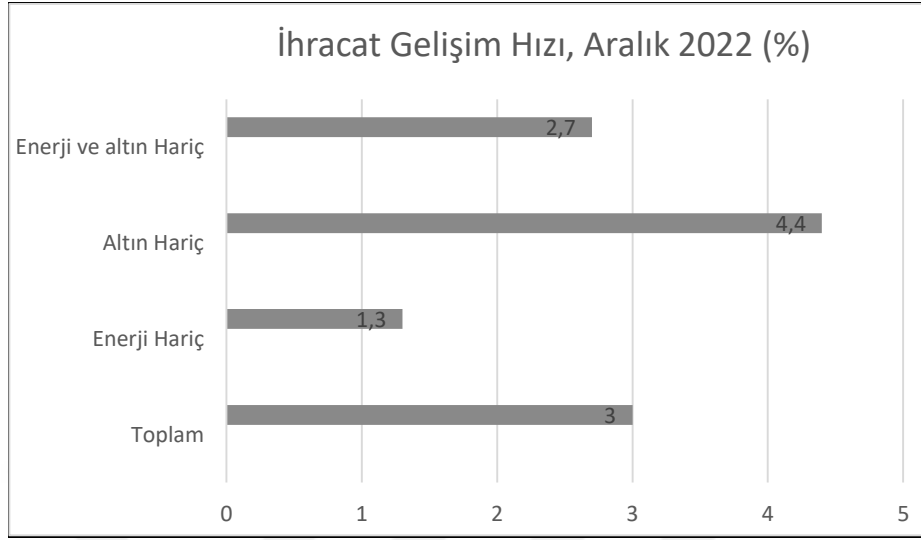
Tablo 5.
Aylara Göre Dış Ticaret, Aralık 2022 (Milyon Dolar)

		İHRACAAT		İTHALAT		DİŞ TİCARET DENGESİ		İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI
AYLAR	YIL	DEĞİŞİM		DEĞİŞİM		DEĞİŞİM		
		DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%	%
OCAK-ARALIK	2021	225.214		271.426		-46.211		83,0
	2022	254.172	12,9	363.711	34,0	-109.539	137,0	69,9
ARALIK	2021	22.233		29.065		-6.832		76,5
	2022	22.910	3,0	32.612	12,2	-9.701	42,0	70,3

Kaynak: TÜİK

Türkiye İstatistik Kurumu ile Ticaret Bakanlığı iş birliğiyle genel ticaret sistemi kapsamında üretilen geçici dış ticaret verilerinde 2021 ve 2022 yıllarının Ocak-Aralık arası toplam ihracat ve ithalat değerleri ile aynı yılların Aralık bağımsız ihracat ve ithalat verileri Tablo 5’te verilmiştir. Tabloya göre; ihracat 2022 yılı aralık ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre %3,0 artarak 22 milyar 910 milyon dolar, ithalat %12,2 artarak 32 milyar 612 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılı Ocak-Aralık döneminde ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre %12,9 artarak 254 milyar 172 milyon dolar, ithalat %34,0 artarak 363 milyar 711 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılından bu yana dalgalı kur rejimini benimseyen Türkiye’de Tablo 5’te yapılan 2021-2022 yıllarındaki

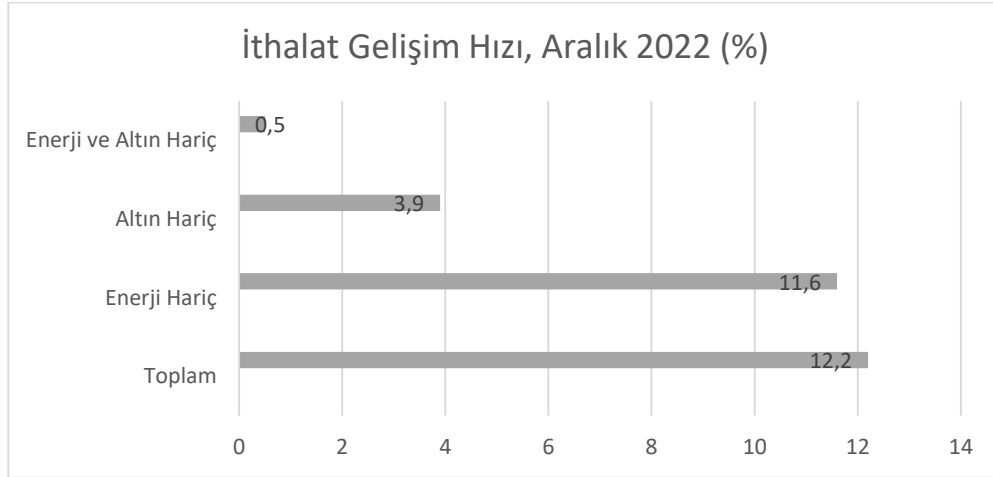
karşılaştırmaya göre dış ticaret dengesi ithalattan kaynaklı büyümüş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür.

Grafik 1. 2022 Aralık Ayında Enerji Ürünleri ve Altın Hariç İhracat

Kaynak: TÜİK

TÜİK' in 2022 verilerine göre Türkiye'de ihracat gelişim hızı Grafik 1' de gösterilmektedir. Enerji ve Altın hariç tutulursa %2,7'lik artış olduğunu görmekteyiz. 2022 yılı Aralık ayı verilerine göre toplam ihracat gelişim hızı %3'tür.

Grafik 2. 2022 Aralık Ayında Enerji Ürünleri ve Altın Hariç İthalat

Kaynak: TÜİK

TÜİK'in 2022 verilerine göre Türkiye'de ithalat gelişim hızı Grafik 2' de gösterildiği üzere Enerji ve Altın hariç tutulursa %0,5'lik artış göstermiştir. Grafik 1'de

toplam ihracat hızı gelişimi %3 iken Grafik 2’de toplam ithalat gelişim hızı %12,2’dir. İhracatın ithalatı karşılama oranı düşmüştür.

3.2. Literatür Taraması

Literatür taramasına göre döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda, kurdaki belirsizliğin ihracat üzerinde negatif yönlü etkisi olduğunu, ithalatı ihracattan daha fazla etkilediğini, döviz kuru değerli ise ihracatın bundan olumlu etkileneceğini, kısa dönemde etkisizken uzun dönemde ihracatı azalttığını ve döviz kuru ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonuçlarına varan çalışmaların özeti Tablo 6’da bulunmaktadır.

Tablo 6.
Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Yapılan Bazı Çalışmaların Özeti

YAZAR	YIL	DÖNEM	ÜLKE	VARILAN SONUÇ
Doğanlar	2002	1980-1996	TÜRKİYE	Döviz kurundaki belirsizlik ihracatı negatif yönlü etkilemektedir.
Barışık-Demircioğlu	2006	1980-2001	TÜRKİYE	Döviz kuru üzerindeki değişikliklerin ithalata etkisi ihracata etkisinden daha fazladır.
Tunçsiper-Öksüzler	2006	1980-2001	TÜRKİYE	Döviz kurundaki risk ihracatı negatif etkiler.
Nazlıoğlu	2013	1980-2009	TÜRKİYE	Döviz kurundaki değişimler Türkiye’de ihracatı etkiler ve TL’de değer kaybı olması ülke lehinedir.
Doğanlar vd.	2004	1981-1994	TÜRKİYE	Döviz kurunun değerli hale gelmesi ihracata olumlu etki sağlar.
Saatçioğlu-Karaca	2004	1981-2001	TÜRKİYE	Türkiye’de döviz kurunun belirsiz olduğu durumlarda kısa ve uzun vadede ihracat olumsuz etkilenecektir.
Aydın vd.	2004	1987-2003	TÜRKİYE	Döviz kurları ithalat üzerinde ihracata göre daha belirleyicidir.
Acaravcı-Öztürk	2002-2003	1989-2002	TÜRKİYE	Döviz kurlarının belirsiz olduğu ortamda ihracat olumsuz etkilenir.
Tarı-Yıldırım	2009	1989-2007	TÜRKİYE	Kurlardaki belirsizlik uzun dönemde ihracatı azaltırken kısa dönemde etkisizdir.
Vergil	2002	1990-2000	TÜRKİYE	Döviz kuru ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.
Tathyer-Yiğit	2016	1990-2015	TÜRKİYE	Döviz kuru oynaklığı ile reel ihracat arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Köse-Ay-Topallı	2008	1995-2008	TÜRKİYE	Reel döviz kuru oynaklığı Türkiye ihracatını hem uzun hem de kısa dönemde negatif olarak etkilemektedir.

Esin-Baytar-Sarıdoğan	2012	2003-2010	TÜRKİYE	Reel efektif döviz kuru cari işlemler dengesini uzun dönemde ters yönde etkilemektedir.
Hooper-Kohlhagen	1978			Döviz kuru dalgalanmaları riskten kaçınan firmalar için yüksek maliyete ve daha fazla dış ticarete sebep olmaktadır.
Arize	1995		G-7 Ülkeleri	Döviz kuru dalgalanmaları ihracat hacminde negatif etkiye sahiptir.
Cushman	1983-1986-1988			Döviz kuru dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır.
Akthar-Hilton	1984			Döviz kuru dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır.
Koray-Lastrapes	1989			Döviz kuru dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır.
Chowdhury	1993			Döviz kuru dalgalanmaları ile ihracat arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır.
Aristotelous	2001	1889-1999	İNGİLTERE	Döviz kuru dalgalanmalarının ihracata hiçbir etkisi yoktur.
Franke	1991			Döviz kuru dalgalanmalarının dış ticarete pozitif yönlü etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
De Grauwe	1988			Döviz kuru dalgalanmalarının dış ticarete pozitif yönlü etkisi vardır.
Zhang-Chang-Gauger	2006			Döviz kuru dalgalanmaları bir eşik değerde baskın olduğunda ticaret hacmi artabilir.
Menon	1994		AVUSTURYA	Döviz kuru hareketleri ihracat fiyatlarında sanayi dallarına göre farklılık göstermektedir.
In-Menon	1996		7 OECD ÜLKESİ	Kanada,Fransa,Japonya,İngiltere ve ABD'de reel döviz kurundan ticaret hadlerine doğru; Almanya ve İtalya'da ise ticaret hadlerinden reel döviz kuruna doğru bir ilişki bulunmaktadır.
Zengin	2000		TÜRKİYE	İhracat ve ithalat fiyat endekslerinden reel döviz kurlarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Erlat ve Erlat	1998		TÜRKİYE	Faiz farklılıkları ve ticaret hadleri ülke lehine döndüğünde reel döviz kurları değer kazanmaktadır.
Sivri ve Usta	2001		TÜRKİYE	Döviz kuru ile ithalat ve ihracat arasında nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır.
Akbostancı	2002	1987-2004	TÜRKİYE	Reel döviz kuru dış ticaret dengesini kısa ve uzun vadede etkileyen tek değişkendir.
Abuşoğlu	1990	1980-1988	TÜRKİYE	Reel efektif döviz kuru ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. TL'nin değer kaybının ihracata yansıyan etkisi düşük seviyededir.

3.3. 24 Ocak 1980 Kararları

1980 yılı Türkiye ekonomisinde önemli değişikliklerin yaşandığı bir dönemin başlangıcıdır. Literatüre baktığımızda 1932’den itibaren bazı değişikliklere uğrasa da sürdürülen İthal İkameci Sanayileşme politikası, 1980 yılında terk edilmiştir ve yerini İhracata Dayalı Sanayileşmeye bırakmıştır.

1980 öncesinde yapısal sorunların yanı sıra dünyadaki krizin ve petrol şokunun olumsuzluklarıyla baş etmeye çalışan Türkiye’de ihracat gelirleri azalırken, ithalat giderlerinin arttığı bir dönem yaşanmıştır. Bu nedenle 1980 itibariyle ortaya konan ekonomik politikaların temel amacının, kısa vadede ihracatı artırıp, sabit kur sisteminden esnek kur sistemine geçmeyi, enflasyonu düşürmeyi ve dış açılmayı desteklediği görülmektedir.

Bu temelde 24 Ocak 1980 kararları ile yeni istikrar tedbirleri alınmıştır. Bu kararların temel amaçları; fiyat istikrarı ile enflasyonu düşük tutmak, ödemeler bilançosu dengesine ulaşmak, ekonomik açıdan piyasaya rekabet işlevini kazandırmak, serbestçe dışa açılmayı sağlamak ve sanayileşme stratejileri uygulamak ve merkezi kamu otoritesinin etkisini azaltmaktır.

1980 Kararlarından sonra 7 aylık süreçte TL tam 10 kez devalüe edilmiştir ve 1981’de esnek kur sistemi devreye alınmıştır. Dönemin etkilerine bakıldığında, dış ticaret hadlerinin azalması, dışa kaynak akışı olduğu görülmektedir. İhracatta gözlenen artış ise 1980 yılına kadar kurulan sanayilerin kapasitelerinin kullanılmasına ya da o zamana kadar dış ticarete konu olmayan malların satılmaya başlanmasına bağlıdır (Akalin, 2006, s.190).

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye’de liberalizm tercihi yapılmış ve IMF ile imzalanan “Yapısal Uyum Programı” ile TL’nin değeri düşürülerek 1 Dolar = 71,40 TL olarak tespit edilmiştir. 1980’lerin sonunda ise bir yandan dış ticarete serbestleşme giderek artmışken, bir yandan da TL’nin değerindeki artış dış ticaret dengesinin aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Çünkü TL’nin değer kazanması ithalatı uyarmış ve dış ticaret dengesinde olumsuzluklara yol açmıştır (Arslan, 2021, s.130).

1980 sonrasında 24 Ocak kararları ile ekonomik gelişim ve Türkiye’nin küresel sisteme entegre olması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Günlük kur ilanına geçilmiştir. Uluslararası ticarete serbestlik, yabancı sermayeye teşvik gibi gelişmeler söz

konusu olmuştur. 1981 yılında ihracat 1980 yılına göre karşılaştırıldığında %60 artmış ve 4,7 milyon dolar seviyesine gelmiştir; ithalat %13 artarak 8,9 milyon dolara ulaşmıştır.

4 Şubat 1988 tarihinde alınan yeni kararlar ile 24 Ocak kararlarındaki yanlışlıklar düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu kararlar ekonomide bazı düzelmelere sebep olmuş olsa da büyüme oranı üzerinde önemli gerilemeler yaşanmıştır. 1989'dan itibaren dalgalı bir seyir halini alan büyüme oranları ile 1993 yılına gelinmiş ve ekonomide üretim ve tüketimin hızlandığı, borçlanmanın arttığı gelişmeler yaşanmıştır.

Tablo 7.
1980-88 Yılları Arasında Yıl Sonu Dolar ve Mark Kuru Seviyesi

YIL	DOLAR KURU	MARK KURU	İHRACAT (Milyon Dolar)	İTHALAT (Milyon Dolar)
1980	89,25	45,16	2.910,10	7.909,40
1981	129,70	58,35	4.702,90	8.933,30
1982	185,14	78,25	5.745,90	8.842,60
1983	273,97	101,75	5.727,80	9.235,00
1984	432,49	141,20	7.133,60	10.756,90
1985	574,00	233,15	7.958,00	11.343,40
1986	755,90	387,95	7.456,70	11.104,80
1987	1.018,35	638,65	10.190,00	14.157,80
1988	1.812,02	1.022,86	11.662,00	14.335,40

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980 yılı ile birlikte alınan kararlar ve uygulanan politikalar neticesinde dışa açılan ekonomik modelde gerek Dolar gerekse Mark seviyesinde her geçen yıl artan döviz kurunu görebiliyoruz. Aynı şekilde ihracat ve ithalat değerleri de yıllar itibariyle artış göstermiştir. Özellikle 1988 yılında döviz kurunda yaklaşık %70 kur artışı yaşanmış ve ihracat, ithalata oranla daha fazla artmış olmasına rağmen, 2.6 Milyon Dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Önceki yıla göre dış ticaret açığında %32 oranında azalış olmuştur.

3.4. 5 Nisan 1994 Kararları

1990'larda, kamunun finansman problemleriyle Türk lirasının değerlenmesine izin veren politikalar uygulanmış ve ithalat artarken ihracatta durağanlığa geçilmiştir.

Tablo 8.
1989-93 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DIŞ TİCARET DENGESİ
1989	11.625,00	15.815,00	-4.190,00
1990	12.959,00	22.407,00	-9.448,00
1991	13.593,00	20.883,00	-7.290,00
1992	14.715,00	22.791,00	-8.076,00
1993	15.345,00	29.426,00	-14.081,00

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1994 kararları alınana kadar gelinen noktada son 5 yıllık dış ticaret verilerine baktığımızda her geçen yıl artan ihracat ve ithalat sonuçlarını görmekteyiz. Sadece 1991 yılında ihracat artarken ithalatta gerileme yaşanmış olmasına rağmen 7.2 Milyon Dolar dış ticaret açığı verilmesinin önüne geçilememiştir. Dönemin geneline bakıldığında ihracattaki artışın yavaşladığını söylemek mümkündür.

Kara Çarşamba olarak tarihte bilinen Türkiye ekonomisinin ikinci büyük krizinin yaşandığı yıl olan 1994'te Dolar TL karşısında %20 değer kazanmış ve kriz sebebi olarak TL'deki değer kaybı gösterilmiştir. Finansal bir krizden söz edilmeye başlanmıştır ancak temel sorunun dalgalı seyir izleyen büyüme oranları ve düşen yatırımlar olduğu bilinmektedir (Ardıç, 2004, s.113).

1989 yılından itibaren kamu açıkları giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca dış politika ve spekülasyon hareketlere bağlı döviz talebindeki artıştan dolayı kurun yükselmesi gibi sebeplerle dış ticarete de açık büyümekteydi. Bunun yanı sıra 1989'da çıkarılan 32 sayılı kararla döviz piyasasındaki serbestlik ile Türkiye ekonomisindeki sorunlar 5 Nisan 1994 kararlarının alınmasına zemin hazırlamıştır.

5 Nisan Kararlarının Amaçları; kamu bütçesinin dengeye gelmesi ve borçlanmanın azalması, ödemeler bilançosundaki açıkların azalması, enflasyona karşı fiyat istikrarını sağlamak, Kamu İktisadi Kuruluşlarında özelleştirmelerin yapılması ve sürekli uygulanması mümkün bir ekonomik refah yapısına ulaşmaktır.

3.5. 2000-2007 Yılları Arası Dönem

1990'lı yıllar, aradaki sarsıntılar bir yana bırakılırsa, 1997'nin ortasına kadar olumlu bir gidişat ile geçirilmiştir. 1997 yılına geldiğimizde Doğu Asya'da başlayıp

Rusya'ya kadar yayılarak önemli bir coğrafyayı etkileyen Güneydoğu Asya Ekonomik Krizi, Türkiye'ye, canlı bir ekonomik gidişin yaşandığı dönem olarak ifade edebileceğimiz 1998 yılı içinde ulaşmıştır.

Asya ülkelerinin paralarında yaşanan devalüasyon sonucu Türkiye'de bölge ülkelerine karşın hem rekabet gücü hem de bazı hammaddelerin ve ara malların ithalatında gerileme yaşanmıştır. Buna bir de Rusya ile olan ihracatın etkisi eklenince şiddetli dış ticaret ve döviz geliri sonuçları yaşanmıştır. Dünyada durgunluk yayılırken Türkiye'de enflasyonu düşürücü kararlar alınmaktaydı çünkü 1997'de %100'ü aşan enflasyon 1998'de de benzer düzeyi sürdürmüştü. 1998 yılında IMF ile yakın izleme anlaşması yapılmış ve 1999, yaşanan bazı dışsal etkenlerle (terör konusundaki gelişmeler ve depremler) ekonomide dış ticaret açısından gerilemenin devam ettiği bir dönem olmuştur. Neticede Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri yaşanmıştır (Kazgan, 2005, s. 231).

2000 yılı Kasım ayına gelindiğinde, Türk mali piyasalarında likidite talebi ve buna bağlı dövize olan ihtiyaçtaki artış, uluslararası piyasalarda aksaklığa ve ülke içerisindeki olumsuzluklardan etkilenen bir krizin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde uygulanan döviz kuru politikalarına bakıldığında, Merkez Bankasının, hedeflerin kontrolü içi Kasım 2000 tarihi itibarıyla, kur sepeti uygulaması sergilediği görülmektedir.

22 Kasım 2000'de bankalararası piyasada gecelik borçlanma faizi en yüksek seviye olan %210'a fırlamış ve faizdeki artışın finansal piyasalarda yarattığı gerginlik krizin patlamasına sebep olmuştur.

2000 yılında yaşanan Kasım krizinin ardından, nakit yetersizliği devam etmiş, bankaların yüksek nakit ihtiyaçları sebebiyle, ödemeler dengesinde sorunlar yaşanmıştır. Yürütülen yönlendirilmiş sabit kur politikasıyla Türkiye için önemli ihracat ülkelerinden olan Avrupa Birliği'nin para birimi Euro'ya karşı Türk Lirası değerli hale gelmiştir. Bu döneme denk gelen dış ticaret ilişkisi şöyle ifade edilebilir: içerideki talep oldukça yüksek ve ihracatı yavaşlatmış, ithalatı ise artırmıştır. Bankacılık sisteminin bu durumdan daha büyük olumsuzluklarla etkileneceği ön görülerek 22 Şubat 2001 tarihine geldiğimizde Türk Lirası diğer para birimleri karşısında dalgalanmaya bırakılmış ve serbest piyasa döviz kurları hızlı bir şekilde yükselmeye başlamıştır.

Özünde bankacılık sistemiyle ilişkili olan ve dövize olan talebin yüksek faiz ve ek önlemlerle bertaraf edilmeye çalışıldığı krizde tarihler 19 Şubat 2001'e geldiğinde Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yaşanan tartışma ikinci taarruza sebep olmuş ve döviz krizi yaşanmıştır. Bankalararası para piyasasında gecelik faiz yüzde binlerle ifade edilen seviyelere yükselmiş ve önemli miktarda döviz rezervi kayıpları söz konusu olmuştur. Krizin ilk kısmında dövize talep yabancılarla sınırlıyken, Şubat'ta kendini gösteren ikinci kısımda vatandaşın ve bankaların etkisi hakimdir.

2001 Krizinden sonra Türkiye'de yüksek dış borç ve cari işlemler açığı görülmüş ve bunun en önemli etkeni uluslararası piyasada dış ülkelere ucuz ara malı ithal edilip, bu mallarla dayanıklı tüketim malları üreterek başka ülkelere satılması ve böylece artık ihracatın büyük ölçüde ithalata bağımlı hale gelmiş olmasıdır.

2001 yılında artış eğiliminde olan reel efektif kurlar, 2008 yılına kadar artış göstermiştir. Bankacılık krizi ile döviz kurlarındaki yükselme sonucu, ithalatta daralma yaşanırken, ihracatta artış eğilimi görülmüştür.

2007 yılı itibariyle ABD'de başlayan konut krizi 2008 itibariyle tüm dünyada etkilerini göstermiş ve Türkiye de bu krizden payını almıştır. Çünkü ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulanmakta ve ihracatın büyük kısmı Avrupa ülkelerine gerçekleştirilmektedir. İç talepteki daralma ve dış talepteki kriz etkilerine bağlı olarak Türkiye'de hem ihracatın hem de ithalatın düşüş gösterdiği bir dönem yaşanmıştır. Bu daralmada hem döviz kuru hem paritedeki değişimler hem de dönem itibariyle global krizin etkileri ile tüketim ve yatırım harcamalarındaki gerilemeler etkili olmuştur. Paritedeki hareketlere bağlı olarak Türk Lirası değerli hale gelmeye başlamış ancak bu durum ihracatın ithalata bağımlı olmasından dolayı dış ticarete cari açığın giderek artmasına sebep olmuştur (Lapavitsas, 2009, s.14).

3.6. 2008 Dünya Ekonomik Krizi

2007 senesinde ABD'de taşınmaz fiyatlarına bağlı konut kredilerinden kaynaklı mali piyasanın krize girmesiyle 2008 yılına gelindiğinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Önceleri kredi krizi olarak etkilerini gördüğümüz 2008 krizinin, daha sonra likidite krizine dönüştüğünü söylemek mümkündür (Ayık, 2019, s.34).

2007 yılı ağustos ayında uluslararası mali piyasalar, ABD konut piyasasıyla ilişkili finansal varlıklar olan ikinci kalite ipoteklerin likit olmaktan çıktığını gösterdiler.

Küresel finansın nabzı birdenbire düzensiz atmaya başladı. Ardından ABD konut piyasasında Merkezi Otoritenin Desteklediği Kurumların olumsuz mali duruma düşmeleri ve en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflas etmesinin beraberinde mali sistem çetin bir krizin eşiğine gelmiş durumdaydı (Lapavitsas, 2009, s.14).

Kriz, ABD başta olmak üzere İngiltere ve diğer gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan dev konut hareketliliği ile uluslararası boyut edinmeye başlamıştı. Bu balonu asıl besleyen ise ABD'de izlenen gevşek para politikasına dayanan ucuz yurtiçi kredilerdi (Lapavitsas, 2009, s.14).

2008 yılının ikinci yarısında ortaya çıkan dünya finansal krizi, Türkiye'de uygulanan "yüksek faiz, düşük kur" politikası nedeniyle, esas olarak reel sektörü ve tüketici kesimini etkilemiştir. Yüksek faiz politikası ile birlikte izlenen düşük kur politikası, yabancı yatırımcılar için Türkiye'yi çok çekici bir yatırım piyasası durumuna getirmiştir.

2008 krizi sadece finans piyasalarında değil reel sektörde de kendini önemli etkilerle göstermiştir. Bütün dünya ülkelerini etkisi altına alan bu kriz, piyasalarda ekonomik güveni derinden etkilemiş ve önemli ölçüde finansal kayıplara sebep olmuştur. Büyüme oranları olumsuz etkilenmiş ve ülke ekonomileri toparlansın diye yabancı kaynağın ülkeye sokulmasına, böylece döviz kurlarının düşmesine yönelik önlemler ve politikalar devreye alınmıştır.

ABD'de baş gösteren kriz hızla uluslararası ekonomide yayılmaya başlayınca ABD'nin işbirlikçilerinden olan AB ülkelerinde de sorunlar etkisini göstermiştir. Türkiye'nin de dünya çapında en hacimli ticaret ortağı AB ülkeleri olunca krizden Türkiye de önemli ölçüde payına düşeni almıştır.

Kriz, Türkiye'de dış ticaret açığının artmasına sebep olmuştur, genel finansal verilerde gerileme yaşanmıştır, ülkede işsizlik ve yoksulluk artmıştır. En büyük etkisini işsizlik oranlarında görmekteyiz. 2008 ekonomik krizinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi de açık bir şekilde görülmektedir. 2003- 2008 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki artış 2008 krizinden sonra azalma eğilimine girmiştir. Uygulamaya koyulan ekonomik önlemler etkisini göstermiş ve 2010 yılı itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacminin artarak dalgalı bir seyir halini aldığını görmekteyiz (Ayık, 2019, s.34).

Tablo 9.
31.12.2008-30.11.2023 Türkiye’de Döviz Kurları Karşılaştırması

DÖVİZ KODU	DÖVİZ CİNSİ	31.12.2008		30.11.2023	
		ALİŞ	SATIŞ	ALİŞ	SATIŞ
USD/TRY	AMERİKAN DOLARI	1,5218	1,5291	28,8209	28,8728
AUD/TRY	AVUSTRALYA DOLARI	1,0500	1,0569	19,0353	19,1594
DKK/TRY	DANİMARKA KRONU	0,2859	0,2873	4,2207	4,2414
EUR/TRY	EURO	2,1332	2,1435	31,5154	31,5722
GBP/TRY	İNGİLİZ STERLİNİ	2,2105	2,2221	36,4431	36,6331
CHF/TRY	İSVİÇRE FRANGI	1,4309	1,4401	32,8902	33,1014
SEK/TRY	İSVEÇ KRONU	0,1944	0,1964	2,7548	2,7833
CAD/TRY	KANADA DOLARI	1,247	1,2526	21,1654	21,2609
KWD/TRY	KUVEYT DİNARI	5,4623	5,5342	92,8579	94,0729
NOK/TRY	NORVEÇ KRONU	0,2169	0,2184	2,689	2,7071
SAR/TRY	SUUDİ ARABİSTAN RİYALİ	0,4067	0,4074	7,6825	7,6963
JPY/TRY	JAPON YENİ	1,6812	1,6924	19,5156	19,6458

Kaynak: TCMB

2008 krizi sonrası ile günümüz tarihindeki döviz kurlarına Tablo 9’da karşılaştırmalı olarak baktığımızda, geçen yaklaşık 15 yıllık dönemde alış kurlarını kıyaslayacak olursak; Amerikan Doları’nda %17,94’lük; Euro’da %13,77’lik; İngiliz Sterlini’nde %15,49’lük; Japon Yeni’nde ise %10,61’lik artış olduğu görülmektedir. Döviz kurlarındaki bu artış yurt içinde alınacak tüm ekonomik kararları bir taraftan belirlerken bir taraftan bu kararların sonucu olarak karşımıza gelmektedir. Kur seviyesinin bu denli yüksek olduğu fakat tarihsel sürece baktığımızda TL’nin aşırı değerli olduğu dönemle karşılaştırdığımızda, hali hazırda ithalata bağlı ihracatı daha maliyetli hale getirmektedir.

4. BÖLÜM

DIŞ TİCARETTE TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

4.1. Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1958' de kurulmuştur. Türkiye topluluğa 31 Temmuz 1959'da ortak olmak üzere girişimlere başvurmuştur. 12 Eylül 1963' te AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin başvurusu üzerine üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar bir ortaklık anlaşması imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye ekonomisinin hızla kalkınmasını ve Türk halkının istihdam ve refah düzeyinin yükseltilmesini sağlama gereği göz önünde bulundurularak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirmek amacıyla hayata geçirilmiştir¹.

Ankara Antlaşması gereğince Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ortaklığı üç aşamada gerçekleşmiş ve bunun son aşaması da Gümrük Birliği olmuştur. Gümrük Birliği, uluslararası ekonomik faaliyetlerin koordine edilmesini sağlamaktadır (Dalrymple, 2014, s.6). Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri, 1970 yıllarında başlamış 1980'li yıllarda da çeşitli seviye ve görüşmelerle devam etmiştir. Aralarındaki ilişki gerek politik gerekse iktisadi gerekçelerle istenen ve beklenen istikrarı yakalayamamıştır. Türkiye siyasi tarihinin en önemli gelişmelerinden olan ve 12 Eylül 1980'de yaşanan askeri darbeden sonra Avrupa Birliği ile istikrarsız olan mevcut ilişkiler askıya alınmıştır.

1983 senesine geldiğimizde Türkiye'de sivil idare tekrar yönetime gelmiş ve 1984 yılıyla birlikte Türkiye'de ithal ikameci politikalar yerini dışa açılmayı amaçlayan politika ve uygulamalara bırakmıştır. Dışa açılmanın gündeme gelmesiyle askıya alınan Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkilerinin yeniden canlandırılmasına hız verilmiştir.

Takip eden yıllarda Türkiye'nin topluluğa adaylığı ve bu konudaki gelişmeleri gerek siyasi gerek ekonomik koşullardan etkilenerek günümüze gelmiştir. Türkiye – AB ilişkilerinde özellikle son dönemde yaşanan Covid-19 salgını, iklim krizi ve uluslararası birtakım gelişmeler, mevcut jeopolitik konumun ve ekonomik konjonktürün, ilişkilerin ilerlemesi için önemli bir fırsat kapısı araladığını göstermektedir.

¹ <https://www.ab.gov.tr>: Avrupa Birliğinin Tarihçesi

Türkiye'nin AB ülkeleriyle yaptığı ticaret, Türkiye'nin ithalatını da ihracatını da pozitif anlamda geliştirmiştir. Gümrük Birliği ile AB ülkeleriyle olan ithalat artmış ve oldukça etkili rekabet sonuçları görülmüştür. Aynı şekilde Gümrük Birliği ile Türkiye'nin ihracat oranlarında da değişkenlik görülmüş ve Türkiye dış ticaret arenasında pazar payını artıran ülke konumuna gelmiştir (Wigley ve Mihci, 2009, s.15).

4.2. Avrupa Birliği ve Euro'ya Geçiş

Batı Avrupa'nın altı ülkesi olan; Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg 1958 yılında Roma Anlaşmasını imzalayarak, aralarında bir ekonomik bütünleşme hareketini başlattılar. Bu hareketin ilk aşaması bir gümrük birliğinin kurulması; nihai amaçları da ekonomik bütünleşme ve siyasal birliğin sağlanmasıydı. Gümrük Birliğinin kurulması, her türlü dış ticaret engelini aralarındaki mal ve hizmet alışverişinde adım adım ortadan kaldırmak ve dış dünyaya karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamak; ortak tarım politikasını yürürlüğe koyarak tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamak; emek ve sermaye hareketliliği ilgili mevzuatı birleştirmek gibi yollarla gerçekleştirilecektir (Kazgan, 1985, s.353).

II. Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş ülkeler, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik sorunları azaltmak ve 1929 dünya ekonomik krizinin etkilerini gidermek amacıyla arayış içerisine girmişler ve II. Dünya Savaşının meydana getirdiği yaraları sarmak, dünya ticaretinde dengeyi sağlamak amacıyla çeşitli organizasyonlar kurma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu organizasyonların başında AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) yer almaktadır. En kuvvetli mekanizma da Gümrük Birliği'dir.

Gümrük Birliği, taraflar arasındaki ticarete gümrük vergileri, kısıtlamalar ve benzeri önlemlerin uygulanmadığı, birliğin dışında kalan diğer ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesinin geçerli olduğu dış ticaretin gelişiminde çok önemli yere sahip olan bir modeldir. Gümrük Birliğinin sınırları içerisinde malların hiçbir engellemeye maruz kalmadan serbest dolaşımı amaçlanır. Bu amaca ulaşıldığı takdirde üyeler serbest rekabet ortamında ve eşit koşullarda üretim ve ticaret yapabilmektedir.

Avrupa Birliği'nin temelini, II. Dünya Savaşından sonra endüstri açısından önemli hammadde olarak değerlendirilen kömür ve çelik sektörünü güçlendirmek ve bu sektörleri kontrol altına alarak barışı sağlamak için 1951'de kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu oluşturmaktadır. 1951 yılı Nisan ayında Belçika, Almanya, Fransa,

Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında atılan imza ile Paris Anlaşması hayata geçirilmiş ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Saydığımız aynı ülkeler 1957 Mart'ında Roma Antlaşması ile bir başka topluluğu dış ticaretin gelişimi için uluslararası arenaya kazandırmıştır. Bahsi geçen topluluk Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'dur. Aynı tarihte Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) da hayata geçirilmiştir (Baltalı, 2016, s.32).

Kuruluşundan itibaren çeşitli anlaşmalar ve yeni üyelerin katılımıyla AB, Türkiye için güçlü bir ticaret ortağı olmuştur. Almanya, Fransa, Belçika, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg'un temellerini attığı topluluk ilk genişleme dalgasının yaşandığı 1973 yılında İrlanda, Danimarka ve İngiltere'nin (31.01.2020 de birlikten ayrılmıştır) topluluğa katılımıyla birlikte genişlemeye başlamıştır. Birliğe katılım sağlayan ülkeleri sırasıyla saymak gerekirse; 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında Portekiz ve İspanya, 1995 yılında İsveç, Finlandiya ve Avusturya, 2004 yılında gerçekleşen genişleme dalgasıyla Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Letonya, Litvanya, Slovenya, Slovakya, Malta, Estonya, Güney Kıbrıs ve Polonya, 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya, 2013 yılındaki genişleme dalgasıyla Hırvatistan birliğe üye olmuştur ve diğer üye ülkelerle AB üye sayısı 27'ye ulaşmıştır (Dikkaya, 2018, s.96).

1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması, üye ülkeler arasında önce gümrük birliğini, yani malların gümrük vergisi olmaksızın üye ülkeler arasında serbestçe alınıp satılmasını amaçlamıştır. Roma Antlaşması'nda ekonomik hedeflerin yanı sıra ortak payda sağlamak adına birçok başka sektörler önceliklendirilmiştir. Bu sektörler; tarım, ulaştırma, rekabet gibi konulardır ve bu konular üzerine ortak stratejilerle iktisadi uygulamaların birbirine yaklaştırılması, parasal birlik oluşturulması ve bu başlıkları içine alacak şekilde uluslararası ticareti ve bu konudaki güvenliği sağlayacak adımların atılması amaçlanmıştır (Baltalı, 2016, s. 36). AB'nin sonuç olarak asıl amacı siyasi birlik sağlamaktır ve bu ekonomik birlikle mümkündür. Hedefine ulaşmak için sırada tek para birimi olacak olan EURO' ya geçiş öngörülmüş ve 1 Ocak 1999 tarihinde üye ülkeler ulusal para politikası yetkilerini Avrupa Merkez Bankasına devretmişlerdir. Euro, birliğe katılan ülkelerde ortak para birimi olarak, 1 Ocak 1999-31 Aralık 2001 tarihleri arasındaki geçiş döneminde taraflarca sadece hesap birimi olarak kullanılmış olup, 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren hesap birimi ve nakit olarak kullanılmıştır (Acar, Dikkaya, 2018, s.91).

Euro'ya geçişle birlikte, Avrupa Birliği ekonomisinde büyük beklentiler oluşmuştur. Tek para birimine geçişle beraber en önemli beklenti ticarete işlem

maliyetinin düşmesinden kaynaklı ciddi artışın olacağını düşünülmesidir. İhracatçıların ve tüketicilerin farklı para birimleri ile uğraşmaları sonucu ortaya çıkan maliyetleri ortadan kaldıracığı için işlem maliyetleri azalacaktır.

Tek para birimi olarak belirlenen EURO birliğinin, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasındaki ticaretten ziyade üçüncü ülkelerle yapılan ticaret üzerine olan etkisi daha belirgindir. Birlik içinde kur riskinden ve aralarında birden fazla para biriminin kullanılmasının yaratacağı maliyetten arınmış olmak ortak pazarın etkinliğini artırmıştır. Rekabet gücünün gelişmesine katkısı olmuştur. Üye olmayan ülkeler ise, örnek olarak Türkiye, olumsuz etkilenmiş ve böylece ithalatta artış görülmüştür.

4.3. AB'nin Dış Ticaret Politikası ve Dünya Ticaretindeki Önemi

Avrupa için ticaret her zaman önemli olmuştur. İçeride bir gümrük birliği üzerine kurulan ekonomik entegrasyon zamanla derinleşip genişlemiştir. Birlik üyesi ülkeler arasında bu geçişle ortak bir politika ihtiyacı duyulmuştur. 1957 yılında Roma Anlaşması ile dış ticarete ilişkin kurallar düzenlenmiştir. Ortak Dış Ticaret Politikaları, üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ilişkilerini düzenleyen ortak kurallar bütünüdür (Baltalı, 2016, s.3).

AB Ortak Dış Ticaret Politikaları ile birlikte öncelikle üyeler arasında gümrük birliği kurmayı amaçlamıştır. Roma Anlaşması sonrası korumacı önlemler için ortak ilkeleri benimsemişlerdir. Nihai olarak amaç AB'nin dünyanın en büyük ticaret ülke grubu olmasını sağlamaktır. Bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar; Ortak Gümrük Tarifesi; üçüncü ülkelere yapılan ithalata uygulanan tarifiedir. Tarife Dışı Engeller; miktar kısıtlamaları, fiyat kontrolleri ve düzenleyici engelleri kapsar (Baltalı, 2016, s.2). Ticari Anlaşmalar; ortaklık ve iş birliği anlaşmaları, serbest ticaret anlaşması, gümrük birliği ve tercihli ticaret düzenlemeleri gibi kategorileri bulunmaktadır (Baltalı, 2016, s.24).

Ticari Anlaşmaları 3 başlıkta toplayabiliriz; Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşması; On Akdeniz ülkesi olan Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye ve Türkiye arasında imzalanmıştır. Aşamalı olarak sanayi ürünlerindeki tarifeler kaldırılmış tarımsal ürünler için zaman içerisinde serbestleşme amaçlanmıştır ancak Arap Baharı (2010 yılında başlayan bir dizi isyan) ile başarısız olmuştur. Lome Sözleşmeleri; AB'nin eski sömürgeleri ile olan ticari ilişkileri düzenlemektedir.

Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi; 1968 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda alınan kararlar ile şekillenmiştir. Amaç geliştirmekte olan ülkelerin sanayileşme sürecine destek olmaktır (Baltalı, 2016, s.30).

Dünya ticaretinin temel aktörlerinden olan AB, ticaretten aldığı güç ile çok taraflı ticaret sistemindeki gelişmelerde ve ticaret politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. GATT müzakerelerinde ABD, Japonya ve hatta günümüzde WTO'de Çin'in de aralarında bulunduğu ülkeler ile lider konumunda olmuştur. Dünya ticaretindeki yerine baktığımızda yirmi yılı aşkındır başlıca ihracatçı olduğunu söyleyebiliriz. Bu ihracatın yaklaşık üçte ikisi kendi üyeleri arasında gerçekleşmektedir ve birinci sırayı Almanya almaktadır. Eurostat verilerine göre ihracat payının en yüksek olduğu ürün grubu sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Günümüzde dış ticaret açısından dünya ihracatında rekabetin daha çok Çin, AB ve ABD arasında yaşandığı söylenebilir. Dünya ithalatında ise AB'nin Dünya Bankası verilerine göre ilk üç ülke ve ülke gruplarından biri olduğunu belirtebiliriz. İthalat payının en yüksek olduğu ürün grupları da sanayi ürünleridir (Baltalı, 2016, s.125).

Dünyadaki en kapsamlı birleşme hareketi olarak adlandırabileceğimiz Avrupa Birliği, ikinci dünya savaşından bu yana Avrupa'da birleşme yolunda atılan adımlardan en kapsamlısı olmuştur. Avrupa dünya üzerinde kendine yer edinebilmek için ekonomik ve siyasal anlamda böyle bir birliğe ihtiyaç duyuyordu.

Son yıllarda AB'den en fazla ithalat yapan ülkelerin başında sırasıyla ABD, Birleşik Krallık, Çin, İsviçre ve Türkiye gelmektedir. En fazla ihracat yapan ülkeleri ise şöyle sıralayabiliriz: Çin, ABD, Birleşik Krallık, İsviçre, Norveç ve Türkiye. Eurostat,2023 verilerine göre, Ocak-Ekim 2023 döneminde, Euro bölgesinin dünyanın geri kalanına yaptığı mal ihracatı 2.367,1 Milyar Euroya düşmüştür. İthalat 2.339,5 milyar euroya düşmüştür. Euro bölgesi içi ticarete ise Mayıs-Ekim 2022 ile karşılaştırıldığında Ocak-Ekim 2023'te %4,3 düşüşle 2.210,4 milyar Euroya düşmüştür (Eurostat,2023).

4.4. Türkiye'nin Dünya Ticaretindeki Yeri

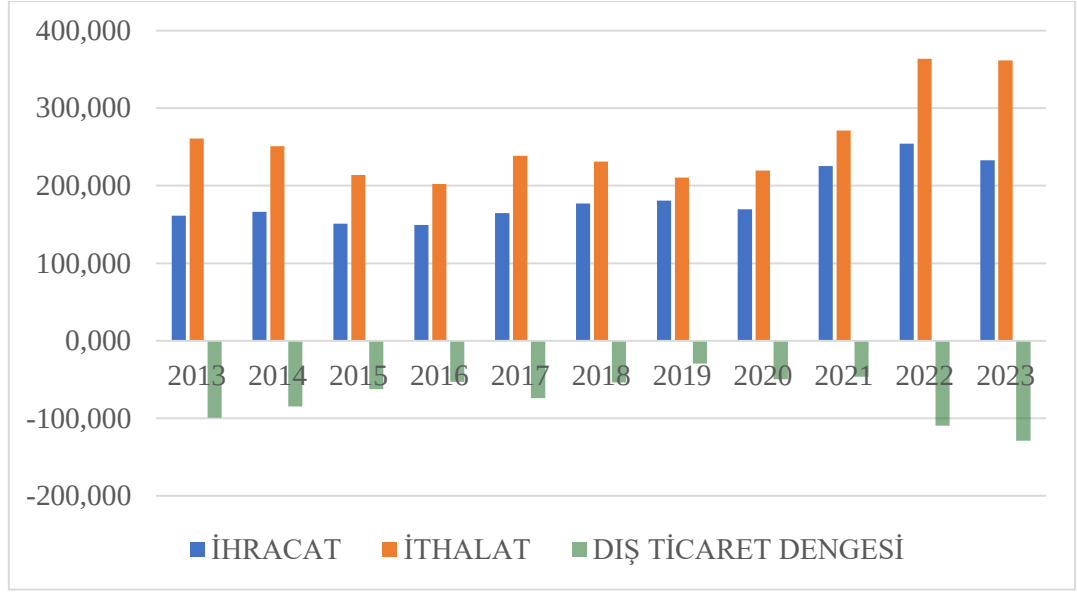
1980'li yıllardan itibaren Türkiye ithal ikameci dış ticaret politikasını geride bırakarak ihracata dayalı bir dış ticaret politikasına geçmeyi tercih etmiştir. Dışa açık bir politikanın uygulanmak istenmesinin sebebi ülkeye döviz girdisi sağlamaktır ve ülkenin

sanayileşmesini hızlandırmaktır. Bu dönemde dünya pazarına açılmakla birlikte ithalatta düzenlemeler yapılarak kotalar kaldırılmış, ithalatı yasak ürünlerin sayısı azaltılmıştır. Dışa açık politikaya geçilmesiyle Türkiye'nin dış ticaret hacmi de genişlemiştir. Özellikle 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği Antlaşması ile bu oranda ciddi artışlar gözlenmiştir.

1980'li yıllarda artış gösteren dış ticaret hacmi 1996 yılından itibaren hızla artmış ve özellikle ithalatta bu hız kaydedilmiştir. Çünkü ülkeler arasında malların serbest bir şekilde dolaşımına izin verilmiş ve üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulamasına geçilmiştir. Dışa açık politika sayesinde Türkiye rekabetçi Dünya pazarında yerini almaya başlamıştır. Demir, çelik, elektrikli makine ve cihazlar, tekstil ve plastik mamuller gibi ürün gruplarını ihraç ederken, imalat sektörü için gerekli malları ve enerjiyi ithal etmektedir.

Türkiye'nin dönemsel olarak dış ticaret hacmini değerlendirirken, 1980li yıllardan itibaren artış gözlemlendiğini belirtebiliriz. Özellikle 1996 Gümrük Birliği Antlaşması'ndan itibaren bu artışın hızla devam ettiğini söylemek mümkündür. 1998-1999 yılları arasında dış ticaret hacmindeki düşüşün sebebi ise o yıllarda meydana gelen küresel krizdir. Piyasadaki durgunluk ve iç piyasada yaşanan ekonomik sorunlar dış ticaret hacminde o dönem için düşüşe sebep olmuştur.

Türkiye ağırlıklı olarak AB ülkeleri, Uzak Doğu ülkeleri ve Orta ve Yakın Doğu ülkeleri ile dış ticaretini yürütmektedir. 2000-2019 döneminde Türkiye dış ticaret hacmi genişlemekle birlikte açık ver bu açıklığın başlıca sebepleri arasında döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve Türkiye'nin ithalata dayalı büyüme modeline sahip olduğunu söylemek mümkün. Türkiye'de ihracat yapan sektörlerin aynı zamanda ithalat da yapıyor olması ithalatın ve ihracatın birbirine bağlı olduğunun göstergesidir. Çünkü ihracatı yapılan malların ara malları ithal edilmektedir. Bu nedenle katma değeri yüksek, ileri teknolojili olan ticari ürünlerin ihracatının dış ticaret açığı sıkıntısını azaltması ve ihracatın lokomotif olması beklenmektedir (Keklik, 2023, s. 50).

Grafik 3. 2013-2023 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri (Bin ABD Doları)

Kaynak: TCMB

Dış ticaret hacmindeki genişlemenin 2013 yılı ve sonrasına bakıldığında, ithalatın her yıl itibariyle arttığını, aynı artışın nispeten daha düşük miktara ihracatta da yaşandığını Grafik 3'te görebiliyoruz. 2019-2020 yıllarına geldiğimizde Türkiye'de ihracat ve ithalat oranlarında düşüş yaşandığını ve dolayısıyla dış ticaret hacminin de düştüğünü görüyoruz. 2019 yılında tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını bunun temel sebebi olmuştur. Dış ticaret bu salgından ciddi anlamda etkilenmiştir. Üretimle ilgili tedarik süreçlerindeki salgın kaynaklı aksaklıklar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerle birlikte diğer ülkelerin de dış ticaret hacminin gerilemesine sebep olmuştur. Ancak 2021 yılı itibariyle pandeminin gerilemesi ile tedbirler kalkmış, ülkeler arası dış ticaret faaliyetleri eskisi gibi devam etmeye başlamıştır.

4.5. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaret İlişkisi

AB, içinde 27 farklı ülkeyi üye olarak bulunduran ve önemli bir ticaret oyuncusu konumundadır. Birliğin toplam ticaretinin yaklaşık %64'ü Birlik içindeki ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Bu da Birlik içinde sağlanan ekonomik bütünleşme ve iç pazarın önemini göstermektedir. Birliğin üçüncü ülkeler ile olan dış ticaretine baktığımızda, AB'nin dünya toplam nüfusunun sadece %6,9'unu oluşturmasına rağmen, toplam uluslararası ticaret içindeki payının %15,6 oranında olması dikkat çekmektedir (European Union, 2021).

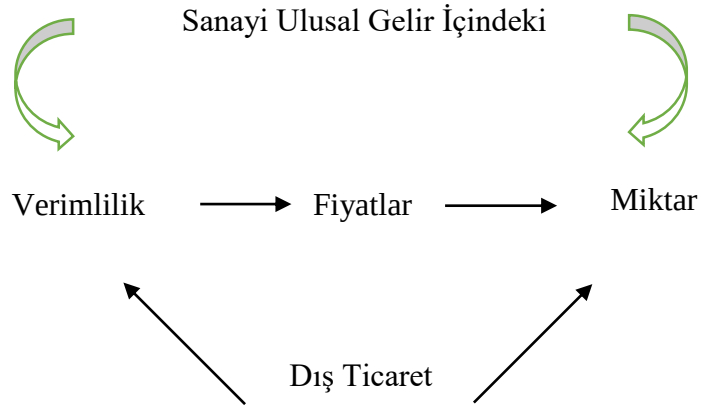
Türkiye ve AB arasındaki ilk ticari sözleşmenin tarihi Osmanlı Dönemine dayanmaktadır. 1838’de Baltalimanı Sözleşmesi, Osmanlı ve İngilizler arasındaki önemli sonuçları olan bir ticaret sözleşmesidir. Bu sözleşme batı devletlerinin Osmanlı Hükümeti’nin kaynaklarından faydalanmalarına temel oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’ndeki etkisi ise gerilemeye başlaması olarak kendini göstermiştir.

1950’li yıllarda ihracatının da ithalatının da yarısına yakını Batı Avrupa ile yapan Türkiye, 1959’da Avrupa Topluluğu’na başvurmuştur. Dört yıl süren görüşmelerden sonra Topluluk ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963’te Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Statüsü “ortak üye” olarak adlandırılmıştır. Böylece tam üyeliğe göre daha sınırlı sorumluluk ve yükümlülük alan Türkiye’ye karşılık, Toplulukta daha sınırlı karar almaya katılım ve olanaklardan daha farklı ölçüde yararlanma durumu söz konusu idi.

1996 yılında Gümrük Birliği (GB) Anlaşmasına Türkiye dahil olmuştur ve Baltalimanı Sözleşmesinden sonra Avrupa ülkeleri ile masaya oturduğu en geniş manada anlaşmaya vardığı sözleşme olmuştur. Fakat aradan geçen zamanda şartlar kayda değer biçimde farklılaşmıştır. Türkiye bugün kimi sektörlerde Avrupa ülkeleriyle başa baş rekabet içindedir.

Topluluk ile Türkiye arasında kurulan ortaklık rejiminin amacı, ilişkilerin birkaç aşamadan geçerek, sonunda bir gümrük birliğinin kurulmasıdır. Bu aşamalar Ankara Anlaşmasında Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem olarak adlandırılmıştır. Hazırlık aşamasında beklenen Türkiye’nin Topluluğun da desteği ile ekonomik güçlenmeyi sağlamasıdır.

Geçiş aşamasında ulaşılmak istenen hedef ise emeğin ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımı ve sanayi ürünlerinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesidir. Bu hedef için Karma Protokol yürürlüğe girmiş ve Türkiye’den gelen sanayi ürünlerinde gümrük vergisi sıfırlanıp miktar kısıtlaması kaldırılmıştır. Tarım ürünlerinde tercihli rejim benimsenmiş ve Türkiye’nin kendi tarım politikasını benimsemesi amaçlanmıştır. Emeğinin serbest dolaşımı için Türk işçilere de Topluluk üyesi diğer ülke çalışanlarına uygulandığı gibi işlem yapılması ve sosyal hakları olması öngörülmüştür. Düşük faizli krediler ile hem Türkiye hem de özel sektörün fonlanmasına karar verilmiş ve sermaye hareketleri üzerindeki kontrolü kolaylaştırması öne sürülmüştür.

Şekil 3. Serbest Ticaret ve Sanayinin Büyüklüğü

Kaynak: Tonus, 2007, s.3

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen Gümrük Birliği hem dış ticaretin serbestleşmesi hem de Türkiye’de imalat ürünleri için rekabetçi bir zemin sağlamasıyla verimliliği direkt etkilemiştir. Türkiye’nin ekonomik adımlarını, Gümrük Birliği sonrası, 1997’de yaşanan Asya krizi sonrası Türkiye’nin IMF ile kurduğu ilişkiler belirlemiştir. Enflasyonla mücadele programlarının temel stratejisi olan döviz kuru politikası ile iktisadi düzen adına alınan kararlar Türkiye’de sanayi gelişimini de yakından ilgilendirmiştir. Çünkü konumuzla da ilişkili olarak Türk Lirası’nın değeri imalat sanayi için hem ihracat getirisi ve ithalat maliyetinin değişimine sebep olmakta, hem de uluslararası arenada rekabet gücünü etkilemektedir.

Topluluk ile Türkiye arasındaki ekonomi politikasının uyumlaşmasını sağlamayı amaçlayan son dönemde ise Topluluğun geliştirdiği modele, Türkiye kendi politikalarını uyumlu hale getirmiş olacaktır. Türkiye’nin 1996’dan bu yana Avrupa Birliği ile uygulamakta olduğu Gümrük Birliği, günümüzde de AB’ne tam üyelik sürecinde tartışmaların odağını oluşturmaktadır.

Tablo 10.
1996-2010 Yılları Arası İçin Gümrük Birliği'nin Türkiye ve Avrupa Birliği Dış Ticaretine Etkisi (Milyon Dolar)

YIL	TOPLAM İHRACAT	AVRUPA BİRLİĞİ'NİN PAYI (%)	TOPLAM İTHALAT	AVRUPA BİRLİĞİ'NİN PAYI (%)	DIŞ TİCARET HACMİ	AB'NİN DIŞ TİCARET HACMİ PAYI (%)
1996	12.563	54	24.320	56	36.883	55
2000	15.664	57	28.526	53	44.190	54
2005	41.364	56,5	52.965	45,2	94.329	50
2010	52.685	46,5	72.179	39	124.864	42

Kaynak: TÜİK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gümrük Birliği'nin hayata geçirilmesinin ardından Türkiye'nin dış ticaret hacminde yıllar itibariyle artış seyri görülmektedir. Tablo 10 beşer yıllık dönemler itibariyle hazırlanmıştır. Türkiye ihracatının içerisinde Avrupa Birliğinin payına baktığımızda ithalat payından büyük olduğunu ama gerek ihracat gerekse ithalat içerisinde en yüksek payların AB'ye ait olduğunu görüyoruz. Birliğe konu anlaşmanın koşulları gereği Türkiye AB standartlarına uyum sağlamaya çalışmıştır. 2008 krizine kadar geçen döneme baktığımızda dış ticaretin %50'sinden fazlası AB ile yapılmaktadır. Tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 krizi ilk yıllarına baktığımızda (tabloda 2010 yılı ile gösterilmiştir) iki ülke arasındaki dış ticaretin gerilediği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bakış açısını batıya doğru çeviren Türkiye iktisadi anlamda Avrupa Birliği ülkeleriyle kayda değer ticari ilişkiler içerisine girmiştir. Türkiye'nin 1963 yılında başlayan Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci Gümrük Birliği Anlaşması ile dış ticaret platformunda atılan ciddi bir adım olmuştur. Bu adımın ana hatları Ankara Anlaşması ile belirlenirken, detayları Katma Protokol 'de ele alınmıştır.

Önemli dönüm noktası, “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ve 1980'den sonra dışa açılma politikalarının yönünün ne olacağını netleştiren geniş kapsamlı ekonomik programın uygulamaya alınmasıyla uluslararası finans piyasalarına konsolide olmayı amaçlayan programda Türkiye, dışa kapalı sanayileşme rejimini terk etmiş ve dışa açık sanayileşmeyi benimsemiştir. Bu değişimin temel göstergeleri ihracat oranlarında bulunabilir. Örneğin Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (DTM) “Türkiye’de İhracatın Gelişimi” başlıklı raporuna göre, 1979’da yıllık 2,3 milyar dolar olan ihracat, 2009’da

100 milyar dolar sınırını aşmış ve 2022 de 254,2 Milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır (TÜİK).

Ardından gelen 1994 krizi ve 1998 yılında yaşanan durgunlukla birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler, Türkiye'nin sanayi ülkeleri karşısında sorumluluğunu artırırken tarım ve emek ihracında ve sermaye hareketliliğinde rekabetini ortadan kaldırmıştır. İhracatını artırmaya yönelik çabaları ise 1980 sonrasında Ortadoğu pazarı ön plana çıkmaktadır. Buna rağmen 2005-2009 arasında çok ciddi aşama kaydedilmiş ve tam üyelik müzakereleri gündeme gelmiştir. Bu aşama Türkiye'ye atıl sermayenin yönlenmesini sağlamıştır. Fakat 2009 sonrasında görüşmeler askıya alınmış ve sermaye girişi yerini sıcak paraya bırakmıştır. Bugün geldiğimiz noktada süreçten uzaklaşmıştır.

Türkiye'nin en büyük yabancı ticarette iş birliği yaptığı ülke Avrupa Birliği ülkeleridir ve bu pazarla olan ilişki 1959 yılına dayanmaktadır. İnişli çıkışlı bir ilişkinin süregelen tarihçesine baktığımızda sektör ve konum bağımlılığının aşılması gerektiğini görüyoruz.

Kurlardaki aşırı değişkenlik karlı üretim yapan ülkelerde dış ticaretin olası kazançlarını ve risklerini artırmaktadır. Eğer ihracatçı riskten kaçınmıyorsa döviz kuru değişkenliğinin artması ihracat gelirlerini artırır. Çünkü ihracatçı, ihracat gelirinin azalmaması için daha fazla üretim yapacaktır.

Döviz kurlarının değişmesi firmalar için maliyet ve ticaret hacminin azalması riskini beraberinde getirmektedir. Çünkü bugünkü kur ile vadedeki kur farklı olursa kar hesaplamaları belirsiz olacaktır.

Türkiye ekonomisinde dış ticaret ile döviz kurundaki değişkenlik arasındaki ilişkiye dair literatür taraması yaptığımızda aşağıdaki etkilere değinildiği görülmektedir: Döviz kuru değişkenliği ihracatı olumsuz etkiler çünkü kurlardaki hareketlilik fazlaysa, firmaların üretim ve ticaret hacmi azalır. Döviz kuru değişkenliği ihracatı etkilemez veya olumlu katkı sağlar çünkü ihracat talebini artırabilir fakat uzun vadede etkisi belirtildiği kadar görünmez. (Acaravcı ve Dağlı, 2021, s. 216).

Döviz kuru değişkenliği ithalatı negatif etkiler çünkü döviz kurunda ani değişimler olursa üreticiler bunu risk olarak görebilir. Ani artışlar ithal girdi ve nihai malların fiyatlarını yükseltecektir. Döviz Kuru Değişkenliği ithalatı etkilemez veya pozitif etkiler çünkü ithalatçılar olası risklere karşı daha hazırlıklı olmaları ve krizi fırsata

çevirebilme güdüsüyle nötr veya olumlu anlamda etki gösterecek şekilde davranabilirler (Acaravcı ve Dağlı, 2021, s. 216).

Döviz kurlarındaki değişimler, ülkelerin dış ticaret akımlarını etkilemektedir. Döviz kurundaki değişkenlik arttıkça dış ticarete belirsizlik ve risk kendini göstermektedir. İhracatçılar, kurlarda belirsizlik arttıkça ticaretleri riske girmesin diye ya ihracatlarını azaltmak isterler ya da riske rağmen ihracatlarını artırmayı tercih edecekler. İthalatçılar açısından ise döviz kurundaki ani değişimler, yine risk olarak algılanır fakat etkisi kriz başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Çünkü ithal girdi ve haliyle üretilen malların fiyatları artacağından ithalat azalacaktır.

Son olarak, AB'nin günümüzdeki en önemli gündemi "Yeşil Mutabakat" tır. 2019 yılındaki zirveyle atmosferdeki sera gazı seviyesi ve bunun sonucu iklim değişikliği konularının önemi vurgulanmıştır ve bu başlıkların ekonomiyi de etkileyeceği ortadadır (WMO, 2021).

Sürdürülebilir gelecek için AB ekonomisini dönüştürecek bir uygulama olan, Yeşil Mutabakat ile güçlü bir ekonomi planı ve iklim değerleriyle güçlendirilmiş bir siyasi hareket hedeflenmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı'na uyum için atacağı politik adımlar birçok alanda etkili olmalıdır. Değişen dünyaya uyum sağlamak için ekonomik ilişkileri de derinden etkileyecek olan bu konuda Türkiye'nin de rekabetçi ve yenilikçi adımlar atması gerekmektedir.

4.6. Türkiye'nin İhracat Yapısı ve AB ile İhracatı

Küresel ekonomide artan rekabet ile ülkeler için ihracat çok önemli bir konuma sahiptir. İhracat sayesinde ülke döviz elde ederken hammadde ve yatırım mallarının ithalatına imkan sağlamaktadır. İhracatın bir ülkede artış göstermesi, istihdam için de önem taşır. Ayrıca kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması üretim maliyetlerinin de optimal seviyede tutulmasına yardımcı olur.

Türkiye 1980 yılından sonra ihracata dayalı büyüme stratejisi ile birlikte tekstil-giyim ve gıda gibi emeğin yoğun olduğu sektörlerde ihracatını genişletmiştir. 1996 yılından itibaren ise makine ve cihazlar, demir, çelik gibi sektörlerde ihracatın yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için günümüz

şartlarında sürdürülebilir bir ihracat politikası izlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle aslında ülke içerisindeki kaynakların ve üretimin avantajlı olduğu ürünlerin ihracatının yapılması önemlidir.

Türkiye ekonomisi üretim sürecinde ithal girdi bağımlısı olan bir ülke konumundadır. Yüksek teknoloji kullanarak üretim yapan sektörlerin üretimini artırması ithal girdi talebini de artırmaktadır. Bu anlamda yüksek teknoloji içeren nihai ürünlerin üretimi için gerekli olan hammaddenin ülke içinden temin edilmesi katma değer in ülke sınırlarında kalması açısından önem taşımaktadır (Konak, 2018, s.72).

TÜİK verilerine göre Türkiye ihracatının neredeyse %50'si Avrupa Birliği'ne bağlıdır. İhracatta çeşitlilik elde etmesi ve ihraç gelirlerinde artış sağlaması için Türkiye'nin teknoloji ve inovasyon gerektiren sanayilere ağırlık vermesi ve alt yapısını bu yönde geliştirmesi gerekmektedir. Gittikçe küçülen ve ulaşılabilir hale gelen dünya pazarında kendisine yeni alanlar açabilmesi geleceğe yatırım yapılan sektörlerle ve üretimle mümkündür. Avrupa Birliği içerisinde en fazla ihracat yapılan ülkeler; Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve İspanya olarak sayılabilir. Satılan ürünler ise tekstil başta olmak üzere, çeşitli motorlar ve motorlu taşıtlar, elektrikli iletkenler, tarım ürünleri, olarak ele alınabilir. İthalatına baktığımızda ise yukarıda bahsi geçtiği gibi ileri teknoloji ürünleri yer almaktadır.

Türkiye'nin AB ülkeleri ile olan dış ticaretinde; ihracat rakamları Türk Lirası (TL)'nin değerindeki değişimlere rağmen yıllar itibariyle bu değişimle karşılaştırılarak bakıldığında çok yüksek oranda farklılık göstermemektedir ve bunun da temel sebebi Türkiye'nin ihraç ürünlerinin ithal içeriğinin yüksek olmasıdır. Bu bakımdan markalaşmak, standartlara uygun üretim yapmak, ürün çeşitlendirmesi ve ürün kalitesini artırıcı önlemler almak gibi fiyat dışı rekabeti geliştirecek politikalara ayrıca önem verilmelidir.

Tablo 11.
Türkiye ve Avrupa Birliği Arası İhracat (Bin Dolar)
Yıllar İtibariyle Ülke Gruplarına Göre İhracat 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi)

İHRACAT	AVRUPA BİRLİĞİ	TOPLAM
2013	58.238.582	161.480.915
2014	62.140.353	166.504.862
2015	56.478.649	150.982.114
2016	59.981.416	149.246.999
2017	67.987.332	164.494.619
2018	77.429.205	177.168.756
2019	76.726.198	180.832.722
2020	70.019.688	169.637.755
2021	93.052.537	225.214.458
2022	103.049.092	254.169.748

Kaynak: TÜİK

Tablo 11’e göre 2022 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı 254.169.748 Bin ABD Doları iken bunun içinde Avrupa Birliği’nin payı 103.049.092 Bin ABD Doları ile yaklaşık %41’ dir.2013 yılından itibaren karşılaştırma yapacak olursak, giderek artan ihracatın içinde AB ülkelerinin payı çok büyüktür.

2013-2022 yılları arasındaki dış ticaret rakamlarına baktığımızda dış ticaret hacmi artmaktadır. Türkiye ticaretine yeni ülkeler eklenirken ve hali hazırda ticaret yaptığı ülkelerle pazar payını artırmaya çalışmaktadır. Fakat Avrupa Birliği ülkelerinin bu pazardaki payı önemli bir büyüklüğü göstermektedir.

4.7. Türkiye’nin İthalat Yapısı ve AB ile İthalatı

İthalat, ülke ekonomilerinin dışa açılması ve küresel rekabet ortamına girmeleriyle gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarının artmasına, ekonomik büyümelerinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Türkiye de gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer almakla birlikte 1980’den itibaren dışa açık bir ekonomi politikası izleyerek küresel rekabetin yüksek olduğu dünya piyasalarında yer almaya başlamıştır.

Türkiye, ihraç edilen malların ara mallarının ithal edilmesi ile lokomotif bir dış ticaret düzeni yürütmektedir. Türkiye üretiminde kullandığı ara malları, başka ülkelerden daha düşük maliyetlerle temin etmektedir. İhracatının artmasıyla ithalatı da artış göstermektedir. Türkiye’nin ithalat kalemlerinin başında enerji gelmektedir. Enerji

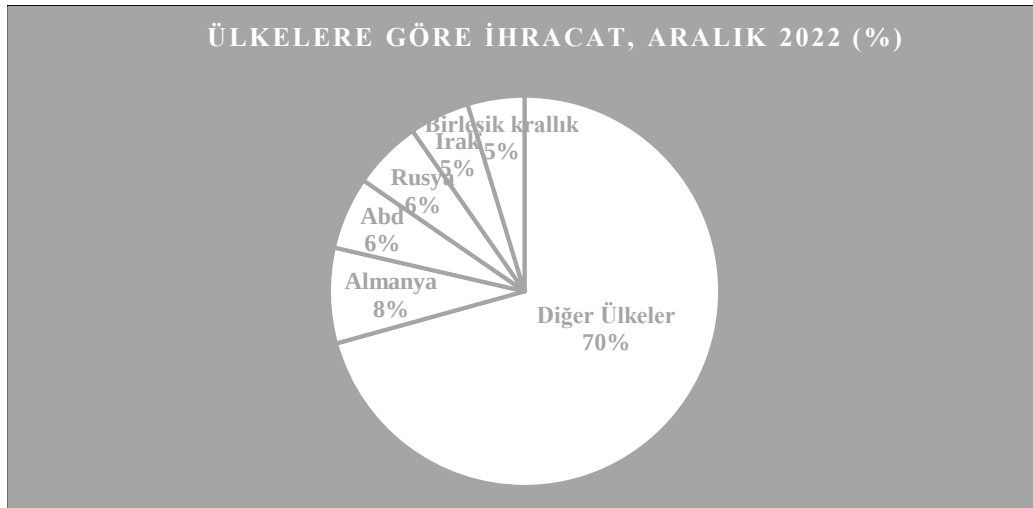
ihtiyacının artması ile üretiminin artması aynı doğrultuda olmadığından Türkiye enerji ithalatı hacminden dolayı dış açık vermektedir.

Tablo 12.
Türkiye ve Avrupa Birliği Arası İthalat (Bin Dolar)
Yıllar İtibariyle Ülke Gruplarına Göre İthalat 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi)

İTHALAT	AVRUPA BİRLİĞİ	TOPLAM
2013	90.268.199	260.822.803
2014	87.132.342	251.142.429
2015	76.794.546	213.619.211
2016	75.267.734	202.189.242
2017	81.971.590	238.715.128
2018	77.051.249	231.152.482
2019	67.913.047	210.345.203
2020	73.337.528	219.516.807
2021	85.383.160	271.425.553
2022	93.286.796	363.710.575

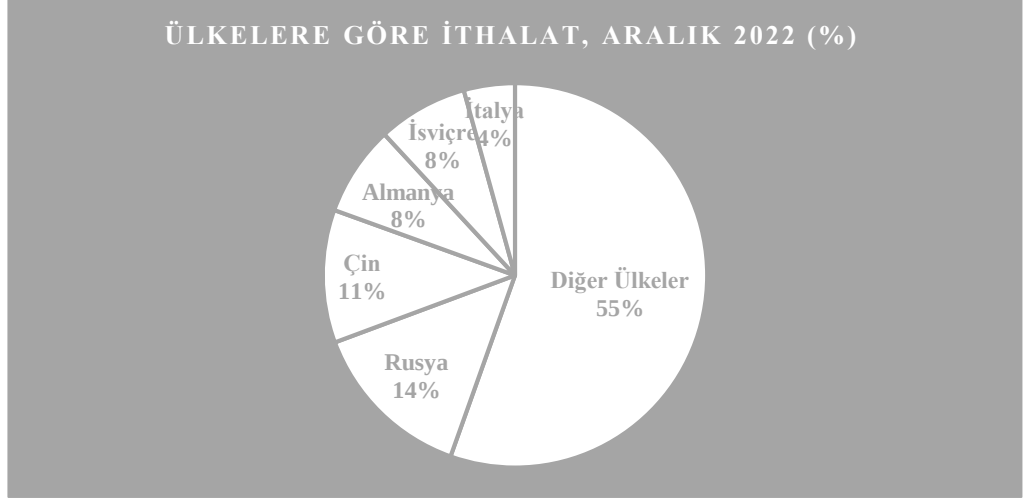
Kaynak: TÜİK

Tablo 12'ye göre 2022 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 363.710.575 Bin ABD Doları iken bunun içinde Avrupa Birliği'nin payı 93.286.796 Bin ABD Doları ile yaklaşık %26'dır. 2013 yılından itibaren karşılaştırma yapacak olursak, giderek artan ithalatın içinde AB ülkeleri önemli bir yere sahiptir.

Grafik 4. Ülkelere Göre İhracat Dağılımı, Aralık 2022

Kaynak: TÜİK

Grafik 5. Ülkelere Göre İthalat Dağılımı, Aralık 2022

Kaynak: TÜİK

2022 yılına ait verileri içeren Grafik 3 ve Grafik 4'e göre Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelere göre dağılımında Avrupa Birliği ülkelerinin payı %30; ithalat yaptığı ülkelere göre dağılımında Avrupa Birliği ülkelerinin payı %45'tir.

4.8. 2019 Sonrası Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Dış Ticareti

2019 yılı Covid-19 salgınının etkilerini tüm dünya derinden hissederken Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomik verileri bu dönemde önemli ölçüde etkilenmiştir. Buna dış ticaret de dahildir.

**Tablo 13.
Türkiye ve Avrupa Birliği İhracat-İthalat Karşılaştırması**

YIL/DIŞ TİCARET	TÜRKİYE (Milyar \$)		AB (milyar £)	
	İHRACAT	İTHALAT	İHRACAT	İTHALAT
2019	180,8	210,3	2.121	1.939
2020	169,6	219,5	1.932	1.714
2021	225,2	271,4	2.182	2.350
2022	254,2	364,4	2.572	3.320

Kaynak: TÜİK ve EUROSTAT verileri ile yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'de 2001 yılı sonrasında dalgalı kur rejimi uygulanmakta ve döviz kurları piyasa şartlarında belirlenmektedir. 2019 yılında Dolar alış kuru 5,94 ve Euro alış kuru 6,6621 iken Türkiye'de ihracat 180,8 Milyar Dolar, ithalat 210,3 Milyar Dolar'dır. 2020

yılında Dolar alış kuru 7,4194, Euro alış kuru 9,1164 seviyelerine gelmiştir. Türkiye’de ihracat 169,6 Milyar Dolara gerilerken, ithalat 219,5 Milyar Dolara yükselmiştir. 2021 yılında Dolar kuru 13,3290, euro 15,0867’ye gelmiştir. İhracatın 225,2 Milyar Dolara yükseldiğini, ithalatın da 271,4 Milyar Dolara geldiğini görüyoruz. 2022 yılında ise 18,6983 olan Dolara karşılık Euro 19,9349 seviyelerine gelmiştir ve Türkiye’de ihracat 254,2 Milyar Dolara çıkarken ithalat 364,4 Milyar Dolara ulaşmıştır. 2019’dan 2020’ye geçişte Covid-19 salgının etkisiyle ihracatta bir miktar düşüş görünürken ithalatta da diğer yıllara nazaran daha sınırlı bir artış görülmektedir. İthalattaki artışın ihracattaki artıştan yıllar itibariyle fazla olmasının temel sebebi ihracatta hammadde konusunda ithalata bağımlı olmamızdır. Kurlar itibariyle baktığımızda ithalat her geçen gün pahalı hale gelmekte ve bu durum ihracattaki artışı sınırlandırmaktadır.

Aynı şekilde Avrupa Birliği’nin dış ticaretini de yorumlayacak olursak; Covid-19 sebebiyle 2020’de 2019’a göre düşen ihracat ve ithalat rakamlarını görebiliriz. Takip eden yıllarda ise Avrupa Birliği’nin ithalatının ihracatına oranla daha fazla arttığı görülmektedir. Bunu değerlendirmek için Euro-Dolar paritesine bakacak olursak Dolar karşısında en değerli para birimlerinden biri olan Euro Avrupa’nın ortak para biri olmasının yanı sıra dış ticarete önemli bir ödeme aracıdır. 2021’de Euro-Dolar paritesi 1,1319 iken 2022’de 1,0661 seviyelerine gelmiştir. Aradaki fark çok büyük olmadığından dış ticarete direkt bir etkisinden söz etmek doğru olmayacaktır.

Ticaret Bakanlığı’nın verilerine göre Türkiye, Avrupa Birliği’nin toplam ithalatından aldığı pay ile, AB’nin en çok ithalat yaptığı 10 ülkeden biridir. Fakat mevcut Gümrük Birliği koşulları sanayi ve tarım ürünleri için uygulanmaktadır. Anlaşmada sağlanacak genişlemeler ve yenilikler iki ülke arasındaki dış ticaretin boyutlarını olumlu yönde etkileyecektir.

SONUÇ

Bir ülkenin ekonomik göstergelerinden biri olan döviz kurları, ihracatı ve ithalatı nasıl etkilediğine bakılması açısından dış ticareti açıklamakta önemli verilerden biridir. Çünkü aşırı değerlenmiş kur politikaları ile ulusal para değerli hale gelirse döviz kuru ülkedeki enflasyona göre olması gereken seviyenin altına geriler. Böylece ithalat fiyatları düşerken ihracat fiyatları yükselir. Döviz kurlarındaki dalgalanmaların bu şekilde dış ticaret ile ilişkisi üzerine birçok çalışma yapılmış olup özellikle 1970 sonrası sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçiş bu çalışmaları hızlandırmıştır.

Bretton Woods sisteminin çöküşüyle döviz kuru rejimlerinde serbestleşme ve bununla birlikte döviz kuru politikalarında dalgalanmalar yaşanmış ve kurdaki bu hareketliliğin ihracat ve ithalat ile ilişkisi araştırmalara konu olmuştur. Bu rejimle birlikte ülkeler her ne kadar ulusal paralarının değerinin piyasa koşulları tarafından belirlenmesine müsaade etse de bu sistem genellikle Merkez Bankaları (MB)'nın belirli sınırlar dahilinde döviz kuruna müdahalede bulunduğu yönetimli dalgalı kur rejimi şeklinde uygulanmıştır. Döviz kurlarının piyasa koşulları tarafından belirlenmesi sürecinde herhangi bir içsel ya da dışsal şok karşısında iniş ve çıkışlar sergileyen döviz kurlarının dış ticaret dengesi başta olmak üzere çeşitli makroekonomik büyüklükler üzerindeki etkileri ve bu bağlamda döviz kurunun potansiyel belirleyicileri üzerine tartışmalar yoğunlaşmıştır.

Döviz kurundaki değişkenliğin dış ticarete negatif etkisi daha fazladır. Çünkü döviz kurundaki değişkenlik veya belirsizlik, malların fiyatını etkileyeceğinden risk kaynağı olmaktadır. Döviz kurundaki değişkenlik arttıkça istikrar bozulmakta, dış ticarete belirsizlik ve riski de beraberinde artırmaktadır. İhracatçılar açısından belirsizliğin artması sebebiyle dış satımlarını azaltabilirler ya da bu riske rağmen daha çok satmayı hedefleyebilirler. İthalatçılar açısından bu belirsizlik ya da hızlı değişimler yine risk olarak değerlendirilecektir. Çünkü ithal girdi ve üretilen malların fiyatları artacaktır; bu da ithalatı azaltabilir ya da krizden fırsat sağlamak için yüksek fiyatlara rağmen ithalatlarını artırma yoluna da başvurabilirler.

Türkiye’de literatüre baktığımızda tarih boyunca farklı döviz kuru politikaları uygulandığını görürüz. Bu uygulamaların genel amacı dış ticaret dengesi sağlamaya çalışmaktır. Fakat Türkiye’de üretim, maliyetler, faiz politikası, sıcak para ve sermaye, etkin kaynak kullanımı, maliye politikaları ve fiyat istikrarı gibi birçok sebep iktisadi

yapıyı etkileyebildiğinden, dış ticareti tek başına döviz kuru uygulamaları ile açıklamak güç olmaktadır.

İthal ikameci politikanın bilinçli olarak uygulandığı sabit kur politikası dönemi olan 1970’lerde yurtdışı fiyat artışlarıyla Türk Lirası aşırı değerlenmiştir. Yapılan yüksek oranlı devalüasyonlar da karaborsa ve enflasyonist etki dışında bir sonuç doğurmamıştır.

1980 yılından itibaren liberalleşme ve ihracata dayalı politikalar uygulayarak küreselleşme sürecine giren Türkiye, ihracat gelirlerini artırmayı hedeflemiştir. Böylece dış ticaret açığını kapatmaya yönelik döviz kuru politikaları uygulamaya çalışmış ancak etkilerinde farklılıklar görülmüştür. Çünkü Türkiye’deki ithalatın önemli bir kısmı yatırım ve ara mallarına dayanmaktadır ve ihracat da ithalata bağlı gelişmektedir. Dolayısıyla kronikleşen bir cari açık kaçınılmaz hale gelmiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla esnek kur politikasına geçilmiş, 01 Mayıs 1981’de günlük kur uygulanmış ve Ağustos 1988’te ise kurlar piyasa tarafından belirlenmeye bırakılmıştır. 32 sayılı karara bağlı olarak 1989’dan itibaren değerlendirilen TL’ ye karşılık faizlerin yükselmesi 1994 Ocak ayındaki krizin fitilini ateşlemiştir.

1980 sonrası uygulamalar ile 1998 yılına kadar geçen dönemde, uygulanan ihracata yönelik sanayileşme politikası ve ithalatta liberalleşme çalışmaları neticesinde hem ihracatta hem de ithalatta artış gözlenmiştir fakat burada tek etken düşük değerlendirilen kur politikası değildir.

Tarım ürünleri ağırlıklı yapıdan sanayi ürünleri ağırlıklı yapıya geçmek ve ihracatını bu yönde geliştirmek isteyen Türkiye’de hammadde ve ara malında dışa bağımlılık istenen sonuca ulaşılmasını engellemiştir. Çünkü döviz kurunun esneklik kazanmasıyla, ihracatı artırmaya çalışırken, ithalatın artışı da kaçınılmaz olmuştur.

Türkiye’de dış ticaret 1923 yılı itibari ile günümüze kadar birçok aşamadan geçmiş ve zaman içinde globalleşmenin gereği ile dışa açılmıştır. 1980 öncesi dönemlerde, 1929 yılına kadar Lozan Anlaşmasında geçerli olan maddelere göre, gümrük tarifeleri uygulanmıştır. Kurtuluş Savaşından sonra, Türkiye ilk önceleri liberal daha sonra devletçi politikalar izlemiştir.

1980 yılında global ekonomiye daha geniş adımlar atılabilmesi amacıyla 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya alınmıştır. Böylece dış ticarete serbestleşmeye

başlayan Türkiye ekonomisinde önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye dış ticaretinin uluslararası ticarete açılmasıyla korumacı politikalar yerini serbestleşme yönünde ihracat odaklı politikalara bırakmıştır.

1996 yılına geldiğimizde yapılan Gümrük Birliği Anlaşması ülkede dış ticarete geniş boyutlar kazandırmıştır. 2000'li yıllarda döviz kuruna yönelik krizlerde Türkiye dış ticaret hacminde önemli artışlar yaşanmıştır.

Türk Lirası 2013 yılından bu yana değer kaybı içinde bulunmaktadır. 2013 ve 2014 yılı sonlarında 2,57 ve 2,58 seviyelerinde olan Türk Lirası sepet kur (0,50 Dolar + 0,50 Euro) 2017 yılı Kasım ayı başında 4,20 seviyesine kadar yükselmiştir.

Türkiye'nin dış ticaret dengesinde görülen gelişmelerde Avrupa Birliği ülkeleriyle yapılan ticaretin seyri büyük önem taşımaktadır. AB ülkeleri her ne kadar Türkiye'nin önemli ticaret ortakları olmayı sürdürse de Türkiye ve AB arasında imzalanan Gümrük Birliği anlaşması sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde AB'nin göreceli payının giderek azaldığını söylemek de mümkün.

Yıllar itibariyle bakıldığında Avrupa Birliği Dış İlişkiler verilerine göre, Türkiye ihracatının %40'ından fazla pay alan Avrupa Birliğinin nüfusu 01.01.2022 verilerine göre yaklaşık 447 milyondur ve yaklaşık 33.928 dolarlık kişi başı geliri ile dünyanın en büyük ekonomileri arasındadır. 27 ülkeden oluşan Avrupa Birliği (AB), dünya üzerindeki en büyük siyasi ve ekonomik örgütlenmedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %6'sını teşkil etmekte ve AB dünyanın en büyük ekonomileri ve ticaret aktörleri arasında yer almaktadır. Büyük ve çeşitli pazar yapısı, sahip olduğu alt yapı imkânları, tüm üye ülkelerde aynı şekilde uygulanan teknik standartlar ile AB ülkemiz açısından önemli bir pazardır. AB tek bir blok olarak düşünüldüğünde dünya mal ihracatından %15,2, dünya ithalatından ise %14,7 oranında pay alarak, dünya mal ihracatında ve ithalatında ikinci sırada yer almaktadır. Hizmet ticaretinde de 112 milyar dolar ticaret fazlasıyla AB, dünyanın en büyük ihracat ve ithalatçısı konumundadır. 31 Aralık 1995 tarihindeki Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye ve AB arasında artan ticaret hacmi 2022 yılında 196,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve AB, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olmayı sürdürmektedir. Türkiye, 2022 yılında AB'nin toplam ihracatından aldığı %3,9'luk pay ile 5. sırada yerini almıştır. AB, 2022 yılında 103,1 milyar dolar ile Türkiye ihracatından %40,6 oranında pay almakta olup toplam ihracatta ilk sırada yer almaktadır.

Söz konusu ticaret sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Bu pazarın Türkiye açısından büyük bir pazar olduğunun önemi açıktır.

2019 yılında yaşanan küresel Covid-19 salgını tüm dünyada çok büyük etkileriyle kendini göstermiş olduğundan değinmek gerekir ki, ekonomik krizler, dış ticarete yaşanan ülkeler arası savaşlar, küresel ısınma ve tedarik zinciri/lojistik ağı gibi konular üretimdeki düşüşle birlikte fiyatlardaki artışa istinaden hükümetlerin dış ticaretle ilgili önlemler almalarını gerekliliğini göstermektedir. Özellikle Türkiye için belirtmemiz gerekirse, nüfusu, ekonomik yapısı, konumu ve potansiyeli itibariyle dış ticaret ilişkileri üzerine atılan adımların ne kadar önemli olduğu açıktır.

2021 sonu itibariyle Türkiye’de kurların geldiği seviye itibariyle ticaretin şekil değiştirmesi kaçınılmazdır. Etkilenme alanı geniş bir ülke olarak ithalat bağımlılığının yüksek olduğu endüstrilerde yerli üretimi artırmak temel amaç olmalıdır. Katma değer yüksek olduğu sanayi alanlarına yönelik çalışmaların politik-ekonomik ve teknolojik gelişmelerle artırılması önem arz etmektedir.

Küresel ekonomide dış ticaret; günümüzde ülkelerin kalkınması, ekonomileri, siyasi ve sosyokültürel yönleri ile çok önemli bir konuma gelmiştir. Her ülkenin kendine özgü sınırlı doğal kaynaklarının bulunması, devletleri birbirleri arasında ticaret yapmaya itmiştir. Ülkelerin ikili ticari antlaşmaları, üretim hacimleri, üretimde kullanacağı ara malların tedariği, teknolojinin verimli ve doğru kullanılması ülkeler arası ticareti etkileyen unsurlardır.

Birinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda tekrar sabit kur olarak da nitelendirilebilecek altın para sistemine dönüş çabaları dünya ekonomisinde görünür olsa da sonuca varılamadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde uygulanan politikalar ile paranın değeri değiştirilerek ithalat kısılmaya ihracat artırılmaya çalışılmıştır. Böylece ödemeler bilançosu fazlası sağlamak amaçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşının ardından ise uluslararası parasal düzenlemelere yönelik, küresel bir sabit döviz kuru sistemi sözleşmenin imzalandığı kasabanın adıyla anılan Bretton Woods sistemi hayata geçirilmiştir. Kur belirsizliğinin önüne geçmek için özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın olumsuz sonuçlarını silmek için dünya ekonomisinde ulusal paraların dolara ve doların da altına sabitlendiği bir sistem

uygulamaya alınmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise sistem çökmüş ve ulusal paralar dalgalanmaya bırakılmıştır.

1980'lere ulaştığımızda globalleşme hız kazanmış ve beraberinde sınır ötesi serbestlik ticareti getirmiştir. Bu durum peşinden, kurda düzensizlik, dövizde kriz dönemleri, ödemeler bilançosunda dengesizlikler gibi ekonomik sorunları da getirmiştir.

Türkiye, jeopolitik konumu ve yeraltı kaynakları ile çok zengin bir ülke fakat buna rağmen Türkiye'nin dış ticaret hacmi incelendiğinde en çok ithalat yapan ülkeler listesinde dir. Bunun sebebi üretimde dışa bağımlılık, yani hammadde tedarikiindeki ithalat zorunluluğudur. Türkiye'nin ihracat ve ithalatı lokomotif bir düzen izlemektedir.

Takip eden yıllarda tüm dünyada uygulanan çeşitli döviz kuru sistemleri ve bu uygulamaların dış ticaret ile ilişkisi Türkiye-AB örneği verileriyle çalışmada ele alınmıştır. Türkiye'de döviz kurundaki değişimlerin dış ticarete etkisi üzerine yapılan çalışmalar ile desteklenmeye çalışılmıştır. Önemli bir faktör olmasına rağmen yapılan araştırma sonucunda döviz kurlarının küreselleşen dünya üzerinde dış ticareti tek başına açıklamakta yetersiz olduğu, dış ticaret ile uzun vadeli direkt bir ilişkisinin olmadığı, dış ticaretteki karlılığı daha yakinen ilgilendirdiği tespit edilmiştir. Ulusal gelir düzeyi, teknoloji, çeşitli yatırımlar, işgücü kalitesi, yasalar ve düzenlemeler dış ticaret üzerinde döviz kurlarına göre daha etkili ve verimli sonuçlar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, Ö., (1990). Döviz Kuru ve İhracat Üzerine Etkisi, Ankara: TOBB.
- Acaravcı, A., Dağlı Ö., (2021). Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 7 (2), 213-232.
- Acaravcı, A., Öztürk, İ., (2003). Döviz Kurundaki Değişkenliğin Türkiye İhracatı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma. Review of Social, Economic & Business Studies, 2, 197-206.
- Açık Öğretim Fakültesi Yayınları İktisada Giriş, (2005).
- Açık Öğretim Fakültesi Yayınları Uluslararası İşletmecilik, (2018).
- Ağır, H., Metin, M., (2016). Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF Dergisi, 6(1), 11-26.
- Akalın, G., (2012). Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Ekonomik Kriz, İstanbul: Orion Yayınevi.
- Akalın, U. S., (2006). Üç Dönem Üç Ekonomi, Önsöz Basım Yayıncılık, İstanbul.
- Akan, Ü., (2021). Türkiye’de Dış Ticaret ve Lojistik Faktörü Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Programı, Denizli.
- Akar, A., (2020). Türkiye Dış Ticaretinde AB-BRICS Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi: Alternatif Sanayi- Ticaret Politikalarının Oluşturulması, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Akbostancı, E., (2002). Dynamics of the Trade Balance: The Turkish J Curve. Erc Metu 6. International Conference in Economics, September, Ankara.
- Akthar, M., Hilton, R. S., (1984). Effect of Exchange Rate Uncertainty on German and U.S. Trade, Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review, Vol 9, 7-15.
- Alacahan, N. D., Akarsu, Y., (2017). Türkiye Dış Ticaretinde Döviz Kuru Belirsizliği, Journal Awareness, Çanakkale.
- Aldemir, Ş., (2005). Türkiye’de Döviz Kuru ile Dış Ticaret Fiyatları Arasındaki Yansıma Etkisi Analizi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Alexander, S., (1959). Effects Of A Devolution A Simplifeld Synthesis Of Alesticities And Absorbtion Approaches, American Economic Rewievs, V:49, PP:23.
- Allen, L., (2003). Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya, İstanbul, Kitap Yayınevi. (Allen, 2003, s.148-149, 187; Huberman, 1991, s.221; Kazgan, 1984, s.39; Roll, 1952, s.155-158.)

- Ardıç, H., (2004). 1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yaratdığı Hareketlerin İncelenmesi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü.
- Aristotelous, K., (2001). Exchange-Rate Volatility, Exchange-Rate Regime and Trade Volume: Evidence From the UK-US Export Function, *Economic Letters*, 72,87-94.
- Arize, A. C., (1995). The Effects of Exchange-rate Volatility on U.S. Exports: An Empirical Investigation, *Southern Economic Journal*, 62, 34-43.
- Arslan, C., (2005). Döviz Kuru Riski ve Yönetimi, Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslan, G. E., (2021). İktisatta Erken Yazılar, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Arzova, S. B., (2006). İhracat Hakkında Her Şey, Türkmen Kitabevi.
- Arzova, S. B., (2009). İthalat Hakkında Her Şey, Türkmen Kitabevi.
- Atik, H., Türker, O., (2012). Modern Dış Ticaret Kuramları, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ay, A., (2001). Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Parasal Modellerin Başarısını Etkileyen Faktörler. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(2), 125-146.
- Ay, A., Üçler, G., Koçak, İ., (2009). Reel Döviz Kuru Dalgalanmalarının Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 51-67.
- Ayık, U., (2019). Ülke Grupları İtibariyle Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği.
- Bal, H., Akça, E., Demiral, M., (2017). Döviz Kuru Değişmelerinin Türkiye'nin Avrupa Birliği Ticareti Üzerine Etkileri.
- Baltalı, H. A., (2016). AB'nin Dünya Ticaretindeki Yeri ve Dış Ticaret Politikası, Derin Yayınları.
- Barak, D., Naimoğlu, M., (2018). Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği. Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF Dergisi, 11(2),82-95.
- Başkesen, K., (2018). Döviz Kurunun, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Batiz, R., (1985). International Finance and Open Economy, Macroeconomics. Macmillan Publishing Company. New York, p. 178.
- Baum. C. F., Çağlayan, M., Özkan, N., (2009). Nonlinear Effects of Exchange Rate Volatility on the Volume of Bilateral Exports, *Journal of Applied*, Vol.19, s. 1-23.

- Broll, U., Eckwert, B., (1999). Exchange Rate Volatility and International Trade, Southern Economic Journal, Vol. 66, No.1, s. 178-185.
- Bulut, E., (2005). Döviz Ekonomisi (Piyasanın Mikro Yapısı), Platin Yayınları.
- Can, E., (2017). Uluslararası İşletmecilik Teori ve Uygulama, Beta Basım Yayım Dağıtım Aş., İstanbul.
- Choudhig, T., (2006). Exchange Rate Volatility and United Kingdom Trade: evidence from Canada, Japan and New Zealand, Empirical Economics, Springer.
- Chowdhury, A. R., (1993). Does not Exchange Rate Volatility Depress Trade Flows? Evidence From Error Correction Models, The Review of Economics and Statistics, 75 (4), 700-706.
- Clark, D., (2021). Economy of Europe, <https://www.statista.com/topics/7046/economy-of-europe>.
- Cornford, A., (1999). Capital Flows To Developing Countries And The Reform Of International Financial System, Newyork: Unctad Working Paper, No:143.
- Cushman, D. O., (1983). The Effects of Real Exchange Rate Risk on International Trade, Journal of International Economics, 15,45-63.
- Çağlar, Ü., (2003). Döviz Kurları Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Çelik, K., (2012). Uluslararası İktisat, Derya Kitabevi.
- Çorlu, H. Ç., (2023). Dünya Ticaret Örgütü Hukuku, Adalet Yayınevi.
- Çufadar, Ü., (2010). Türkiye'deki Döviz Piyasasının Katılımcıları ve Katılımcıların Piyasadan Beklentileri, Atılım Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Dal, S., (2019). İthalat-Döviz Kuru İlişisine Farklı Bir Bakış: Türkiye Örneği, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Dalrympe, R., (2014). The Impact of the Eurasian Customs Union on Foreign Direct Investment in Kazakhstan, University of Washington, Master Thesis.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).
- De Grauwe, P., (1988). Exchange Rate Variability and the Slowdown in Growth of International Trade, Imf Staff Papers, 35, 63-84.
- Dikkaya, M., Acar, M., (2018). Avrupa Birliği ve Türkiye, Savaş Yayınevi.
- Dinler, Z., (2000- 2010). İktisada Giriş, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Dinler, Z., (2012). İktisada Giriş. 18.Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.

- Doğanlar, M., Bal, H., Özmen, M., (2004). Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu. Manas Üniversitesi S.B.E Dergisi, Sayı:7, ss. 83-109.
- Eğilmez, M., (2012). Reel Efektif Döviz Kuru Nedir? Kendime Yazılar. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/reel-efektif-doviz-kuru-endeksinedir.html>.
- Eğilmez, M., (2013). Kendime Yazılar, Ankara: Remzi Kitapevi.
- Eğilmez, M., (2018). Türkiye Sabit Kur Rejimine Geçebilir mi? Kendime Yazılar. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/08/turkiye-sabit-kur-rejimine-gecebilirmi.html>.
- Eğilmez, M., (2014). Örneklerle Kolay Ekonomi, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Enders, W., (2004). Applied Econometric Time Series, Wiley Seies, Alabama.
- Erlat, G., Erlat, H., (1998). Real Exchange Rates, the Real Interest Differential and the Terms of Trade: The Turkish Case, Yapı Kredi Economic Review, Volume: 9, Number: 1, 27-40.
- European Commission, (2019). What is the European Green Deal. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/859152/What_is_the_European_Green_Deal_en.pdf
- European Union, 2021.
- Franke, G., (1991). Exchange Rate Volatility and International Trading Strategy, Journal of International Money and Finance, 10 (2), 292-37.
- Franses, P. H., Dijk, D., (2006). Non-Linear Time Series Models in Empirical Finance, Cambridge University Press s.13.
- Göze, S., (2014). Türkiye'de Lojistik Hizmetlerindeki Gelişimin Dış Ticaret Üzerine Etkileri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Gül, E., Ekinci, A., (2006). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, 165-190.
- Gürsoy, Y., (2020). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, Ekin Yayın, Bursa.
- Hau, H., (2002). Real Exchange Rate Volatility and Economic Openness: Theory and Evidence, Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 34, No. 3, s. 611-630.
- Hazine Müsteşarlığı, (2004). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Genel Stratejisi.
- Hooper, P., Kohlhagen, S., (1978). The Effect of Exchange Rate Uncertainty on the Prices and Volume of International Trade, Journal of International Economics, 8, 483-511.

- Huberman, L., (1991). Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, çev. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları. (Allen, 2003, s.148-149, 187; Huberman, 1991, s.221; Kazgan, 1984, s.39; Roll, 1952, s.155-158.).
- In, F., Menon, J., (1996). The Long-run Relationship between the Real Exchange Rate Exchange Rate and Terms of Trade in OECD Countries, Applied Economics, 28, 1075-1080.
- Kargı, B., (2004). Devalüasyon ve Dış Ticaret Dengesinin Tayini: Türkiye Üzerine Zaman Serileri Analizi (1987-2002) von.
- Karluk, S. R., (2013). Uluslararası Ekonomi, Beta Basım Yayım.
- Karluk, S. R., (2009). Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika, Beta Basım Yayım.
- Karunaratne, N. D., (1988). Macro-Economic Determinants Of Australia's Current Account 1977-1986, Weltwirtschaftliches Archiv: V:124, pp:4.
- Kazgan, G., (2006). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G., (1985). Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, G., (2005). Türkiye Ekonomisinde Krizler 1929-2001, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, G., (1984). İktisadi Düşünce, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kılavuz, E., Topçu, B. A., Tülüce, N. S., (2011). Yükselen Ekonomilerde Döviz Kuru Rejimi Seçimi: Ampirik Bir Analiz, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Kim, S., (2001). Effects Of Monetary Policy Shocks On The Trade Balance İn Small Open European Countries, Economics Letters, pp:197-203.
- Koç, A. G., (2021). Covid-19 Sürecinde Küreselleşme Boyutuyla Küresel Tedarik Zincirleri, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Merkezi Türkiye, Nurgül Bekar, Çevrimiçi Dünya.
- Konak, A., (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği, Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, Cilt 3. Sayı 2.
- Koray, F., Lastrapes, W. D., (1989). Real Exchange Rate Volatility and U.S. Bileteral Trade: A VAR Approach, Review of Economics and Statistics, 71, 708-712.
- Köse, N., Ay, A., Topallı, N., (2008). Döviz Kuru Oynaklığının İhracata Etkisi: Türkiye Örneği (1995-2008) Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10/2, ss: 25-45.
- Lapavitsas, C., (2009). Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi, Çeviren Tuncel Öncel
- Menon, J., (1994). Exchange Rates and Prices of Austalian Manufactured Exports, Weltwirtschaftliches Archive, 695-710.

- Mimbang, J. B., (2023). Mundell-Fleming Modeli, Uluslararası Ekonomiye Anlamak için Çok Önemli Bir Model.
- Obstfeld, M., Taylor, A., M., (2005). Global Capital Markets: Integration, Crisis and Growth, Cambridge University Press, Cambridge.
- Onursal, E., (2021). Mevzuat ve Teknik Yönleri ile Dış Ticaret, Seçkin Yayıncılık.
- Ordu, C. F., (2013). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ordu, M., (2008). Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişmeye Olan Etkileri, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmezoğulları, N., (2003). Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, Ezgi Kitabevi.
- Özalp, A., (2004). Dış Ticaret'te Teslim ve Ödeme Şekilleri, Genel ve Bankalar Uygulaması, Türkmen Kitabevi.
- Özdemir, K., Şahinbeyoğlu, G., (2000). Alternatif Döviz Kuru Sistemleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği, Ankara.
- Özdemir, K. B., (2013). Finansal Küreselleşme ve Krizler, Seçkin Yayıncılık.
- Özkan, F., (2003). Denge Reel Kur Hesaplama Yöntemleri ve Reel Kur Dengesizliğinin Ölçülmesi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Öztürk, K., (2010). Döviz Kuru Oynaklığı ve Döviz Kuru Oynaklığının Faiz Oranı Oynaklığı ile Olan İlişkisi: Türkiye Örneği, Uzman Yeterlilik Tezi. Piyasalar Genel Müdürlüğü. Ankara 67.
- Öztürk, M., Engin, B., (2018). Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret ve Sermaye Hareketleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(60), 894-907.
- Öztürk, N., Bayraktar, Y., (2010). Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1).
- Parasız, İ., (1993). Makro İktisat, Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Parasız, İ., (1995). Kriz Ekonomisi, Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Parasız, İ., (2006). Makroekonomi: Teori ve Politika. Bursa: Ezgi Kitabevi, 8. Baskı.
- Pekin, T., (2014). Makro Ekonomi (Milli Gelir-Para-İstihdam). İzmir: Zeus Kitabevi.
- Peter, R., (1998). The Economics Of International Integration, Fourth Edition, By Routledge, London.

- Polat, Y. F., (2015). D v z Kurları,  lke Ekonomisi için önemi ve Kur Savaşları. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Posner, M. V., (1961). International Trade and Technical Change, Oxford Economic Papers, New Series, 13 (3).
- Savaş, V. F., (2010). Uluslararası Para Sistemi, Siyasal Kitabevi.
- Sekmen, F., (2017). Para Teorisi, Kavram-Kuramlar-Modeller, Seçkin Yayıncılık.
- Seyidio lu, H., (2011). Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş  lkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri, Doğuş Üniversitesi Dergisi.
- Seyidio lu, H., (2013). Uluslararası iktisat Teori ve Politikası, İstanbul: G zemcan Yayınları.
- Seyidoğlu, H., (2003). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama. İstanbul: G zemcan Yayınları, Geliştirilmiş 15. Baskı.
- Seyidoğlu, H., (2016). Uluslararası Finans, Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H., (2020). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, G zemcan Yayınları No:35, İstanbul.
- Sidney, S. A., (1959). Effects of a Devaluation: A Simplified Synthesis of Elastic and Absorption Approaches, American Economic Review, March:1959, v.49, pp.23- 42.
- Sivri, U., Usta, C., (2001). Reel D v z Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 4, 1-9.
- Sugözü, İ. H., (2010). Devlet Borçları IMF- Dünya Bankası ve Türkiye, Nobel Yayıncılık.
- şimşek, M., Kadılar, C., (2005). Türkiye'nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi ile Eş bütünleşme Analizi, Doğuş Üniversitesi Dergisi.
- şimşek, M., Kadılar, C., (2006). D v z Kurundaki De işkenli in Türkiye'nin İhracatına Uzun Dönemli Etkisi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24, 45-68.
- Tarı, R., Yıldırım, D.  ., (2009). D v z Kuru Belirsizli inin İhracata Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama, Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 16, Sayı: 2, ss: 95-105.
- Tille, C., (2000). Beggar Thy Neighbour or Beggar Theyself The Income Effect Of Exchange Rate Fluctions, Newyork.
- Tisk, (2001). Avrupa Birliği'nde Kayıt Dışı  alışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, No:199.

- Tobb (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), (1990). Planlı Dönemde Rakamlarla Türkiye Ekonomisi, Ankara: TOBB Dergisi Cilt:166, ss:67.
- Tomanbay, M., (2014). Uluslararası Ticaret ve Finansman, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tonus, Ö., (2007). Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dış Açıklık ve Sanayileşme.
- Topalli, N., (2022). Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi.
- Tunca, E., (2001). Döviz Çıpa Atmak Doğru mu? Ekonomik Forum.
- Tusiad, (2000). Türkiye Ekonomisi 2000, Yayın No: Tusiad-T/-283, İstanbul, ss:123.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. www.tcmb.gov.tr
- Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr
- Uçan, O., (2014). Döviz Kuru Dinamikleri, Euro- Dolar Nasıl Değişir? Döviz Neler Etkiler? Seçkin Yayıncılık.
- Uğur, B., (2022). Dış Ticaret Teorilerinin Evrimi, İksad Yayınevi.
- Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi (2018). Cilt 4, Sayı 1.
- Uysal, D., (2004). IMF Politikaları ve Türkiye, Çizgi Kitabevi.
- Uzunoğlu, İ. S., (2007). Para ve Döviz Piyasaları, Literatür Yayıncılık.
- Ünsal, E., (2009). Uluslararası İktisat Teorisi, İstanbul: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E., (2014). Mikro İktisat, İstanbul: BingBang Yayınları.
- Van Dormael, A., (1978). Bretton Woods: Birth of a Monetary System, Palgrave Macmillan.
- Vergil, H., (2002). Exchange Rate Volatility in Turkey and Its Effect on Trade Flows. Journal of Economic & Social Research, 4(1).
- Vergil, H., Erdoğan, S., (2009). Döviz Kuru Dış Ticaret Dengesi ve Türkiye Örneği, Zonguldak: Sosyal Bilimler Dergisi, C:5.
- Warner, D., Kreinin M. E., (1983). Determinants Of International Trade Flows, The Review Of Economics And Statistics, V:65, pp: 96-104.
- Wigley, A., Mihci, S., (2009). Effects of Customs Union with European Union on the Market Structure and Pricing Behaviour of Turkish Manufacturing Industry, Ankara.
- WMO. (2021). State of the Global Climate 2020. World Meteorological Organization, WMO-No: 1264: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10618
- Zengin, A., (2000). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Hadleri, İstatistik Araştırma Sempozyumu, Ankara, DİE.

Zhang, Y., Chang H. S., Gauger, J. (2006). The Threshold Effect of Exchange Rate Volatility on Trade Volume: Evidence From G-7 Countries, International Economics Journal, Vol. 20, No. 4, 461-476.

<http://www.mfa.gov.tr/uzakdogu-bolgesi-ile-ekonomik-iliskilerimize-genel-bir-bakis.tr.mfa>

<https://data.tuik.gov.tr>

<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

<https://ticaret.gov.tr>

<https://www.ab.gov.tr>

<https://www.mta.gov.tr>

<https://www.statista.com/statistics/279447/gross-domestic-product-gdp-in-the-european-union-eu/>

<https://www.tcmb.gov.tr>

<https://ec.europa.eu/eurostat>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ayşe BOLATLI

Eğitim Durumu

Yüksek Lisans Öğrenimi : Ufuk Üniversitesi

Lisans Öğrenimi : Marmara Üniversitesi

Tarih : 26/01/2024